

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD
GOD. LXX, BR. 1174
APRIL–JUN 2019.

Nada M. Raduški

NACIONALNE MANJINE
U BILATERALNIM SPORAZUMIMA
SRBIJE SA ZEMLJAMA U REGIONU

Ivana Božić Miljković

EKONOMSKI ODNOSI REPUBLIKE SRBIJE
I REPUBLIKE ITALIJE

Stefan Bošković

PRVI KORACI U KONSOLIDACIJI ODNOSA
SR JUGOSLAVIJE SA DRŽAVAMA
NASTALIM IZ SFR JUGOSLAVIJE
U PERIODU OD 1995. DO 2000. GODINE

Aleksandar Nedović

ANALIZA ARBITRAŽNOG SPORA
IZMEĐU HRVATSKE I SLOVENIJE



Institut za međunarodnu
politiku i privredu

MEDUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Tel./fax 3373 825 (preplata), e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXX, br. 1174, april-jun 2019.

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ

Glavni i odgovorni urednik

Dr Vladimir TRAPARA

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Dr Ana JOVIĆ LAZIĆ

Sekretar redakcije

Msr Dragana DABIĆ

Izdavački savet

Prof. dr Tanja MIŠČEVIĆ (predsedavajuća), šef Pregovaračkog tima
za vođenje pregovora o pristupanju Srbije EU

Dr Tian DEVEN, Institut za evropske studije Kineske akademije društvenih nauka

Prof. dr Liu ZUOKUI, Institut za evropske studije
Kineske akademije društvenih nauka, Peking

Dr Hue LI, Institut za svetsku ekonomiju i politiku
Kineske akademije društvenih nauka, Peking

Prof. dr Obrad RAČIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Ivo VISKOVIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Luka BRKIĆ, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Dr Žoltan HAJDU, Mađarska akademija nauka, Pečuj

Dr Hrvoje BUTKOVIĆ, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb

Dr Biser BANČEV, Institut za balkanske studije Bugarske akademije nauka, Sofija

Dr Marina JOVIĆEVIĆ, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije

Dr Miroslav GLIŠIĆ, Univerzitet odbrane Republike Srbije

Dr Dejan STOJKOVIĆ, Univerzitet odbrane Republike Srbije

Dr Violeta RAŠKOVIĆ-TALOVIĆ, Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost
Univerziteta Union „Nikola Tesla”, Beograd

Uređivački odbor

Prof. dr Aleksej TRUD, Univerzitet u Versaju, Versaj

Dr Gordon BARDOŠ, Istraživački centar za jugoistočnu Evropu, Njujork

Prof. dr Miroslav MLADENOVIĆ, Fakultet bezbednosti, Univerziteta u Beogradu

Dr Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Aleksandar JAZIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Ivan DUJIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Žaklina NOVIČIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Prof. dr Petar STANOJEVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Dr Stevan GAJIĆ, Institut za evropske studije, Beograd

Dr Dušan DOSTANIĆ, Institut za političke studije, Beograd

Dr Dragan PETROVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Jelica GORDANIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Lektura

Maja JOVANOVIC

Prelom

Sanja BALOVIĆ

Štampa

Planeta print, Vinogradski venac br. 9, Beograd

Godišnja preplata

Zahtev za preplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka a.d. Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglas

Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 25 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEDUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXX, br. 1174, april-jun 2019.

ISSN 0543-3657

Sadržaj

Nada M. Raduški

Nacionalne manjine u bilateralnim sporazumima Srbije
sa zemljama u regionu

5

Ivana Božić Miljković

Ekonomski odnosi Republike Srbije i Republike Italije

22

Stefan Bošković

Prvi koraci u konsolidaciji odnosa SR Jugoslavije
sa državama nastalim iz SFR Jugoslavije
u periodu od 1995. do 2000. godine

39

Aleksandar Nedović

Analiza arbitražnog spora između Hrvatske i Slovenije

54

PRIKAZI

Nenad Stekić

Srđan T. Korać, *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*

73

Vuk Lazić

Nebojša Katić, *Surovi novi svet*

76

UDK 323.15(497.11:4-12)
Biblid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1174, str. 5-21
izvorni naučni rad
Primljen: 9.4.2019.

Međunarodna politika br. 1174, april-jun 2019. godine

Nada M. RADUŠKI¹

Nacionalne manjine u bilateralnim sporazumima Srbije sa zemljama u regionu

SAŽETAK

Cilj ovog rada je prikaz regionalne saradnje i bilateralnih odnosa Srbije sa susednim zemljama kroz prizmu položaja i prava nacionalnih manjina. Pored analize osnovnih demografskih pokazatelja (brojnost i prostorni razmeštaj) koji determinišu realizaciju prava i sloboda svake manjine, istražuje se i pitanje zaštite i očuvanja kulturnog i nacionalnog identiteta. U radu se analizira status tzv. novih manjina u Srbiji (hrvatske i makedonske), kao i manjinska prava mađarske i rumunske nacionalne manjine, s obzirom da je Srbija potpisala bilateralne sporazume sa ove četiri države što je od velikog značaja za dobre međususedske odnose i ulazak Srbije u Evropsku uniju. Istovremeno, u radu se istražuje pitanje položaja i prava srpske manjine u tim državama i ukazuje na njihov nepovoljan položaj u bivšim jugoslovenskim republikama, odnosno da su u praksi suočeni sa većim ili manjim problemima i asimilacijom.

Ključne reči: Bilateralni sporazumi, nacionalne manjine, status, prava, identitet, Srbija, Hrvatska, Severna Makedonija, Mađarska, Rumunija, Evropska unija.

Uvodna razmatranja

Nacionalna i kulturna raznolikost odlika je mnogih savremenih društava, pa su multietničke, multikonfesionalne i multikulturalne države danas više

¹ Autor je naučni savetnik u Institutu za političke studije, Svetozara Markovića 36, Beograd, e-mail: nadaraduski@gmail.com

Rad je realizovan u okviru projekta (broj 179009) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

pravilo nego izuzetak. Tome značajno doprinose demografski i ekonomski razvitak, intenzivne migracije stanovištva, politički i integracioni procesi na početku 21.veka. Uticaj procesa globalizacije i savremenih geopolitičkih promena na sve sfere društvenog života otvara potrebu kreiranja novog pristupa integracije manjina u društvo. Na značaj rešavanja manjinskog pitanja ukazuje i multikulturalnost današnjeg sveta, odnosno činjenica da retko u kojoj zemlji svi njeni državlјani govore istim jezikom i pripadaju jednoj kulturi, a samo mali broj država može tvrditi da su prave nacionalne države u smislu podudaranja državnih s nacionalnim granicama. U različitim formama multikulturalizam je prisutan u svim evropskim državama koje priznaju realnost postojanja brojnih etnokulturnih identiteta, ali se u poslednje vreme sve češće čuju kritike imajući u vidu da proklamovane vrednosti multikulturalizma nisu u saglasnosti sa praksom. Strah od multikulturalizma pojačale su i masovne migracije, izbeglice i migrantska kriza 2015. godine, što otvara brojna pitanja i dileme sa aspekta ljudskih i manjinskih prava, posledica migracija na sve segmente društva, kao i na dinamiku i konstitutivne elemente multikulturalizma. Položaj manjina i njihova povezanost sa politikom multikulturalnosti podrazumeva respektovanje manjinskih kultura kao odgovarajućeg okruženja za ostvarenje ljudskih prava i prava pripadnika nacionalnih manjina.² Nacionalne manjine povezuju države i mogu predstavljati most saradnje, ali i stalni „kamen spoticanja“, pa regulisanje i unapređenje položaja manjina doprinosi boljim međuetničkim i spoljnopolitičkim odnosima, stabilnosti i prosperitetu svih država u regionu. Poštovanje manjinskih prava više nije diskreciono pravo neke države, već je to pitanje sve više regulisano nacionalnim zakonima, međunarodnim dokumentima, ugovorima, poveljama i konvencijama.

Regionalna saradnja i dobrosusedski odnosi su prioritet spoljne politike Srbije u okviru koje je položaj manjina od izuzetnog značaja jer utiče na integracione procese i brzinu uključenja Srbije u Evropsku uniju. Manjinsko pitanje predstavlja fokus i obavezu Srbije u cilju pune integracije svih nacionalnih manjina u društvo, unapređenja odnosa među državama, kao i političke stabilnosti, ekonomskog razvoja i napretka zemlje. Dobri odnosi sa susedima, među kojima su i države članice Evropske unije sa kojima se Srbija graniči, a čiji pripadnici kao nacionalne manjine žive u Srbiji, uslov su za napredak i pozitivan ishod ukupnog procesa pristupanja Evropskoj uniji. Regulisanje položaja i poštovanje prava nacionalnih manjina vide se kao ključna pitanja nacionalnog zakonodavstva i politike, ali i kao važan aspekt bilateralne političke saradnje, odnosno realizacije odredaba iz bilateralnih sporazuma o zaštiti manjina.

² George Brunner, *Nationality Problems and Minorities Conflicts in Eastern Europe*, Besterleman Foundation Publishera, Gutersloh, 1996, pp. 33-39.

Evropska unija, Srbija i nacionalne manjine

Republika Srbija je nesumnjivo etnički heterogena država sa relevantnim brojem i udelom nacionalnih manjina, pa je od posebnog značaja regionalna i bilateralna međudržavna saradnja, imajući u vidu njene interese, ali i zahteve Evropske unije. U skladu sa obavezama iz poglavlja 23, manjinsko pitanje prisutno je na različite načine, a između ostalog i kao važan aspekt bilateralnih odnosa u cilju rešavanja problema ostvarivanja prava pripadnika pojedinih manjina. U pogledu regulisanja i poštovanja manjinskih prava, Srbija je obavezana da zakonodavstvo uskladi sa Poveljom o osnovnim pravima Evropske unije, koja posebnim mehanizmima prati sprovođenje zakona i propisa u praksi, a od efikasnosti implementacije zavisi i brzina pristupa Srbije Evropskoj uniji.³

Važno je podsetiti da je EU u toku 1991. godine kao uslov za međunarodno priznavanje novonastalih država (prvo baltičkih, zatim i republika biše Jugoslavije) uvela i garantovanje prava manjina koja se zasnivaju na standardima OUN, OEBS-a, Evropske unije, Saveta Evrope i drugim, kao i na bilateralnim i multilateralnim sporazumima država o zaštiti nacionalnih manjina. Na unutrašnjem planu manjinska zaštita podrazumeva promene ili donošenje novog ustava, zakona o nacionalnim manjinama i drugih zakona koji posredno ili neposredno regulišu aspekte zaštite prava i sloboda nacionalnih manjina, kako autohtonih tako i novih manjina.

U Srbiji su u tom smislu preduzeti značajni koraci u prethodnom periodu, kao što su prihvatanje međunarodnih standarda i saradnja sa međunarodnom zajednicom, a pre svega sa OEBS-om i Savetom Evrope. Ratifikovana je Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope (2001), Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima Saveta Evrope (2005), potpisani su bilateralni ugovori sa Mađarskom, Rumunijom, Makedonijom i Hrvatskom i doneti brojni zakoni relevantni za zaštitu manjinskih prava u Srbiji. Ratifikacijom međunarodnih dokumenata Srbija je preuzeila obavezu zaštite ljudskih i manjinskih prava, i ona su deo nacionalnog zakonodavstva koji dostiže visok nivo zaštite prava nacionalnih manjina što je od velikog značaja za Srbiju na planu evropskih integracija.

Posmatrano na unutrašnjem planu pravni okvir manjinske politike čini Ustav Republike Srbije⁴ (2006) koji propisuje da država štiti prava pripadnika svih nacionalnih manjina u Srbiji i garantuje im posebnu zaštitu radi

³ Savet Evrope doneo je odluku (Kopenhagen, 1993) da zemlje bivšeg Istočnog bloka mogu postati članice Evropske unije samo uz ispunjenje određenih političkih uslova (prava i zaštita nacionalnih manjina i dr.), ekonomskih i pravnih. Ali, dok se od država kandidata zahteva poštovanje manjinskih prava, istovremeno Evropska unija nije definisala sopstvene standarde zaštite prava manjina niti poštovanje tih prava nadzire u državama članicama Evropske unije.

⁴ "Ustav Republike Srbije", Internet, <http://www.parlament.gov.rs>, 12.12.2016.

ostvarivanja pune ravnopravnosti i očuvanja etničkog identiteta (čl. 14). Pored ustavnih rešenja, u Srbiji je 2002. godine donet i prvi Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina⁵ koji reguliše način ostvarenja svih prava koja su ustavom ili međunarodnim ugovorima garantovana pripadnicima nacionalnih manjina. Najvažniji deo odnosi se na pravo očuvanja etnokulturne posebnosti pripadnika manjina (jezik, vera, tradicija, itd.), toleranciju i jednakost. U proteklom periodu usvojen je i Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina⁶ koji uređuje položaj manjinskih samouprava, njihov izbor, nadležnosti, odnos sa državnim organima i način finasiranja kulturne autonomije. Nacionalni saveti zastupaju manjine u oblasti službene upotrebe jezika i pisma, obrazovanja, informisanja i kulture. Od velikog značaja je Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma,⁷ koji propisuje da ako udeo pripadnika neke nacionalne manjine u ukupnom stanovništvu lokalne samouprave dostiže 15% (po rezultatima poslednjeg popisa), u službenoj upotrebi je jezik te manjine u upravnom i sudskom postupku, u komunikaciji sa državnim organima, obrazovanju, informisanju, kulti, i drugo. Država se obavezala i brojnim drugim zakonima na zaštitu manjina, unapređenje elemenata manjinskog identiteta, postizanja ravnopravnosti između nacionalnih manjina i većinske populacije, nediskriminacije po bilo kom osnovu, itd.

Sa demografskog aspekta, nacionalne manjine u Srbiji izrazito su diferencirane po brojnosti, prostornom razmeštaju, političkoj organizovanosti, nacionalnoj emancipaciji, etnodemografskim i drugim osobenostima. Zvanični popisni rezultati igraju veliku ulogu jer se često ostvarivanje manjinskih prava vezuje upravo za statističko-demografske pokazatelje (brojnost i etnička kompaktnost), što je posebno bitno sa aspekta bilateralnih odnosa i regionalne saradnje. Popis 2011. godine pokazuje da u Srbiji (bez KiM), pored Srba kao većinskog naroda (6,0 miliona ili 83,3%), žive i mnogobrojne nacionalne manjine, a brojčano najrelevantniji su: Mađari (253,9 hiljada ili 3,5%), Romi (147,6 hiljada ili 2,1%) i Bošnjaci (145,3 hiljada ili 2,0%), dok ostali participiraju pojedinačno sa ispod 1%, kao što su: Hrvati (57,9 hiljada ili 0,8%), Slovaci (52,8 hiljada ili 0,7%), Crnogorci (38,5 hiljada ili 0,5%), Vlasi (35,3 hiljada ili 0,5%), Rumuni (29,3 hiljada ili 0,4%), Makedonci (22,8 hiljada ili 0,3%), i drugi.⁸

⁵ "Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina", Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica, *Službeni list SRJ* (11), 2002.

⁶ "Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina", Internet, <http://www.bgcentar.org.rs/zakoni-republike-srbije>, 27.12.2016.

⁷ "Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma", Internet, <http://www.bgcentar.org.rs/zakoni-republike-srbije>, 10.1. 2017.

⁸ Nada Raduški, "Nacionalna pripadnost stanovništva Srbije po popisu 2011.godine", *Srpska politička misao*, br.1, 2013, str.11-28. doi:1022182/spm.3912013.1

Za potrebe ovog rada u analizu su uzete četiri nacionalne manjine čiji pripadnici žive u Republici Srbiji, a to su mađarska, rumunska, hrvatska i makedonska, sa čijim matičnim državama se Srbija graniči i sa kojima ima potpisane bilateralne sporazume u okviru kojih položaj i prava nacionalnih manjina zauzimaju značajno mesto. Istovremeno, Srbija je zainteresovana da srpska manjina u tim državama uživa manjinska prava koja su garantovana međunarodnim konvencijama, nacionalnim zakonima i bilateralnim sporazumima, kao i na očuvanje srpskog nacionalnog i kulturnog identiteta.

Bilateralni sporazumi Srbije sa bivšim jugoslovenskim republikama: Hrvatska i (Severna) Makedonija

Burne geopolitičke promene devedesetih godina 20 veka, dezintegracija SFRJ i stvaranje novih država na prostoru bivše Jugoslavije, otvorili su pitanje poštovanja prava ne samo postojećih manjina, već i tzv. novih manjina, odnosno pripadnika onih etničkih zajednica koji su nakon secesije u novoformiranim državama od konstitutivnog naroda postali nacionalna manjina (na primer, Srbi u Hrvatskoj i Hrvati u Srbiji, i slično). U prošlosti, to se u Evropi potvrdilo prilikom raspada Austrougarskog i Osmanlijskog carstva i nastanka novih nacionalnih država na tim prostorima, a u novijoj istoriji u slučajevima dezintegracije SFRJ, SSSR i ČSSR. Pojavio se problem kako definisati status građana koji ne pripadaju većinskom narodu, a do tada nisu imali ni položaj nacionalne manjine. Podela na stare i nove manjine implicira da stare manjine imaju dužu tradiciju u ostvarivanju manjinskih prava, dok nove manjine ta prava tek ostvaruju i izgrađuju svoje institucije. U stvarnosti, na jednak način se tretiraju obe vrste nacionalnih manjina, pa zato njihovo razlikovanje ima smisla samo kada se govori o političkom odnosu prema manjinama, jer iza ove podele staje pre svega politički razlozi.⁹ Činjenica je da novonastale države, bivše jugoslovenske republike, nisu imale kapaciteta da na pravi način regulišu status autohtonih i novih manjina, poštovanje kako individualnih tako i kolektivnih prava, dok su istovremeno prihvatile kriterijume i standarde razvijenih država koji nisu bili u prilagođeni aktuelnim političkim i socioekonomskim prilikama. Sa raspadom SFRJ postavilo se i pitanje položaja Srba kao nove manjine u postjugoslovenskim državama čiji je status određen evropskim standardima,

⁹ Za određenje pojma tzv. nove manjine, kao i svake manjine, posebno je važan odnos između nacionalnosti i državljanstva. Još od Versajskog sporazuma (1919) postoje odredbe po kojima se automatski utvrđuje državljanstvo stranim državljanima pripojenih novoj državi, ali i pravo da se odluče za neko drugo državljanstvo. Dakle, državljanstvo je uslov za sticanje prava etnički povezanoj zajednici na status nacionalne manjine. Videti: Dušan Janjić, "Nove nacionalne manjine i demokratska manjinska politika", u: Dragutin Babić i Drago Župarić-Ilijić (urs) *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2010, str. 209-219.

ali je činjenica da formalno-pravno mnogo bolje stoje nego što je njihov stvarni položaj, koji se može oceniti kao nezadovoljavajući.

Srbija i Hrvatska

Dezintegracijom bivše SFR Jugoslavije i formiranjem novih samostalnih država, pripadnici hrvatske nacionalnosti u Srbiji, kao i srpske u Hrvatskoj, našli su se u položaju tzv. nove nacionalne manjine („nepriznate manjine“), što je imalo za posledicu promene u njihovom statusu i pravima, a ujedno i predstavljalo izazov za demokratsku manjinsku politiku tih država.

Pripadnici hrvatske nacionalne manjine, po popisu 2011. godine, broje 57,9 hiljada ili 0,8% u ukupnoj populaciji Srbije. Regionalno posmatrano, pretežno su nastanjeni u Vojvodini (47,0 hiljada) gde čine treću po brojnosti manjinu (posle mađarske i slovačke). Odlikuje ih intenzivan proces demografskog starenja (prosečna starost iznosi čak 51 godinu), visok mortalitet i negativan prirodni priraštaj, što zajedno sa iseljavanjem (pretežno prema matičnoj državi) ima za posledicu smanjenje broja (za 17% u odnosu na prethodni popis, a oko 40% u odnosu na popis 1991. godine). Hrvati su najbrojniji u Subotici (14,2 hiljada) i Somboru (7,1 hiljada), dok najveće procentualne udele beležu u Apatinu (10,4%), Subotici (10%), Baču (8,4%) i Somboru (8,2%).

Što se tiče srpske manjine u Hrvatskoj, populaciono kretanje Srba odlikuje drastično apsolutno i relativno smanjenje. Po poslednjem popisu (2011) registrovano je 186,6 hiljada (4,4%) pripadnika srpske nacionalnosti, što je u odnosu na popis pre rata (1991) kada je zabeleženo 581,7 hiljada (12,2%), smanjenje za preko dve trećine.¹⁰ Demografski razvitak Srba odlikuje intenzivan proces starenja i nastavak procesa depopulacije, a u političkom smislu danas se objektivno nalaze između asimilacije i integracije. Hrvatska je uglavnom pod međunarodnim pritiskom ratifikovala gotovo sve međunarodne konvencije i dokumenta koja se odnose na poštovanje prava nacionalnih manjina, ali nije bilo dovoljno političkih pretpostavki i volje da se zakoni dosledno sprovedu u praksi.¹¹ Okvir za ostvarenje manjinskih prava postavljen je novim Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina Republike Hrvatske (2002) i posebnim zakonima kojima su nacionalnim manjinama osigurana sva kolektivna prava prema najvišim međunarodnim standardima. Dakle, problem nije u domenu postojećih zakona, već u njihovom sprovođenju.

¹⁰ Videti više o populacionoj dinamici, prostornom razmeštaju i položaju Srba u Hrvatskoj u: Nada Raduški, „Srpska nacionalna zajednica na prostoru Hrvatske u drugoj polovini XX i početkom XXI veka“, *Međunarodna politika*, br. 1151, 2013, str. 23-36.

¹¹ Siniša Tatalović, „Utemeljenje Srba u Hrvatskoj“, u: Vojislav Stanovčić (ur.) *Položaj i identitet srpske manjine u jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, SANU, Beograd, 2005, str. 131-147.

Politički odnosi između Srbije i Hrvatske su izuzetno kompleksni, opterećeni prošlošću, a međuetnički sukobi i konflikti ostavili su brojne posledice, međusobno nepoverenje, animozitet i veliku etničku distancu, što otežava proces normalizacije odnosa, regionalnu saradnju i poštovanje prava nacionalnih manjina. Prvi Sporazum o normalizaciji odnosa¹² dve države potpisana je i ratifikovan 1996. godine, bučno najavljen i medijski propraćen, ali je u praksi ostao „mrtvo slovo na papiru“, s obzirom da proces povratka izbeglog i prognanog stanovništva, pitanje stanarskih prava, nestalih lica, neisplaćenih penzija, itd. „ni do dana današnjeg nije rešeno, naprotiv, njime je legalizovan genocid i etničko čišćenje hrvatske države nad srpskim narodom“.¹³

Činjenica da je Hrvatska punopravna članica Evropske unije, a da se Srbija opredelila za put ka EU, jasno nalaže neophodnost da ove dve države rešavaju otvorena i sporna pitanja u funkciji pune normalizacije odnosa. Pitanje manjina uvek mora biti na dnevnom redu u bilateralnim odnosima Srbije i Hrvatske, a EU je najbolje mesto za rešavanje svih spornih pitanja dve države. Međutim, primetno je da su se posle ulaska Hrvatske u EU (2013) se pogoršali državni odnosi Srbije i Hrvatske, kao i odnos Hrvatske prema srpskoj manjini, što se ogleda u povećanom broju fizičkih napada na Srbe, uništavanje njihove imovine, ukidanje prava na korišćenje ciriličnog pisma u Hrvatskoj, itd.¹⁴

U političkom dokumentu pod nazivom Deklaracija o unapređenju odnosa i rešavanju otvorenih pitanja između Republike Srbije i Republike Hrvatske (2016) identifikovani su svi aktuelni problemi u šest tačaka (prva se eksplicitno odnosi na nacionalne manjine), sa ciljem da se pristupi njihovom rešavanju u cilju bolje saradnje, stabilnosti i daljeg razvoja bilateralnih odnosa.¹⁵ Imajući u vidu da je u pitanju politički dokument, a ne međudržavni ugovor, nema obavezujući karakter, već zavisi od političke volje aktera. To potvrđuje i pojava novih tenzija i međuetničkih konfliktata, kao i ocena da istorijski kontekst i dalje igra važnu ulogu u bilateralnim

¹² „Zakon o potvrđivanju sporazuma o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije”, Internet, <http://www.hnv.org.rs/docs/ZAKON%20normalizaciji%20HR.pdf>

¹³ Momčilo Subotić, „Hrvatska na putu Srbije u EU“, *Politička revija*, br. 4, 2013, str.71.

¹⁴ Tamara Opačić, *Govor mržnje i nasilje nad Srbima u 2015*, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, 2016.

¹⁵ Ministarstvo spoljnih poslova, Uprava za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu, „Deklaracija o unapređenju odnosa Srbije i Hrvatske“, 20. jun 2016, Internet, <http://www.dijaspore.gov.rs/lat/deklaracija-o-unapredjenju-odnosa-srbije-i-hrvatske/>, 09/05/2019.

¹⁶ Forum za etničke odnose, *Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima*, FEO, Beograd, 2017, str. 50.

odnosima i regionalnoj saradnji, te da je potreban odlučniji zaokret i čvršća politička volja vladajućih elita na obe strane.¹⁶

Srbija i Severna Makedonija

Evointegracije se ocenjuju kao spoljnopolitički prioritet obe zemlje, a pitanja prava i položaja nacionalnih manjina predstavljaju važnu dimenziju u bilateralnoj saradnji Srbije i Severne Makedonije.

Pripadnici makedonske nacionalnosti su prešli put od statusa konstitutivnog naroda u bivšoj SFRJ do statusa tzv. nove nacionalne manjine u Srbiji. Demografsku dinamiku ove manjine karakteriše depopulacija što potvrđuje i komparacija popisnih etnostatističkih podataka. U 2011. godini popisano je 22,8 hiljada pripadnika makedonske nacionalne manjine, koji procentualno čine 0,3% ukupne populacije Srbije (bez KiM), što je u poređenju sa ranijim popisom smanjenje za oko tri hiljade (za 12%), dok je ideo ostao gotovo nepromenjen. Odlikuje ih negativni prirodni priraštaj što je rezultat visokog mortaliteta zbog izrazito stare starosne strukture (prosečna starost iznosi 52 godine), i čine jednu od najstarijih (pored Nemaca i Slovenaca) etničkih zajednica u Srbiji. Teritorijalna distribucija pokazuje visoku nastanjenost (gotovo 50%) u regionu Vojvodine, najveću koncentraciju imaju u gradovima (najviše u Beogradu oko 7,0 hiljada i Pančevu 4,6 hiljada), dok visoke procentualne udele beleže u Plandištu (9,2%) i Pančevu (3,7%). Najveću etničku kompaktnost imaju u naselju Jabuka kod Pančeva gde je svaki treći stanovnik pripadnik makedonske nacionalnosti, a makedonski jezik u službenoj upotrebi. Makedonskoj manjini (kao i svim ostalim nacionalnim manjinama u Srbiji) sva prava su garantovana Ustavom i odgovarajućim zakonima, nema značajnijih spornih pitanja i Makedonija je u više navrata isticala zadovoljstvo položajem svoje manjine u Srbiji.

Posle dezintegracije SFRJ i osamostaljivanja Makedonije (odnedavno Severne Makedonije) otvorio se problem položaja Srba u toj državi i ostvarivanje njihovih ljudskih i manjinskih prava. Po poslednjem popisu iz 2002. godine¹⁷ od ukupno 2,2 miliona stanovnika, Makedonci kao matičan narod čine 1,3 miliona (64,2%), Albanci 509 hiljada (25,2%), Turci 78 hiljada (3,8%), Romi 54 hiljada (2,7%) i Srbi 35,9 hiljada (1,8%). U pogledu prostornog razmeštaja, najveća koncentracija pripadnika srpske manjine je u Skopskom i Kumanovskom regionu (79,9%), a srpski jezik je u službenoj upotrebi u tri

¹⁷ Planirani popis 2011. godine najpre je odložen (zbog održavanja prevremenih parlamentarnih izbora), da bi potom započeo 1. oktobra 2011. godine, ali ga je Državna popisna komisija ubrzo prekinula jer nisu bili ispunjeni svi neophodni uslovi. Tokom popisa došlo je do nesuglasica oko popisne metodologije u delu koji se odnosi na korišćenje originalnih dokumenata za identifikaciju građana. Albanska manjina je, između ostalog, tražila da se na popisu priznaju i fotokopije ličnih karata, a ne samo originali.

opštine na severozapadu Makedonije (Kumanovo, Čučer-Sandevo i Staro Nagoričane). Ustav Republike Makedonije iz 2001.godine (donet posle potpisivanja Ohridskog sporazuma), reguliše ustavno-pravni status Srba kao „deo srpskog naroda koji živi u Republici Makedoniji“ čime je omogućeno da budu zastupljeni u Savetu za međunarodne odnose Sobranja Makedonije i imaju pravo na finansijsku pomoć Vlade u programu očuvanja svog nacionalnog identiteta. Srbi su na osnovu Ustava dobili status nacionalne manjine, što čini dobru osnovu za brže rešavanje srpskog nacionalnog pitanja u Makedoniji. Iako Ustav Makedonije garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, nastava na srpskom jeziku se izvodi samo u četiri osnovne škole u većim gradovima (Kumanovo, Skoplje), dok u oblasti kulture nema nijedna srpska institucija. Obrazovanje na srpskom jeziku pohađa samo stotinak učenika, a gimnazija u Skoplju je ukinuta još 1986. godine. Srpski jezik je u službenoj upotrebi u tri opštine na severozapadu Makedonije, ali ne postoji informisanje, dnevni list ili časopis na srpskom jeziku, što sve upućuje na pitanje održivosti nacionalnog identiteta i prosečne asimilacije Srba, zbog čega je neophodno i veće angažovanje Srbije kao matične države.¹⁸ Pripadnici srpske manjine ne uživaju slobodu veroispovesti koja im je garantovana Ustavom jer Srpskoj pravoslavnoj crkvi nije omogućeno slobodno delovanje na teritoriji Makedonije. Institucionalni okvir poštovanja manjinskih prava čini Sporazum o zaštiti manjina između Srbije i Makedonije potpisani 2004. godine, a ratifikovan 2005. godine, međutim, do sada nije održana nijedna zajednička sednica Međuvladine mešovite komisije za nacionalne manjine.

Bilateralni sporazumi Srbije sa susednim državama članicama Evropske unije: Mađarska i Rumunija

Na značaj bilateralne i dobrosusedske saradnje ukazuje i činjenica da su sva otvorena manjinska pitanja koja se ne mogu rešiti u bilateralnim odnosima ugrađena u Zajedničke pozicije EU za otvaranje poglavljja 23 i da se moraju rešiti tokom pregovora o pristupanju EU koja je garant toga. Rezultat je činjenica da je Srbija prva zemlja kandidat za članstvo u EU koja je bila u obavezi da doneše poseban akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina.¹⁹ Za Srbiju, imajući u vidu da je njen cilj ulazak u Evropsku uniju i pridruživanje međunarodnim integracionim procesima, regulisanje prava pripadnika nacionalnih manjina i dobri međunarodni

¹⁸ Dušan Veljković, „Položaj srpske manjine u Makedoniji“, u: Vojislav Stanović (ur.), *Položaj i identitet srpske manjine u jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, SANU, Beograd, 2005, str. 153-161.

¹⁹ „Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina“, Internet, http://www.ljudska-prava.gov.rs/sites/default/files/prilog_fajl/akcioniplan_za_sprovođenje_prava_nacionalnih_manjina_sa_semaforom.pdf.

odnosi su od krucijalnog značaja. U tom kontekstu je neophodno razmatrati i bilateralnu problematiku sa susednim državama članicama Evropske unije (Mađarskom, Rumunijom i Hrvatskom), ali i sa Severnom Makedonijom koja nije članica EU, ali sa kojom Srbija ima regionalnu saradnju i potpisani bilateralni sporazum po pitanju zaštite nacionalnih manjina.

Srbija i Mađarska

Na bilateralne odnose Srbije i Mađarske aktivno i neposredno utiče položaj mađarske, odnosno srpske manjine u tim državama. Mađarska manjina predstavlja brojčano najveću nacionalnu manjinu u Srbiji, što potvrđuju i podaci 2011. godine kada je registrovano 253,9 hiljada Mađara ili 3,5% u ukupnoj populaciji Srbije (bez Kosova i Metohije). Nastanjeni su gotovo isključivo u regionu Vojvodine (251,1 hiljada), a prostorni razmeštaj odlikuje visok stepen koncentrisanosti u Severnobanatskom i Severnobačkom okrugu gde se nalaze osam većinskih mađarskih opština (Kanjiža, Senta, Ada, Bačka Topola, Mali Iđoš, Čoka, Bečeј i Subotica). Na trend izražene etničke homogenizacije ukazuje podatak da u tim opštinama živi više od polovine ukupnog broja Mađara sa prostora Vojvodine. Osnovno demografsko obeležje mađarske manjine je depopulacija, negativan prirodni priraštaj, stara starosna struktura (prosečna starost iznosi preko 45 godina), kao i emigracije prema matičnoj državi, SAD, Kanadi i Australiji. Od 2011. godine kada je omogućen povlašćen prijem u mađarsko državljanstvo (državljanstvo članice EU i članice Šengen zone) ovaj trend se značajno ubrzao.²⁰ Mađarska nacionalna manjina je jedna od najbolje društveno i kulturno organizovanih manjina u Srbiji, politički zastupljena na svim nivoima vlasti. Tome u velikoj meri doprinose dobri bilateralni odnosi dve zemlje, političke stranke na čelu sa Savezom vojvođanskih Mađara (SVM), kulturne i druge organizacije, a posebno Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine sa aktivnim delovanjem u oblasti obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma.

²⁰ Mađarska je od 2011. godine zakonski omogućila povlašćen prijem u mađarsko državljanstvo svim potomcima bivših mađarskih državljana koji razumeju i govore mađarski jezik bez obaveznog naseljavanja u Mađarsku. Prema procenama, oko 200 hiljada stanovnika Srbije (uglavnom iz Vojvodine) je zatražilo mađarsko državljanstvo, prvenstveno zbog lakšeg zapošlenja i odlaska u zemlje EU. Srbija ne otežava ovaj proces dobijanja dvojnog državljanstva za razliku od nekih drugih država sa, takođe, značajnom mađarskom manjinom (na primer, Slovačka i Ukrajina). Videti: "Mađarsko državljanstvo za SVE starosedeoce", gradSubotica.co.rs, 6. januar 2011. Internet, <http://www.gradsubotica.co.rs/madarsko-drzavljanstvo-za-sve-starosedeoce>, 09/05/2019.

²¹ U Mađarskoj pod pojmom nacionalne manjine zakonodavac podrazumeva etničke grupe koje na teritoriji današnje Mađarske žive najmanje 100 godina, čine prepoznatljivu manjinu u odnosu na većinsko stanovništvo i čiji pripadnici, državljeni Mađarske, imaju očuvanu svest o zajedničkom poreklu i želju da sačuvaju svoje etničke i kulturne osobenosti.

Što se tiče položaja Srba u Mađarskoj, treba istaći da je srpska manjina zvanično priznata nacionalnih manjina, a prava su joj kao i ostalim manjinama u Mađarskoj garantovana Zakonom iz 1993. godine.²¹ Prema popisu 2011. godine, od ukupno 9,9 miliona stanovnika, 83,7% čine Mađari, dok Srbi broje 10.0 hiljada (0,1%), i nalaze se na šestom mestu po brojnosti u etničkoj strukturi Mađarske. Srpskoj manjini su priznata kulturna i jezička prava čije ostvarivanje u velikom delu finansijski podržava Mađarska. U pogledu populacionog razvitka, pripadnike srpske manjine odlikuje stara starosna struktura što je posledica niskog i stalno opadajućeg fertiliteta. Obrazovna struktura je, za razliku od starosne, povoljna budući da od svih etničkih zajednica (uključujući i većinsku) Srbi imaju najveći procenat visokoobrazovanih, a najmanje lica bez završene osnovne škole što je najverovatnije posledica njihovog visokog udela u gradskim sredinama. Međutim, prisutne ekonomske i političke promene u društvu, ali i promene u okviru same srpske zajednice (sve veći broj mešovitih brakova, asimilacija, alterofonija i dr.) zahtevaju strategiju očuvanja nacionalnog i kulturnog identiteta srpske manjine u Mađarskoj.²² Za budući period najvažnije pitanje je poznavanje i očuvanje maternjeg jezika kao najvažnije komponente srpskog nacionalnog identiteta.²³

Osnov bilateralnih odnosa Srbije i Mađarske u oblasti manjina čini Sporazum o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i srpske manjine koja živi u Mađarskoj (potpisani 2003. godine između Mađarske i tadašnje državne zajednice Srbija i Crna Gora). Za sprovođenje ovog sporazuma nadležna je Međuvladina mešovita srpsko-mađarska komisija koja je do sada održala pet sednica (poslednja 2016. godine). Mađarska u svojoj spoljnoj politici podržava evrointegracije Srbije, i u srpsko-mađarskim bilateralnim odnosima zvanično nema otvorenih pitanja i problema, Mađarska je zadovoljna položajem i pravima svoje manjine, te je prisutna pozitivna ocena i podrška Srbiji na putu u Evropsku uniju.

Srbija i Rumunija

Regionalna saradnja između Srbije i Rumunije može se oceniti kao uspešna i predstavlja dobar primer stabilnih međudržavnih i bilateralnih odnosa u okviru kojih manjinska problematika zauzima važno mesto.

²² Mladena Prelić, „Srbi u Mađarskoj: jedan pogled na savremenu situaciju“, u: Nikola Pantelić (ur.) *Etnički odnosi Srbija sa drugim narodima i etničkim zajednicama*, Etnografski institut, SANU, knjiga 44, Beograd, 1998, str. 219-229.

²³ Uprkos odredbama manjinskog zakona u praksi često ne funkcioniše službena upotreba srpskog jezika zbog njihove malobrojnosti i disperzivnosti, prisutne alterofonije, odnosno jezičke asimilacije ili zbog toga što se ne finansira posebnim merama službena upotreba srpskog jezika i pisma. Videti: Pera Lastić, „O položaju Srba u Mađarskoj“, u: Vojislav Stanović (ur.), *Položaj i identitet srpske manjine u jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, op. cit., str. 187-235.

Pripadnici nacionalnih manjina pretežno žive u pograničnim područjima, kao što su Severnobanatski, Južnobanatski, Srednjobanatski, Braničevski, Borski i Podunavski okrug u Srbiji, a u Rumuniji županije Timiš, Karaš-Severin i Mehedinци.

Po popisu 2011. godine, u Republici Srbiji (bez KiM) registrovano je 29,3 hiljada pripadnika rumunske nacionalne manjine (0,4% ukupnog stanovništva), pri čemu je u odnosu na prethodni popis zabeleženo smanjenje (za 5,2 hiljada) zbog iseljavanja i negativnih populacionih trendova. Prostorni razmeštaj rumunske manjine odlikuje visoka koncentranost u regionu Vojvodine gde živi 25,4 hiljada, što čini 87% od ukupnog broja Rumuna sa područja Srbije. Najbrojniji su u opštinama Alibunar (4870 ili 25%) gde je svaki četvrti stanovnik pripadnik rumunske nacionalne manjine, Vršac (5420 ili 10,4%) i Pančevo (3173), dok začajan procentualni udeo imaju u Žitištu (8,4%), Plandištu (6,9%) i Kovačici (6,1%). Rumunski jezik je u službenoj upotrebi u deset opština na osnovu Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama nacionalnih manjina, a položaj rumunske manjine regulisan je i drugim pozitivnim propisima o zaštiti prava i sloboda pripadnika nacionalnih manjina u Srbiji.

Iako je Rumunija, generalno, zadovoljna položajem svojih sunarodnika u Srbiji, u bilateralnim odnosima otvara se i problematizuje pitanje vlaške nacionalne manjine u regionu Istočne Srbije. Naime, prema Zakonu o podršci Rumunima u inostranstvu (2007), Rumuni koji žive u inostranstvu definišu se kao lica koja pripadaju kulturnoj, etnonacionalnoj, verskoj ili nekoj lingvističkoj zajednici iz Rumunije, bez obzira koji etnonim koriste na području gde žive (Vlasi, Rumeni, Moldavci, Armani, Daco-Rumuni, Kuto-Vlasi, itd.).²⁴

U Srbiji iste popisne godine, 35,3 hiljada lica deklarisalo se kao pripadnici vlaške nacionalne manjine koji Srbiju, a ne Rumuniju, smatraju svojom matičnom državom i koji se samodefinišu kao autohtono vlaško stanovništvo. Međutim, u okviru vlaške zajednice postoji neslaganje oko jezika, odnosno oko toga da li je vlaški jezik poseban jezik koji se bitno razlikuje od rumunskog, pa je neophodno uraditi standardizaciju (čemu se Rumunija protivi), ili je vlaški jezik samo oblik rumunskog jezika onog koji je korišćen pre jezičke reforme u Rumuniji (krajem 19.veka). Vlaški nacionalni savet usvojio je odluku o vlaškom jeziku kao zvaničnom, i uvođenju vlaškog pisma u ciriličnoj i latiničnoj verziji.²⁵ Drugo otvoreno i diskutabilno pitanje u bilateralnim odnosima jeste zahtev rumunske strane

²⁴ Adriana Petraru and Elena Cruceru, „State Policy Regarding the Protection of National Minority. Romania-Serbia“, Working paper submitted to the Raoud Table on: Bilateral relation between Serbia and Romania: minority politics and EU integrations, organized by Forum for Ethnic Relations, Belgrade, 2016, pp 1-3.

²⁵ Igor Novaković, Nenad Đurđević, „Srpsko-rumunski odnosi i status vlaške nacionalne manjine u Srbiji“, *Studija praktične politike*, ISAC Fond, 2015.

u vezi veroispovesti na rumunskom jeziku, odnosno da se nadležnost rumunske pravoslavne crkve proširi (pored slobode delovanja na teritoriji Vojvodine) i na region Istočne Srbije (što je učinjeno bez dogovora sa SPC) gde žive pripadnici vlaške nacionalne manjine.

Kada je reč o pravima i položaju Srba u Rumuniji, oni imaju zvanično priznat status nacionalne manjine i po popisu 2011. godine registrovano je ukupno 18,5 hiljada pripadnika srpske manjine što čini 0,1% u etničkoj strukturi Rumunije. Demografski razvitak odlikuje depopulacija (po popisu 2002. bilo ih je 22,6 hiljada) prvenstveno usled niske i dugoročno opadajuće stope fertiliteta, negativnog priraštaja i posledično stare starosne strukture. U pogledu prostorne distribucije, pripadnici srpske manjine nastanjeni su pretežno u zapadnom delu Rumunije, duž granice sa Srbijom, u četiri okruga (Tomiš, Karaš-Severin, Arad i Mehedinci), u dve opštine imaju apsolutnu, a u jednoj relativnu većinu. Najveći broj, gotovo jedna trećina, živi u gradu Temišvaru. Srpska manjina se od 1994. godine finansira iz državnog budžeta, a od 1990. godine ima svog poslanika u rumunskom parlamentu. Srpski jezik je u službenoj upotrebi tamo gde učešće Srba prelazi 20% (Temišvar, Karaš-Severin okrug), u tri lokalna saveta (Temišvar, Karaš-Severin i Mehedinți), dok su u nekim opštinama u upotrebi srpski i rumunski jezik. Srbi su i članovi Saveta vlade Republike Rumunije za nacionalne manjine (od 1993. godine).²⁶

Položaj i prava nacionalnih manjina predstavljaju važan aspekt bilateralne saradnje Srbije i Rumunije, a institucionalni okvir čine sporazumi koje su potpisale ove dve zemlje. Od ukupno 119 bilateralnih sporazuma, najvažniji su Sporazum o odnosima priateljstva, dobrosusedstva i saradnje (potписан 1996. godine, a ratifikovan 2002. godine) i Sporazum o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina (potписан 2002. godine i ratifikovan 2004. godine).²⁷ Na osnovu toga formirana je Međuvladina mešovita komisija za manjine koja ima za cilj realizaciju donetih mera u cilju ostvarivanja manjinskih prava, i do sada su održane dve sednice (2009. godine u Bukureštu i 2011. godine u Beogradu), u toku su nacrti zapisnika treće sednice (2016), ali koji još uvek nisu usaglašeni. U oblasti statusa i zaštite manjinskih prava istaknuta su najvažnija pitanja koja su od važnosti kako za pripadnike srpske, tako i rumunske nacionalne manjine: predstavljanje manjina u Parlamentu, pravo na izražavanje i razvoj etničkog, kulturnog, jezičkog i verskog identiteta, očuvanje kulturnog nasleđa, obrazovanje i informisanje na maternjem jeziku, korišćenje manjinskih jezika u javnoj upravi, a jedan od

²⁶ Forum za etničke odnose, *Izazovi manjinske politike u bilateralnoj i regionalnoj saradnji*, FER, Beograd, 2018, str. 35-41.

²⁷ Jelena Perković, „Analiza sprovođenja bilateralnog sporazuma o zaštiti nacionalnih manjina Srbija – Rumunija , u: Jelena Perković (ur.) *Analiza sprovođenja bilateralnih sporazuma o zaštiti prava nacionalnih manjina Srbije sa Hrvatskom, Mađarskom, Rumunijom i Makedonijom*, Centar za regionalizam , Novi Sad, 2016, str. 38-39.

najvećih problema u obe države jeste što ne postoji dovoljan broj kvalifikovanog osoblja za održavanje nastave na maternjem jeziku.

Zaključna razmatranja

Dobri međuetnički odnosi i uspešna regionalna saradnja Srbije sa susednim državama u jasnoj su korelaciji sa položajem i pravima nacionalnih manjina. Zbog toga je od velikog značaja realizacija preuzetih obaveza iz bilateralnih sporazuma i sprovođenje zaključaka sa zajedničkih sednica međuvladinih mešovitih komisija u cilju boljeg ostvarivanja manjinskih prava. S obzirom da bilateralni ugovori nemaju obavezujući karakter, a imajući u vidu kompleksnost manjinskog pitanja, neophodna je svojevrsna regionalna standardizacija i harmonizacija manjinskog zakonodavstva koja bi doprinela stabilizaciji država i unapređenju položaja manjina u regionu, uz saradnju i pomoć Saveta Evrope i Visokog komesara za nacionalne manjine OEBS-a.²⁸

Srbija kao zamlja kandidat za članstvo u EU zalaže se za unapređenje manjinske politike odgovarajućim normama, procedurama i institucijama u cilju veće efikasnosti i inkluzivnosti svih manjina, a posebno kada je reč o uslovima, kapacitetima i mogućnostima za veću realizaciju prava koja im po zakonu pripadaju. Integraciona manjinska politika isključuje asimilaciju, a podrazumeva integraciju svih nacionalnih manjina u društvo uz očuvanje njihovog etnokulturalnog identiteta, što približava Srbiju Evropskoj uniji, unapređuje odnose sa susednim državama, doprinosi demokratskim procesima, političkoj stabilnosti i socioekonomskom napretku zemlje.

Istovremeno, u skladu sa Strategijom proširenja EU na Zapadni Balkan, evropskom praksom i vrednostima, smernicama VKNM OEBS-a potrebno je unaprediti postojeću saradnju Srbije sa Srbima u regionu. Briga o svom narodu u dijaspori doprinosi poboljšanju položaja, ostvarivanju ljudskih i manjinskih prava i očuvanju verskog, kulturnog i srpskog nacionalnog identiteta. S tim u vezi, neophodna je dobro osmišljena politika zemlje matice, jasno definisana strateška opredeljenja Srbije na svim poljima delovanja u cilju boljeg odnosa i saradnje Srbije i srpske manjine koja živi u susednim državama. To se, pre svega, odnosi na pomoć adekvatnim diplomatskim, ekonomskim, kulturnim, obrazovnim i drugim merama srpskoj zajednici koja se nalazi u marginalizovanom položaju, kao i pomoć u zaštiti prava na očuvanje srpskog nacionalnog identiteta i punoj afirmaciji kulturne i jezičke autonomije.

²⁸ Arie Bloed and Pieter Van Dijk, *Protection of Minority Rights Through Bilateral Treaties - the Case of Central and Eastern Europe*, Kluwer Law International, The Hague, 1999.

Bibliografija

- Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/prilog_fajl/akcioni_plan_za_sprovođenje_prava_nacionalnih_manjina_sa_semaforom.pdf.
- Bloed, Arie and Van Dijk, Pieter, *Protection of Minority Rights Through Bilateral Treaties - the Case of Central and Eastern Europe*. Kluwer Law International, The Hague, 1999.
- Brunner, George, *Nationality Problems and Minority Conflicts in Eastern Europe*, Besterleemann Foundation Publishera, Gutersloh, 1996.
- Forum za etničke odnose, *Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima*, FER, Beograd, 2017.
- Forum za etničke odnose, *Izazovi manjinske politike u bilateralnoj i regionalnoj saradnji*, FER, Beograd, 2018.
- Janjić, Dušan, "Nove nacionalne manjine i demokratska manjinska politika", u: Dragutin Babić i Drago Župarić-Ilijć (urs) *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2010.
- Lastić, Pera, „O položaju Srba u Mađarskoj“, u: Vojislav Stanovčić (ur.), *Položaj i identitet srpske manjine u jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, SANU, Beograd, 2005.
- „Mađarsko državljanstvo za SVE starosedeoce“, *gradSubotica.co.rs*, 6. januar 2011. Internet, <http://www.gradsubotica.co.rs/madarsko-drzavljanstvo-za-sve-starosedeoce>, 09/05/2019.
- Ministarstvo spoljnih poslova, Uprava za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu, "Deklaracija o unapređenju odnosa Srbije i Hrvatske", 20. jun 2016, Internet, <http://www.dijaspora.gov.rs/lat/deklaracija-o-unapredjenju-odnosa-srbije-i-hrvatske/>, 09/05/2019.
- Novaković, Igor i Đurđević, Nenad, „Srpsko-rumunski odnosi i status vlaške nacionalne manjine u Srbiji“, *Studija praktične politike*, ISAC Fond, 2015.
- Tamara, Opačić, *Govor mržnje i nasilje nad Srbima u 2015*, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, 2016.
- Perković, Jelena, „Analiza sprovođenja bilateralnog sporazuma o zaštiti nacionalnih manjina Srbija - Rumunija , u: Jelena Perković (ur.) *Analiza sprovođenja bilateralnih sporazuma o zaštiti prava nacionalnih manjina Srbije sa Hrvatskom, Mađarskom, Rumunijom i Makedonijom*, Centar za regionalizam, Novi Sad, 2016.
- Petraru, Adriana and Cruceru, Elena, „State Policy Regarding the Protection of National Minority. Romania-Serbia“, Working paper submitted to the Raoud Table on: *Bilateral relation between Serbia and Romania :minority politics and EU integrations*; organized by Forum for Ethnic Relations, Belgrade, 2016.

- Prelić, Mladena, „Srbi u Mađarskoj: jedan pogled na savremenu situaciju“, u: Nikola Pantelić (ur.) *Etnički odnosi Srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama*, Etnografski institut, SANU, knjiga 44, Beograd, 1998.
- Raduški, Nada, „Nacionalna pripadnost stanovništva Srbije po popisu 2011.godine“, *Srpska politička misao*, br. 1, 2013, doi: 1022182/spm.391 2013.1
- Raduški, Nada, „Srpska nacionalna zajednica na prostoru Hrvatske u drugoj polovini XX i početkom XXI veka“, *Međunarodna politika*, br. 1151, 2013.
- Subotić, Momčilo, „Hrvatska na putu Srbije u EU“, *Politička revija*, br. 4, 2013.
- Tatalović, Siniša, „Utemeljenje Srba u Hrvatskoj“, u: Vojislav Stanovčić (ur.) *Položaj i identitet srpske manjine u jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, SANU, Beograd, 2005.
- “Ustav Republike Srbije“, Internet, <http://www.parlament.gov.rs>, 12.12.2016.
- Veljković, Dušan, „Položaj srpske manjine u Makedoniji“, u: Vojislav Stanovčić (ur.), *Položaj i identitet srpske manjine u jugoistočnoj i centralnoj Evropi*, SANU, Beograd, 2005.
- “Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina“, Internet, <http://www.bgcentar.org.rs/zakoni-republike-srbije>, 27.12.2016.
- “Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma“, <http://www.bgcentar.org.rs/zakoni-republike-srbije>, 10.1.2017.
- “Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina“, Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica, *Službeni list SRJ*, br. 11, 2002.
- “Zakon o potvrđivanju Sporazuma o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije“, Internet, <http://www.hnv.org.rs/docs/ZAKON%20normalizacij%20HR.pdf>, 09/05/2019.

Nada M. RADUŠKI

NATIONAL MINORITIES IN BILATERAL AGREEMENTS OF SERBIA WITH THE COUNTRIES IN THE REGION

ABSTRACT

The aim of this paper is to present regional cooperation and bilateral relations with neighboring countries with which Serbia borders through the prism of the position and rights of national minorities. The paper analyzes the status of the so-called new minorities in Serbia (Croatian and Macedonian), as well as the minority rights of the Hungarian and Romanian national minorities. Serbia has signed bilateral agreements with these four countries, which is of great importance for good interstates relations and Serbia's entry into the European Union. Also, the paper discusses the

position and rights of the Serbian minority in the former Yugoslav republics, as well as in some neighboring member states of the European Union (Hungary, Romania). In addition, it analyses the basic demographic indicators (number and spatial distribution) that determine the realization of the rights and freedoms of each minority. Although the social and legal status of the Serbian minority is determined by European standards, they are in practice faced with assimilation. In order to fully realize minority rights and improve the position of the Serb minority, ratified international documents, bilateral agreements, national laws, as well as well-designed policies and assistance from the home state are of great importance.

Key words: Bilateral agreements, national minorities, position, rights, identity, Serbia, Croatia, Northern Macedonia, Hungary, Romania, European Union.

UDK 339.92(497.11:450)
Biblid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1174, str. 22-38
pregledni članak
Primljen: 26.11.2018.

Ivana BOŽIĆ MILJKOVIĆ¹

Ekonomski odnosi Republike Srbije i Republike Italije

SAŽETAK

U radu se analiziraju ekonomski odnosi Republike Srbije sa Republikom Italijom u novim geostrategijskim i geoekonomskim relacijama. Od početka XXI veka, ove dve zemlje ostvaruju stabilnu i rastuću saradnju u oblasti spoljne trgovine. U poslednje dve godine, Italija se, kao spoljnotrgovinski partner Srbije, nalazi na prvom mestu, a takođe, pripada grupi malog broja zemalja sa kojima Srbija ostvaruje deficit u spoljnoj trgovini. Italija je takođe jedna od vodećih zemalja po obimu i vrednosti stranih direktnih investicija plasiranih u razvoj srpske privrede od početka procesa tranzicije do danas. Aktuelan obim i intenzitet ekonomске saradnje između Srbije i Italije ima korene u istoriji njihovih ekonomskih odnosa, a aktuelni politički i ekonomski odnosi Srbije sa Evropskom unijom određuju smernice budućeg razvoja te saradnje.

Ključne reči: ekonomска saradnja, spoljna trgovina, investicije, Srbija, Italija, Evropska unija.

Uvod

Aktuelni stepen razvoja ekonomskih odnosa Republike Srbije i Republike Italije proizvod je brojnih istorijskih, političkih, ekonomskih i društvenih činilaca. Pod dejstvom ovih činilaca, tokom različitih istorijskih razdoblja, oblikovana je ekonomска snaga svake od ovih zemalja, što je definisalo mesto svake od njih u međunarodnim ekonomskim odnosima i uslovjavalo oblike i intenzitet njihove bilateralne ekonomске saradnje. U novijoj istoriji, ekonomski odnosi Srbije i Italije posmatraju se u kontekstu

procesa globalizacije i regionalizacije. Obim i kvalitet tih odnosa određen je geostrategijskim položajem svake od njih, pre svega činjenicom da je Italija članica Evropske unije, a da Srbija pripada grupi zemalja u tranziciji, a u odnosu na Evropsku uniju ima status kandidata i snažne ambicije ka članstvu. U tom smislu, ekonomski odnose Srbije i Italije oblikuju i na njih utiču svi oni činioci koji su relevantni u odnosima Srbije i Evropske unije: napredak Srbije u procesu tranzicije i odnos sa Evropskom unijom i drugim zemljama Evrope i sveta.

Početkom ovog veka dolazi do intenzivnije spoljnotrgovinske saradnje između Srbije i Italije. Determinante te saradnje čini ekonomsko nasleđe svake od njih, ali i pomenute pozicije koje zauzimaju u aktuelnim međunarodnim ekonomskim odnosima. Italijanska preduzeća, naročito iz oblasti automobilske i tekstilne industrije, kao i institucije iz sektora bankarstva i osiguranja su, na srpskom tržištu prepoznata kao veoma značajni investitori. Imajući u vidu tradiciju i pozitivna iskustva saradnje Srbije i Italije u oblasti investicija, kao i refleksiju te saradnje na spoljnu trgovinu u kojoj je značajno zastupljena intrasektorska trgovina, očekuje se da će se aktuelni trend održati i u budućnosti.

Istorijski osvrt na ekonomski odnose Srbije i Italije

Istorijski međunarodni ekonomski odnosi potvrđuju da su nivo i obim ekonomski saradnje, između različitih zemalja, značajno uslovljeni kvalitetom njihovih političkih odnosa i stepenom razvoja njihove međusobne saradnje na tom planu. To posebno dolazi do izražaja kada se radi o spoljnoj trgovini, kao ključnom segmentu međunarodnih ekonomskih odnosa. Kada govorimo o istorijskim odnosima Srbije i Italije treba naglasiti da Srbija i šire – Balkansko poluostrvo, imaju veliki značaj za razvoj rimske imperije i kulture i na njihovo širenje u evropskim okvirima. I pored toga, ove dve zemlje su u različitim istorijskim razdobljima trpele brojne izazove, bile na suprotstavljenim stranama i suočavale se sa različitim problemima što je, svakako, imalo odraza na njihove međusobne političke, pa i ekonomski odnose.

Kratak osvrt na početak XX veka svedoči o tome da istorijski događaji u to vreme nisu pogodovali razvoju političkih i ekonomskih odnosa i saradnje između Srbije, odnosno u to vreme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, i Italije, već su, naprotiv, predstavljali pretnju njihovom trajnom narušavanju.² Italija je ulazak u Prvi svetski rat uslovjavala raznim ustupcima koje su u njenu korist trebale učiniti sile Antante, a deo njih se odnosio i na pripajanje

² Dragoljub Živojinović, *U potrazi za imperijom: Italija i Balkan početkom XX veka*, Albatros plus, Beograd, 2013.

Italiji severne Dalmacije sa mnogim ostrvima severnog hrvatskog i južnog srpskog primorja.³ Saveznici su te ustupke priznali Ugovorom potpisanim u Londonu 13.4.1915. godine.⁴ Italija je i po okončanju Prvog svetskog rata nastavila da koristi odredbe Ugovora iz Londona, pretendujući u sve većoj meri na prisvajanje jugoslovenskih teritorija. U toj diplomatskoj borbi za rešavanje tzv. jadranskog pitanja uživala je saglasnost i značajnu podršku Britanije i Francuske.⁵ U periodu između dva svetska rata, zategnuti politički odnosi između Jugoslavije i Italije imali su odrazai na dinamiku i kvalitet njihovih ekonomskih odnosa. Obnova njihovih trgovinskih veza počinje tek nakon Drugog svetskog rata. Kao što je u međunarodnim ekonomskim odnosima uobičajeno, tom procesu je prethodila obnova diplomatskih odnosa. Naime, jugoslovenska vlada je januara 1947. godine obavestila italijansku vladu o svojoj nameri da uspostavi političko predstavništvo na njenoj teritoriji.⁶ Diplomatsko prisustvo Srbije na teritoriji Italije, i obratno, logično je vodilo uspostavljanju ekonomskih odnosa između ove dve zemlje. Normativni okvir ekonomskih odnosa između Srbije i Italije bio je definisan članom 82 Ugovora o miru sa Italijom.⁷ Pregovori o bilateralnoj saradnji u oblasti trgovine između ove dve zemlje trajali su svega nekoliko meseci, a rezultirali su parafiranjem Sporazuma o trgovinskoj i ekonomskoj saradnji, aprila 1947. godine.⁸ Brojni problemi koji su pratili sam tok pregovora i realizaciju trgovinskog sporazuma, doprineli su tome da potpisivanje ovog dokumenta bude shvaćeno više kao politički, a manje kao ekonomski čin. Bilans vrednosti spoljnotrgovinske razmene Jugoslavije i Italije u prvoj godini primene sporazuma bio je u korist ekonomski jačeg. Naime, u tom periodu je iz Italije u Jugoslaviju uvezeno robe u vrednosti od oko 4 milijarde lira, dok je jugoslovenski izvoz u Italiju iznosio svega 1,2 milijarde lira.⁹ U periodu posle Drugog svetskog rata Italija, kao jedna od zemalja koje čine okosnicu Evropske ekonomске zajednice, jača svoj uticaj u međunarodnim političkim i ekonomskim odnosima. U periodu 60-ih i 70-ih godina, zahvaljujući razvoju industrije i velikom učešću malih i srednjih preduzeća u izvozno orijentisanim sektorima, dolazi do promene privredne strukture:

³ Vladimir Čorović, *Istorija srpskog naroda*, knjiga 1, Ars Libri Beograd, 1997, str. 289.

⁴ Ibid., str. 291.

⁵ Momir Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, Službeni list, Beograd, 1998.

⁶ Miljan Milkić, „Obnova trgovinskih veza Jugoslavije i Italije posle Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka* 2016/1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2016, str. 127.

⁷ „Ukaz o ratifikaciji Ugovora o miru sa Italijom“, *Službeni list FNRJ*, 29.08.1947, str. 1001-1085.

⁸ Miljan Milkić, „Obnova trgovinskih veza Jugoslavije i Italije posle Drugog svetskog rata“, op. cit., str. 128.

⁹ Miljan Milkić, „Obnova trgovinskih veza Jugoslavije i Italije posle Drugog svetskog rata“, op. cit., str. 135.

dominantno učešće poljoprivrede ustupa mesto većem učešću industrije. Do početka 90-ih godina XX veka, italijanska ekonomija trpi uticaje svetskih kriza, a njen relativno stabilan razvoj odvija se u okviru Evropske ekonomske zajednice. U tom periodu, Srbija je u sastavu SFRJ, njen ekonomski razvoj se odvija po modelu centralno-planske privrede, a sredstva za proizvodnju su u državnoj ili društvenoj svojini.

Do kraja XX veka, tačnije do pada Berlinskog zida, secesije Jugoslavije i ulaska njenih bivših republika, tek osamostaljenih država u proces tranzicije, trgovinska saradnja Jugoslavije i Italije, kao reprezenata dva različita privredna sistema, kretala se u stabilnim okvirima, a obim i vrednost trgovinske razmene u tom periodu je beležila spori rast koji je pratio unapređenje njihovih političkih odnosa i odvijao se u atmosferi hladnoratovske podele sveta. U tom periodu, Italija je bila članica Evropske zajednice, a Srbija jedna od šest republika u sastavu bivše SFRJ, te njihov ekonomski razvoj, pojedinačno, kao i bilateralne spoljnotrgovinske odnose treba posmatrati u tom kontekstu.

Događaji koji su obeležili kraj 80-ih godina prošlog veka za Italiju su značili početak novog perioda prosperiteta, koji se bazirao na političkom i ekonomskom jačanju Evropske unije. U Srbiji, taj period je bio u znaku političke krize i konstituisanja nove nezavisne države. Ogromni ljudski i materijalni gubici, ekonomski razvoj u ratnim uslovima, ekonomska blokada od strane međunarodnih institucija, NATO agresija, veliki pritisak izbeglica iz bivših jugoslovenskih republika, potisnuli su ekonomiju u drugi plan, što će u budućnosti imati nesagleđive posledice. Uslovi za početak procesa tranzicije stvoreni su tek početkom ovog veka. Srbija je u taj proces ušla sa velikim entuzijazmom i ambicijom da postane članica Evropske unije, ali su problemi nasleđeni iz prethodnog perioda, zajedno sa aktuelnim političkim, ekonomskim i društvenim problemima i krizama koje prate proces tranzicije znatno usporili njen napredak na tom putu i umanjili kvalitet nastalih promena. Jedan od postulata procesa tranzicije, čija je primena Srbiji donela značajnu korist, jeste otvaranje prema svetu i mogućnost saradnje sa inostranstvom po brojnim pitanjima, među kojima poseban značaj imaju ona ekonomske prirode.

U novijoj istoriji, ekonomska saradnja Srbije sa Italijom posmatra se u okviru saradnje Srbije sa Evropskom unijom. Sporazumi koje je Srbija potpisala sa Evropskom unijom, u periodu od 2000. godine do danas, čine osnovu i uporište za razvoj trgovinske i drugih oblika ekonomske saradnje Srbije i Italije. Među njima se, kao najsveobuhvatniji, ističe Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, zatim Prelazni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima između EZ i Republike Srbije i Sporazum o trgovini tekstilnim proizvodima između Srbije i EU. Pravila, modeli i načini funkcionisanja ekonomske saradnje između Srbije i Italije konkretizovani su brojnim bilateralnim sporazumima i normativnim aktima kojima su, osim

oblasti trgovine, regulisane i oblast energetike, saobraćaja, naučno-tehnološkog razvoja i dr.

Makroekonomski pokazatelji privrednog razvoja Srbije i Italije

Aktuelno stanje ekonomija Srbije i Italije posledica je njihovog istorijskog razvoja, ekonomskog nasleđa i kvaliteta njihove bilateralne saradnje u prethodnim decenijama. Danas se ekonomski razvoj ove dve zemlje ne može posmatrati izolovano, van konteksta globalizacije i regionalizacije. Italija je zemlja koja zajedno sa Nemačkom, Francuskom i zemljama Beneluksa čini okosnicu najveće i, do danas, najuspešnije integracije na području Evrope. Njen ekonomski razvoj i položaj u međunarodnim ekonomskim odnosima definisani su smernicama Evropske unije i obično se analiziraju u njenim okvirima. I pored toga što ekonomski razvoj Italije poslednjih decenija trpi brojne negativne uticaje unutrašnjih političkih kriza, ali i uticaje globalnih i evropskih ekonomskih neravnoteža, parametri ekonomskog razvoja ovu zemlju svrstavaju u red ekonomski najrazvijenijih zemalja Evropske unije. Nasuprot Italiji, Srbija je zemlja koja je već pune tri decenije u procesu tranzicije. Prema nivou ekonomskog razvoja Srbija se danas nalazi na prvom mestu u grupi zemalja u tranziciji, ali na začelju u poređenju sa zemljama Evropske unije. Poslednjih godina postignuta je makroekonomska stabilnost, a njena održivost zavisiće od buduće ekonomске politike, daljeg toka procesa tranzicije, odnosa sa Evropskom unijom, Rusijom i drugim politički i ekonomski kredibilnim zemljama i delovima sveta.

Uporedni prikaz makroekonomskih pokazatelja privrednog razvoja Srbije i Italije ilustruje značajne razlike koje postoje u nivou privrednog razvoja ove dve zemlje. Te razlike generišu njihovu bilateralnu saradnju i determinišu obim i intenzitet te saradnje u raznim segmentima. U skladu sa pozicijama koje zauzima u evropskoj ekonomiji i međunarodnim ekonomskim odnosima, makroekonomski pokazatelji privrednog razvoja Italije se, očekivano, kreću u okvirima održivim unutar Evropske unije. Nasuprot tome, makroekonomske performanse Srbije su u skladu sa onima koje su svojstvene tranzicionim ekonomijama.

Tabela 1: Makroekonomski pokazatelji privrednog razvoja
Srbije i Italije 2017. godine uporedni prikaz

	Srbija	Italija
Površina (u km)	88.361	301.338
Stanovništvo (u mil)	7,0	60,5
GDP (u mlrd \$)	48,9	1.936,0
GDP per capita (u mlrd \$)	5.567	32.615
Inflacija (u %)	3,1	1,2
Nezaposlenost (u %)	15,8	11,2
FDI (u mil \$)	3.191	17.077
Spoljni dug (u mlrd \$)	29,6	2.676,5
Spoljni dug (% GDP)	74,4	122,3

Izvor: Podaci o površini i broju stanovnika: za Srbiju: <http://www.stat.gov.rs/>; za Italiju: <http://dati.istat.it/index.aspx?lang=en>; Podaci o spoljnem dugu: www.ceicdata.com/en/indicator/external-debt/ Ostali podaci: UNCTAD Handbook of Statistics Database; svim adresama pristupljeno 25.10. 2018. godine

Očigledno je da se radi o zemljama koje se značajno razlikuju, ne samo po položaju i statusu koji imaju u odnosima sa Evropskom unijom, već su razlike prisutne i kada su u pitanju drugi važni pokazatelji veličine i nivoa ekonomskog razvoja, pre svega: površina, broj stanovnika i veličina bruto domaćeg proizvoda. U posmatranoj godini, ostvarena vrednost GDP Italije je bila gotovo četrdeset puta veća od vrednosti GDP Srbije, odnosno šest puta veća ukoliko posmatramo vrednost GDP u *per capita* iznosu. Takođe, u poređenju sa Srbijom, Italija ima niže stope inflacije i nezaposlenosti, dok obe zemlje imaju relativno visok spoljni dug. Visok nivo eksterne zaduženosti spada u red većih problema italijanske ekonomije. U skladu sa aktuelnom klasifikacijom MMF-a, Italija je osma po veličini ekonomija na svetu i treća ekonomija u okviru Evrozone. Takav rang, italijanske ekonomije, i činjenica da ima veoma razvijene ekonomske odnose sa SAD i drugim ekonomskim uticajnim zemljama sveta, nedvosmisleno potvrđuje da nije mogla ostati izolovana od negativnih efekata velikih kriza koje su se odigrale krajem prve decenije ovog veka. Uz to, dodatni pritisak na njenu ekonomiju poslednjih godina vrši veliki priliv migranata i prirodne katastrofe – zemljotresi kojima su bili pogodjeni ekonomski najsiromašniji delovi zemlje. Sporadična makroekonombska nestabilnost u Italiji je pod kontrolom Evropske unije, kratkoročna stabilnost se obezbeđuje vladinim odlukama uz pomoć i

finansijsku podršku integracije, dok su ekonomska stabilnost i razvoj na dugi rok definisani smernicama zajedničke ekonomske politike.

U pogledu priliva stranih direktnih investicija Italija je, prema iznetim podacima, daleko ispred Srbije. Priliv stranih investicija, u posmatranoj 2017. godini, bio je gotovo 5,5 puta veći od priliva koji je zabeležen u Srbiji. To je logično ako imamo u vidu da pripadnost Italije velikom i sve širem tržištu Evropske unije opredeljuje značajan broj investitora iz Evrope i sveta da ulažu sredstva u razvoj njene privrede, nalazeći u tome interes za siguran plasman svojih proizvoda i usluga i profitabilnije poslovanje. Interes za ulaganje u razvoj italijanske privrede imaju posebno investitori iz zemalja Evropske unije, dajući na taj način doprinos, ne samo bržem ekonomskom razvoju i ekonomskoj stabilnosti Italije, već i Evropske unije.

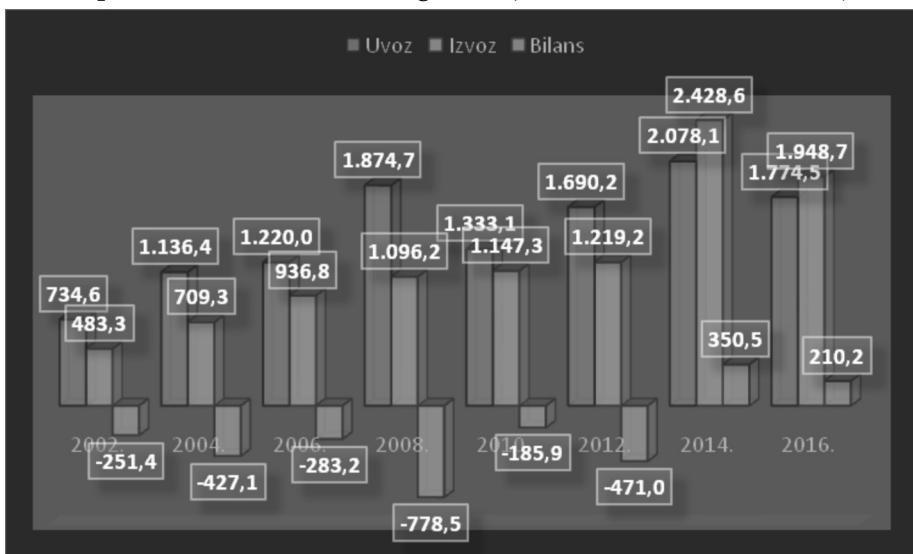
Bilateralna trgovina: aktuelno stanje i potencijali

Od početka procesa tranzicije i orijentacije ka članstvu u evrointegracijama Srbija prednost u spoljnotrgovinskim odnosima daje zemljama Evropske unije. Izvoz Srbije u zemlje Evropske unije 2017. godine činio je oko 67% njenog ukupnog izvoza, dok je iste godine 62% ukupnog uvoza bilo poreklom iz zemalja Evropske unije.¹⁰ Spoljnotrgovinska orijentacija Srbije ka zemljama Evropske unije datira s početka ovog veka, a motivisana je nastojanjem Srbije da tranzicioni put pređe za što kraće vreme i bez većih ekonomskih posledica dostigne željeni status članice. Takođe, veliko tržište Evropske unije je prilika za plasman domaćih proizvoda i usluga za kojima na tom tržištu postoji tražnja, a razvoj spoljnotrgovinskih odnosa sa zemljama Evropske unije može doprineti razvoju i unapređenju i drugih oblika ekonomske saradnje između Srbije i ovog dela Evrope.

Ekonomska saradnja između Srbije i Italije, posmatrano od 2000. godine do danas, može se opisati kao stabilna, raznovrsna i sa tendencijom rasta i stalnog unapređenja. Kao i sa drugim članicama Evropske unije, Srbija i u trgovini sa Italijom ima pogodnosti preferencijalne trgovine, odnosno pretežno bescarinski izvoz, kao i izvoz bez kvantitativnih ograničenja.

¹⁰ Da je Srbija imala značajne koristi od trgovinske i ekonomske integracije sa Evropskom unijom svedoče i podaci da je vrednost srpskog izvoza u Uniju zabeležila rast od 3,2 milijarde evra u 2009. godini na 9,9 milijardi evra u 2017. godini. The Delegation of the European Union to the Republic of Serbia, *Benefits from Serbia – EU trade*, Internet: <https://europa.rs-serbia-and-the-eu/trade/benefits-from-serbia-eu-trade/?lang=en>, 20/05/2019/

Grafikon 1: Spoljnotrgovinska razmena Srbije i Italije
u periodu od 2002. do 2016. godine (uvoz, izvoz i bilans u mil.\$)



Izvor: WITS – World Integrated Trade Solutions, Internet: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ITA/Year/TradeFlow>, pristupljeno: 27. 10.2018.

Na osnovu prikazanih podataka, možemo zaključiti da su pogodnosti preferencijalne trgovine imale pozitivne efekte na razvoj spoljnotrgovinskih odnosa između Srbije i Italije. Posmatrano od 2002. do 2008. godine njihova spoljnotrgovinska razmena, po obimu i vrednosti beleži rast. U 2008. godini vrednost te razmene od 1,9 milijardi dolara na strani uvoza i 1,1 milijardu dolara na strani izvoza, pozicionirala je Italiju na mesto trećeg spoljnotrgovinskog partnera Srbije. Narednih godina, pod uticajem negativnih efekata svetske ekonomske krize, dolazi do smanjenja spoljnotrgovinske razmene u globalnim okvirima, a posledice se odražavaju i na bilateralne trgovinske odnose Srbije i Italije. Počev od 2010. godine, zapaža se trend rasta izvoza Srbije u Italiju, koji na kraju posmatranog perioda obezbeđuje Srbiji deficit u spoljnotrgovinskom bilansu sa Italijom. Prema ostvarenom izvozu Italija je na samom vrhu liste značajnih spoljnotrgovinskih partnera Srbije, dok se prema ostvarenom uvozu nalazi na drugom mestu iza Nemačke.¹¹

Srbija iz Italije uvozi delove i pribor za motorna vozila, poluobrađenu kožu, proizvode od plastike, sintetičke proizvode, lekove, poluproizvode za industriju obuće, keramičke pločice i poljoprivredne mašine. Među najznačajnije izvozne proizvode koje Srbija plasira na italijansko tržište

¹¹ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=0&> dostupno: 9. novembar 2018. godine.

spadaju: automobili, proizvodi od rafinisanog bakra, sintetički proizvodi, kukuruz, gume za putničke automobile, obuća, lim i električni proizvodi. Ovakva struktura spoljnotrgovinske razmene posledica je strukture italijanskih investicija koje su u prethodnim godinama usmeravane u srpsku privredu.¹² Takođe, veliki deo izvoza finalnih proizvoda (automobili, električni aparati i sl.) Srbija ostvaruje zahvaljujući italijanskim kompanijama koje su uložile svoj kapital i posluju u pomenutim industrijama.

Sa gotovo svim zemljama Evropske unije, osim sa Italijom, Srbija beleži deficit u spoljnotrgovinskoj razmeni. Pozitivan spoljnotrgovinski bilans koji poslednjih godina ostvaruje u trgovini sa Italijom posledica je prisustva italijanskih kompanija u ključnim sektorima srpske industrije, ali i uspešnog razvoja bilateralne ekonomске saradnje koja se realizuje kroz brojne zajedničke projekte, udruženja i poslovne aktivnosti u koje su uključeni i italijanski i srpski privrednici. Interes je Srbije da se uspešni trgovinski odnosi sa Italijom nastave i unapređuju u budućnosti. Imajući u vidu da je najveća italijanska investicija plasirana u automobilsku industriju, a da su, istovremeno, automobili najznačajniji izvozni proizvod na italijansko tržište, govori o veličini kapaciteta određene industrije u iskorišćavanju ekonomije obima, odnosno, kada se radi o bilateralnoj trgovini, o prisustvu intrasektorske trgovine u ukupnoj trgovini posmatranih zemalja. Aktuelan trend u razmeni Srbije i Italije determinisan je: geografskim položajem i blizinom ova dva tržišta, stepenom diferencijacije proizvodnje unutar određenih sektora, trgovinskim sporazumima, kako između Srbije i Italije tako i između Srbije i Evropske unije, i uticajem velikih transnacionalnih kompanija poreklom iz Italije, koje su svojim kapitalom prisutne na srpskom tržištu u raznim oblastima, a najviše u automobilskoj industriji, tekstilnoj industriji, industriji maština i aparata i sl. Pravci budućeg razvoja spoljne trgovine između Srbije i Italije biće uslovljeni daljim interesovanjem italijanskih investitora za ulaganja u privredu Srbije, mogućnostima za stabilno i profitabilno poslovanje na ovom području, ali i odnosima Srbije i Evropske unije, odnosno, napretkom Srbije u procesu pridruživanja ovoj integraciji.

Saradnja Srbije i Italije u oblasti investicija

Krupne geopolitičke promene koje su obeležile kraj XX veka imale su niz implikacija na sistem savremenih međunarodnih ekonomskih odnosa. Regionalno povezivanje zemalja u osnovi je prepostavljalo jačanje njihove političke pozicije u međunarodnim odnosima, ali i jačanje njihovih ekonomskih odnosa. Najznačajniji instrumenti sprovođenja nove liberalne politike globalnih ekonomskih odnosa bili su uklanjanje prepreka

¹² Privredna komora Srbije „Spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije i Republike Italije“, mart 2018.

međunarodnoj trgovini i međunarodnom kretanju kapitala. Liberalizacija međunarodnog kretanja kapitala je, u razvojnomy smislu, imala dvostruki pozitivni efekat: zemlje koje su ekonomski razvijene dobile su mogućnost da beleže još brži napredak, dok su ostale zemlje zahvaljujući mogućnosti priliva stranih direktnih investicija dobile šansu za unapređenje svojih ekonomija i smanjenje siromaštva. Razvojni aspekt stranih direktnih investicija posebno je vidljiv u grupi zemalja u tranziciji koje su, usled svih političkih i ekonomskih događaja koji su pratili njihov prelaz sa centralno-planskog na sistem tržišne ekonomije, ostale bez sopstvene akumulacije i postale razvojno zavisne od priliva inostranog kapitala. Jedna od takvih zemalja je i Srbija. Značaj stranih direktnih investicija za razvoj srpske privrede danas je isti kao i pre tri decenije kada je Srbija ušla u proces tranzicije, s tom razlikom što se danas investiciona aktivnost odvija u pravno i administrativno regulisanijem i transparentnijem sistemu u odnosu na onaj koji je važio na početku tranzicije.¹³

Najveći prлив stranih direktnih investicija u prethodne tri decenije zabeležen je iz zemalja Evropske unije. Investiciona aktivnost velikih preduzeća poreklom iz zemalja unije i njihovo interesovanje da posluju na teritoriji Republike Srbije, determinisano je geografskom blizinom tržišta, izuzetno povoljnim saobraćajno-geografskim položajem Srbije, njenim napretkom u procesu evrointegracija i dugogodišnjim spoljnotrgovinskim partnerstvom koje Srbija ima i neguje sa zemljama Evropske unije. Vodeći investitori u privredu Srbije od početka tranzicije do danas su: Austrija, Nemačka, Holandija, Luksemburg, Francuska i Italija. Činjenica da se po vrednosti ulaganja u srpsku privrodu Italija nalazi tek na šestom mestu, ne umanjuje značaj koji ova zemlja ima kao investitor. Naprotiv, mnogi drugi aspekti merenja pozicije i značaja koji određena zemlja ima kao investitor, kao što su veličina pojedinačnih kompanija, vrednost njihovih pojedinačnih investicija, broj investicionih projekata i slično, obezbeđuju Italiji bolju poziciju ili čak prednost u odnosu na druge značajne investitore iz Evropske unije.¹⁴

¹³ U prvim godinama procesa tranzicije prvi talas stranog investiranja svodio se na privatizaciju društvenih preduzeća, naročito onih koja su imala razvijeno tržište i lanac snabdevanja poput duvanske, prehrambene i metalopreradivačke industrije. Društvena preduzeća sa svojom lošom infrastrukturom, zastareлом opremom i velikim brojem radnika, predstavljala su lak plen za moćne transnacionalne kompanije koje su, kupujući ih, u stvari kupovale povlašćen položaj na srpskom tržištu. Novaković Marko, Rapač Stevan, „Uticaj Zakona o ulaganjima na prлив stranih direktnih investicija u Republiku Srbiju“, *Srpska politička misao*, vol. 52, 2/2016, str. 170.

¹⁴ Interesantan je podatak da sporazum o podsticanju i zaštiti ulaganja koji je Srbija 2000. godine zaključila sa Italijom još uvek nije zvanično stupio na snagu. Uprkos tome, preduzeća iz ove zemlje predstavljaju najznačajnije investitore u Srbiji, a Italija

Saradnja u oblasti investicija između Srbije i Italije ima korene još u periodu između dva svetska rata. I u to vreme je, kao i danas, strani kapital bio nužan uslov ekonomskog progrusa, bez obzira na ekonomsku cenu koja je za to plaćana.¹⁵ Italijanski kapital je, u tom periodu, činio 7,2% ukupno uloženog inostranog kapitala u bankarski sektor, odnosno 30,1% inostranog kapitala uloženog u sektor osiguranja.¹⁶ U manjoj meri, Italija je svojim investicijama bila prisutna i u automobilskoj industriji, sektoru energetike, eksploraciji rudnih bogatstava i sl. Gotovo osam decenija kasnije, deo ekonomске istorije vezan za strane investicije se ponavlja: strane direktnе investicije za srpsku privredu imaju razvojni značaj, a i struktura investicija po zemljama porekla nije se značajnije promenila u odnosu na period između dva svetska rata. I danas Italija spada u red vodećih investitora u srpsku privredu, a najveće investicije su plasirane u automobilsku industriju, tekstilnu industriju i sektor bankarstva i osiguranja.¹⁷

jednog od najznačajnijih spoljnotrgovinskih partnera. Izvor: Stevan Rapaić, *Uloga stranih direktnih investicija u lokalnom ekonomskom razvoju u Republici Srbiji (2001-2013)*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2016. str. 114.

¹⁵ Božo Drašković, Saša Milivojević, „Zamke razvojne uloge stranog kapitala“, *Zbornik radova Strane direktnе investicije i privredni rast u Srbiji*, Naučno društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomskim fakultetom, Beograd, 2016, str. 213.

¹⁶ Sergije Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1958, str. 36.

¹⁷ Italijansko prisustvo u Srbiji je najizraženije u sektoru tekstilne i obućarske industrije, a među kompanijama koje imaju svoje proizvodne pogone u Srbiji najznačajnije su Golden Lady, Benetton i Calzedonia. Ipak najznačajnije italijansko prisustvo jeste u Kragujevcu gde su Italijani zajedno sa Vladom Srbije uložili 950 miliona evra u pokretanje FIAT-ove proizvodnje vozila. Ovo je ujedno i treća najznačajnija strana direktna investicija u Srbiji, koja ima ogroman značaj za lokalni ekonomski razvoj. Dolazak FIAT-a uticao je na odluku mnogih drugih italijanskih kompanija iz sektora auto, mašinske ili elektro industrije da otvore svoje proizvodne pogone u Srbiji. Što se tiče finansija, u bankarskom sektoru ističu se italijanske investicije u Banku Intesu, UniCredit i Findomestic banku. S druge strane, kada je reč o sektoru osiguranja, Gruppo Generali je od 2006. godine, vlasnik 50% kapitala Delta osiguranja, dok je Fondiaria - SAI 2008. godine, postala vlasnik osiguravajućeg društva DDOR Novi Sad. Izvor: Stevan Rapaić, *Uloga stranih direktnih investicija u lokalnom ekonomskom razvoju u Republici Srbiji (2001-2013)*, op. cit., str. 145.

Tabela 3: Deset najvećih italijanskih kompanija u privredi Srbije po visini ulaganja od početka procesa tranzicije do danas

Broj	Naziv kompanije	Sektor	Opština	Okvirna visina investicije u mil. evra	Okvirni broj radnih mesta
1.	Intesa Sanpaolo	Bankarstvo	više	1.355,00	3.053
2.	Fiat	Automobilska industrija	Kragujevac	950,00	2.926
3.	Unipol Sai S.P.A.	Osiguranje	Novi Sad	262,00	1.342
4.	Cogeme group	Automobilska industrija	Kikinda	100,00	680
5.	Golden Lady	Tekstilna industrija	Valjevo, Loznica	62,40	1.782
6.	Vibac S.P.A.	Pakovanje	Jagodina	60,00	300
7.	Calcedonia	Tekstilna industrija	Sombor, Subotica	46,50	2.942
8.	Benetton group	Tekstilna industrija	Niš	36,10	2.000
9.	Assicurazioni Generali S.P.A.	Osiguranje	Novi Beograd	30,00	2.432
10.	Gruppo Fantoni	Industrija nameštaja i prerada drveta	Ivanjica	30,00	105

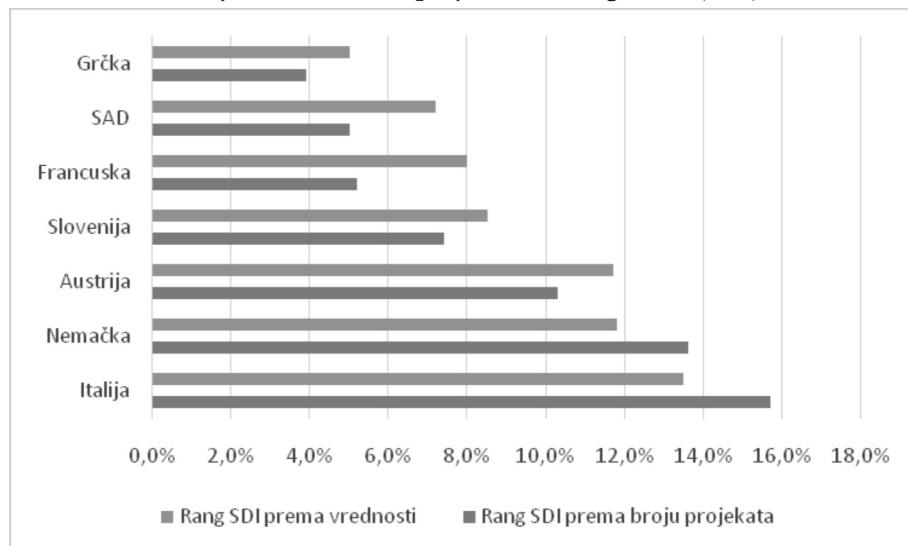
Izvor: PKS, Spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije i Republike Italije, mart 2018. str. 5-6.

Na skali od deset zemalja rangiranih prema ukupnoj vrednosti investicija plasiranih u privodu Srbije u periodu od 2010. do marta 2018. godine, Italija se nalazi na osmom mestu sa ulaganjem u vrednosti od 0,751 milijarde evra. Ispred nje su Holandija (2.395 milijardi evra), Austrija (1.964), Luksemburg (1.902), Ruska Federacija (1.539), Nemačka (1.056), Švajcarska (0,880) i Francuska (0,837 milijarde evra), a slede Velika Britanija i Kipar, čije investicije taksativno iznose 0,483 odnosno 0,451 milijarde evra (Razvojna Agencija Srbije). Situacija je drugaćija ukoliko italijanske investicije u Srbiju posmatramo kroz prizmu veličine pojedinačnih kompanija i vrednosti njihovih pojedinačnih investicija. Po tom kriterijumu, kompanije poreklom iz Italije nalaze se među prvih pet mesta na listi najznačajnijih inostranih kompanija koje posluju u Srbiji: Intesa Sanpaolo na toj listi zauzima drugu, a Fiat petu poziciju. Na prvom mestu je norveški Telenor, a na trećem i četvrtom belgijski Delhaize i austrijski Telekom (Razvojna agencija Srbije).

Poput stranih investitora iz drugih zemalja i italijanske kompanije svoj kapital usmeravaju pretežno ka razvijenijim industrijskim centrima u severnom, zapadnom i centralnom delu Srbije (Beograd, Vojvodina, Šumadija, Mačva) dok su u značajno manjoj meri prisutni u regionu južne i istočne Srbije. Ovakva orijentacija u pogledu investicionih plasmana ima opravdanja ako se ima u vidu da je profitabilnost investicija direktno uslovljena: kvalitetnom saobraćajnom i putnom infrastrukturom, koja omogućava dobru povezanost sa izvoznim tržištima i snižava troškove transporta, visoko kvalifikovanom radnom snagom koja se poslednjih decenija, zahvaljujući unutrašnjim migracijama, koncentriše na tom području, i većim mogućnostima za unapređenjem poslovanja i ostvarivanjem poslovnih kontakata. Beograd i Vojvodina, kao i ostale pomenute oblasti, zahvaljujući tim prednostima imaju mogućnost da privuku više investicija, što zaoštvara postojeći problem regionalnih dispariteta u Srbiji.

Posmatrano na godišnjem nivou, Italija je, prema broju projekata i vrednosti ukupnih investicija, 2016. godine bila najznačajniji partner srpskih preduzeća o čemu govore podaci iz narednog grafikona:

Grafikon 2: Rang zemalja po vrednosti investicija u Srbiju i broju investicionih projekata 2016. godine (u %)



Izvor: Development Agency of Serbia, *Why Invest in Serbia*, op. cit., p. 4.

Danas se saradnja u oblasti investicija između Srbije i Italije odvija u jednom složenom ekonomskom, političkom i društvenom ambijentu i trpi uticaje globalne ekonomije, odnosa Srbije i Evropske unije, i ekonomskih dubioza

procesa tranzicije u Srbiji. Pravac i intenzitet njihove buduće investicione saradnje zavisiće, pre svega, od političke i makroekonomske stabilnosti Srbije i zemalja njenog okruženja, a zatim i od daljeg razvoja i unapređenja postojeće mreže institucionalnih odnosa čiji je zadatak da obezbeđuje nove investicione projekte i pruža podršku onima koji su u fazi realizacije. Takođe, struktura italijanskih investicija u srpsku privrednu u budućnosti će biti uslovljena raspoloživim stručnim kadrovima iz raznih oblasti.

U pogledu sektorske strukture ulaganja, fokus interesovanja italijanskih investitora u narednom periodu biće i dalje u sektoru industrije, u onim granama gde su italijanska preduzeća već prisutna i imaju iskustva u poslovanju. Što se tiče ulaganja u sektor usluga, italijanske kompanije će sa finansija i osiguranja svoje interesovanje preusmeriti na propulzivnije grane, kao što je sektor informacionih tehnologija, turizam i ugostiteljstvo, saobraćaj, transport i dr. Postoje indicije da će italijanske kompanije u budućnosti svoja ulaganja u srpsku privrednu preusmeriti sa industrije i usluga prema postrojenjima za eksploataciju obnovljivih izvora energije.¹⁸ Srbija poseduje značajne potencijale za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, njihovi tehnički kapaciteti su procenjeni, ali još uvek ne postoje zvanične informacije o ekonomskoj isplativosti njihove eksploatacije. Udeo obnovljivih izvora energije u ukupnom energetskom sistemu Srbije je jako nizak, kao i dosadašnji nivo investicija u njihovu eksploataciju. U domaćem sektoru energetike je već svojim investicijama prisutno nekoliko italijanskih preduzeća, a očekuje se da će se u bližoj budućnosti njihov broj povećati.¹⁹ Saradnja u oblasti energetike između Srbije i Italije je, takođe, veoma značajan aspekt njihovih ekonomskih odnosa. Pravni okvir te saradnje čini Sporazum o saradnji u oblasti energetike potpisani 2011. godine, dok ekonomski motiv za veća ulaganja u proizvodnju obnovljivih izvora energije i intenzivniju razmenu čine obostrano olakšice u njihovoј proizvodnji i razmeni.

¹⁸ Roberto Sciarrone, "Italy and Serbia's European Union Candidacy: Perspectives for Cooperation and Economic Development", in Rudić Srđan, Biagini Antonello & Vučetić Biljana (eds), *Serbian-Italian Relations: History and Modern Times*, The Institute of History Belgrade, Collection of works, vol. 28, Sapienza University, Rome, 2015, p. 292.

¹⁹ Ovakva očekivanja su u skladu sa činjenicom da se Srbija nalazi u procesu pridruživanja Evropskoj uniji i da taj proces između ostalog, podrazumeva i uskladivanje energetske politike Srbije sa onom koja je na snazi u Evropskoj uniji. Sektor obnovljivih izvora energije u čitavoj Evropi ima veliku razvojnu perspektivu. Energetska efikasnost je jedan od glavnih ciljeva Evropske unije i njene članice imaju obavezu da do 2020. godine obezbede 20% proizvodnje upotrebot alternativnih izvora energije. European Commission, Directorate – General for Energy, *Energy 2020: A Strategy for Competitive, Sustainable and Secure Energy*, 2011, Internet: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2011_energy2020_en_0.pdf, 20/05/2019.

Zaključak

Razvoj ekonomskih odnosa i ekonomске saradnje Srbije i Italije ima dugu tradiciju. Kontinuitet, dinamika i kvalitet tih odnosa su, u različitim istorijskim razdobljima, bili uslovljeni geopolitičkim okolnostima i brojnim ekonomskim činiocima. U novijoj istoriji, odnosi ove dve zemlje determinisani su: procesom globalizacije, jačanjem procesa evrointegracije i tranzicijom u kojoj se Srbija nalazi već skoro tri decenije. Posmatrajući razvoj ekonomске saradnje Srbije i Italije od početka ovog veka do danas, sa aspekta njihovih spoljnotrgovinskih odnosa, može se zaključiti da je ona imala jedan stabilan i napredan razvojni tok. Osnovu te saradnje, kao i sa drugim zemljama Evropske unije, činili su preferencijalni trgovinski sporazumi. Struktura spoljne trgovine Srbije i Italije odgovara strukturi koju Srbija ima u trgovini sa drugim članicama Evropske unije i razvijenim zemljama sveta. Najveće učešće u izvozu Srbije na italijansko tržište imaju sirovine i poluproizvodi, ali i automobili dok se iz Italije najviše uvoze poljoprivredne maštine, delovi za automobilsku industriju i proizvodi višeg stepena finalizacije. Struktura spoljne trgovine ove dve zemlje determinisana je strukturom investicija koje su iz Italije u poslednje dve decenije plasirane u privredu Srbije. Po obimu i vrednosti uloženog kapitala Italija se nalazi na osmom mestu, dok je po veličini pojedinačnih kompanija i vrednosti njihovih pojedinačnih investicija, kao i po broju investicionih projekata, znatno bolje pozicionirana na rang listi investitora iz Evrope i sveta. Očekuje se da pozitivne tendencije u ekonomskoj saradnji Srbije i Italije budu nastavljene i u budućnosti, uprkos brojnim izazovima sa kojima se susreće Evropska unija, a koji imaju konsekvene na ekonomiju Italije, i uprkos svim problemima koji u sklopu procesa tranzicije opterećuju srpsku ekonomiju. Izvesno je da će u pogledu investicija naglasak interesovanja italijanskih kompanija i u narednom periodu biti na onim granama industrije u kojima su italijanska preduzeća već prisutna i imaju iskustva u poslovanju, a zatim i na sektoru uslužnih delatnosti – pre svega informacionih tehnologija, turizma, ugostiteljstva i sl. Postoje indicije da će italijanske kompanije u budućnosti svoja ulaganja u srpsku privredu sa industrije i usluga preusmeriti prema postrojenjima za eksploataciju obnovljivih izvora energije, što bi, svakako, povoljno uticalo na kvalitet strukture izvoza Srbije i to kako na italijansko, tako i na tržišta drugih zemalja Evrope.

Bibliografija

- Ceic data, *External Debt*, Internet: www.ceicdata.com/en/indicator/external-debt/, 25/10/2018.
- Ćorović, Vladimir, *Istoriја srpsког народа*, knjiga 1, Ars Libri, Beograd, 1997.
- Development Agency of Serbia, *Why Invest in Serbia*, March 2017, Internet: <http://ras.gov.rs/uploads/2017/03/why-invest-site-1.pdf>, 10/11/2018.

- Dimitrijević, Sergije, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Nolit, Beograd 1958.
- Drašković, Božo, Milivojević Saša, „Zamke razvojne uloge stranog kapitala“, zbornik radova *Strange direktnе investicije i privredni rast u Srbiji*, Naučno društvo ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomskim fakultetom, Beograd, 2016.
- European Commission, Directorate – General for Energy, *Energy 2020: A Strategy for Competitive, Sustainable and Secure Energy*, 2011, Internet: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2011_energy_2020_en_0.pdf, 20/05/2019.
- Marčeta, Milica, „Značaj arheoloških parkova za turistička kretanja – primer Srbija“, *Zbornik radova departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, 45-1/2016, Prirodno matematički fakultet, Novi Sad.
- Milkić, Miljan, „Obnova trgovinskih veza Jugoslavije i Italije posle Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka*, 2016/1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2016.
- MMF, *IMF DataMapper*, Internet: <https://www.imf.org/external/datamap> per NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD, 20/05/2019.
- National Institute of Statistics, I.Stat, Internet: <http://dati.istat.it//index.aspx?lang=en>, 25/10/2018.
- Novaković, Marko i Rapaić, Stevan, „Uticaj Zakona o ulaganjima na prliv stranih direktnih investicija u Republiku Srbiju“, *Srpska politička misao*, vol. 52, 2/2016, Institut za političke studije, Beograd.
- Privredna komora Srbije, „Spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije i Republike Italije“, mart 2018.
- Rapaić, Stevan, *Uloga stranih direktnih investicija u lokalnom ekonomskom razvoju u Republici Srbiji (2001–2013)*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2016. Dostupno na web sajtu: http://www.fpn.bg.ac.rs/wpcontent/uploads/2016/12/Stevan_Rapaic_Disertacija_FPN.pdf
- Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Internet: <http://www.stat.gov.rs/>, 25/10/2018.
- Sciarrone, Roberto, “Italy and Serbia’s European Union Candidacy: Perspectives for Cooperation and Economic Development”, in Rudić Srđan, Biagini Antonello & Vučetić Biljana (eds), *Serbian-Italian Relations: History and Modern Times*, The Institute of History Belgrade, Collection of works, vol. 28, Sapienza University, Rome, 2015.
- Stojković, Momir, *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, Službeni list, Beograd, 1998.
- The Delegation of the European Union to the Republic of Serbia, *Benefits from Serbia – EU trade*, Internet: <https://europa.rs-serbia-and-the-eu/trade/benefits-from-serbia-eu-trade/?lang=en>, 20/05/2019/

- UNCTAD Handbook of Statistics Database, Internet: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, 25/10/2018.
- „Ukaz o ratifikaciji Ugovora o miru sa Italijom”, *Službeni list FNRJ*, 29.8.1947.
- World Bank Group, WITS – World Integrated Trade Solutions, Internet: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ITA/Year/TradeFlow>, 27/10/2018.
- Živojinović, Dragoljub, *U potrazi za imperijom: Italija i Balkan početkom XX veka*, Albatros plus, Beograd, 2013.

Ivana BOŽIĆ MILJKOVIĆ

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE REPUBLIC OF ITALY

ABSTRACT

The paper analyzes the economic relations of the Republic of Serbia with the Republic of Italy in new geostrategic and geoeconomic relations. Since the beginning of the 21st century, these two countries have reached stable and growing cooperation in the field of foreign trade. In the last two years, Italy is a very important foreign trade partner of Serbia and also belongs to the group of a small number of countries with which Serbia has a surplus in foreign trade. Italy is also one of the leading countries by the volume and value of foreign direct investments invested in the development of the Serbian economy since the beginning of the transition process to date. The current volume and intensity of economic cooperation between Serbia and Italy have roots in the history of their economic relations. The current political and economic relations of Serbia with the European Union will determine the direction of future development and cooperation.

Key words: economic cooperation, foreign trade, investments, Serbia, Italy, European Union.

UDK 327(497.1/.7)
Biblid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1174, str. 39–53
pregledni članak
Primljen: 19.2.2019.

Međunarodna politika br. 1174, april-jun 2019. godine

Stefan BOŠKOVIĆ¹

Prvi koraci u konsolidaciji odnosa SR Jugoslavije sa državama nastalim iz SFR Jugoslavije u periodu od 1995. do 2000. godine

SAŽETAK

Nastankom novih država na prostoru nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, iziskuje se pitanje međudržavnih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) i njenih „novih“ suseda, tj. Makedonije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije. U radu je prikazana analiza tih prvih pokušaja učinjenih u cilju konsolidacije, normalizacije i daljeg razvoja odnosa predmetnih država. Kontakti inicirani nakon potpisivanja mirovnog sporazuma, rezultirali su u uspostavljanju odnosa SRJ sa Makedonijom i Hrvatskom, dok se ustanovljenje odnosa sa preostalim državama desilo krajem 2000. godine. Ono što je interesantno jeste da su ekonomski odnosi država uznapredovali mnogo brže nego politički, koji su se zbog tereta prošlosti, uprkos ohrabrujućim početnim koracima, razvijali uz brojne poteškoće.

Ključne reči: SRJ, Makedonija, BiH, Hrvatska, konsolidacija, kraj XX veka, bilateralni odnosi

Uvod

Proglasanjem nezavisnosti republika koje su sačinjavale Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ) tokom 1991. (Slovenija, Hrvatska

¹ Autor je diplomirani politikolog za međunarodne poslove. Trenutno je student master studija na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. E-mail: stefanb163@gmail.com

i Makedonija) i 1992. godine (Bosna i Hercegovina), odnosno zajedničkog državnog aranžmana Srbije sa Crnom Gorom u okviru Savezne Republike Jugoslavije (SRJ),² desio se i proces raspada bivše države. S obzirom na nasilan karakter procesa dezintegracije zajedničke države, odnosno oružanih sukoba na prostoru nekadašnje tri republike u SFRJ do 1995. godine, zatim i izrazitog neslaganja koje postoji i danas kod elita i javnosti u novonastalim državama oko prirode rata u periodu od 1991. do 1995. godine – da li je to bio građanski rat, agresija ili rat za oslobođenje? Takođe, ne smemo zaboraviti negativne ekonomске, socijalne i demografske posledice koji je ovaj sukob ostavio, uz izuzetak Slovenije, na tlu država nastalim iz bivše Jugoslavije. Zbog svega toga, ali i negativnog nasleđa ratnih dešavanja, od krucijalnog je značaja analizirati prve korake koji su učinjeni u iniciranju i konsolidaciji odnosa SRJ i njenih „novih suseda“. Potpisivanjem Pariskog mirovnog sporazuma 14.12.1995. stekli su se formalni uslovi za uspostavu diplomatskih odnosa SRJ sa svojim „novim“ susedima nastalim iz SFRJ. Prva država sa kojom je SRJ to i učinila jeste Republika Makedonija 1996. godine, kada je to i učinjeno sa Republikom Hrvatskom, dok su odnosi sa Bosnom i Hercegovinom i Republikom Slovenijom uspostavljeni tek 2000. godine.

Republika Makedonija

Povlačenjem Jugoslovenske narodne armije iz današnje Republike Severne Makedonije stiće se uslovi za jedini primer mirnog izlaska neke od jugoslovenskih republika iz zajedničke države. Još u septembru 1991. makedonski predsednik K. Gligorov konstatiše: „Mi smatramo velikim činom to što je srpski narod 1944. na zasedanju ASNOM-a priznao Makedoniju i makedonski narod. Granice sa srpskim narodom nisu sporne, a voleli bismo i da ih nema“.³ S vremena na vreme u izjavama zvaničnika, kako tadašnje savezne države tako i republičkih rukovodstava, pojavljivale su se izjave o neophodnosti zaustavljanja oružanih sukoba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.⁴ U prilog ovim iskazima ide i izjava data od strane tadašnjeg saveznog ministra za odbranu SRJ, Pavla Bulatovića, iz 1994. godine u kojoj ističe sledeće: „Poznato je da Savezna Republika Jugoslavija nema teritorijalnih

² Dragan Đukanović, „Spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije (SRJ/SCG) od 1992. do 2015. godine“, *Međunarodna politika*, 1158-1159, april-septembar 2015, str. 115.

³ Branko Pavlica, „Ugovor između Savezne Republike Jugoslavije i Makedonije o protezanju i opisu državne granice“, *Tokovi istorije, Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*, 1-2/2004, str. 100.

⁴ Dragan Đukanović, „Spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije (SRJ/SCG) od 1992. do 2015. godine“, op. cit., str. 116.

pretenzija ni prema jednom susedu”,⁵ pa samim tim ni prema Republici Makedoniji. Uprkos dobrosusedskim izjavama od zvaničnika obeju država, zbog političke i ekonomске izolacije u kojoj se SRJ nalazila, koja je posmatrana kao prvenstveno odgovorna za kontinuirana neprijateljstva⁶ u ratu u bivšoj SFRJ, diplomatski odnosi su uspostavljeni tek u aprilu 1996. godine stavljanjem potpisa na „Sporazum o regulisanju odnosa i unapređenju saradnje Savezne Republike Jugoslavije i Republike Makedonije”.⁷ Uspostavom tih odnosa i otklanjanjem sankcija Ujedinjenih nacija protiv SRJ, omogućeno je da se unaprede međusobni odnosi i rešavanje određenog broja pitanja u odnosima između dve države. Napredak se ogledao u potpisivanju čak trinaest sporazuma tokom 1996. i 1997. godine. Sadržaj tih sporazuma uglavnom se ticao međusobne pomoći i saradnje dveju država u oblastima od obostranog interesa.

Međutim, pitanje koje je bacalo senku na ovaj ostvareni napredak jeste pitanje međudržavne granice. Skupština RM je u Deklaraciji od 17.12.1991. potvrdila da RM, striktno poštujući načelo nepovredivosti granica kao garantiju mira i bezbednosti u regionu,⁸ nastoji u vođenju miroljubive politike prema svojim susedima. Uprkos ovakvom dokumentu u periodu do 1995. godine desilo se niz graničnih incidenata tragičnih posledica po jugoslovenske državljanе. Pored ovih nesretnih slučajeva, tenzije su rasle zbog izjava u kojima su, u određenim vremenskim razmacima, makedonski zvaničnici, potom i pojedina sredstva masovnih komunikacija, iskazivali teritorijalne aspiracije prema manastiru Prohor Pčinjski sa okolinom.⁹ Naime, razlozi ovakvih teritorijalnih pretenzija jesu istorijske prirode, prvi kongres ASNOMA-a (*Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije*), održan 2.8.1944. godine, upravo u neposrednoj blizini pomenutog manastira. Iako ove izjave nisu bile bez posledica, teritorija koja bila predmet tih izjava nije bila nešto oko čega su se dve strane sporile u radu međudržavne komisije za rešavanje pitanja državne granice Jugoslavije i Makedonije. Povodom pitanja delimitacije granice sa Makedonijom 8. aprila 1996. godine došlo je do zaključenja Sporazuma o regulisanju odnosa i unapređivanju saradnje između SR Jugoslavije i Republike Makedonije, kada je ujedno formirana i zajednička ekspertska komisija s ciljem da pripremi predlog sporazuma o

⁶ Michael P. Scharf, Joshua L. Dorosin, “Interpreting UN Sanctions: The Rulings and role of the Yugoslavia Sanctions Committee”, *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 19, Issue 3, 1993, p. 771.

⁷ Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, „Međunarodni bilateralni ugovori”, Internet, http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateralna_ugovori/makedonija.pdf, str.1, 09/12/2018.

⁸ Branko Pavlica, „Ugovor između Savezne Republike Jugoslavije i Makedonije o protezanju i opisu državne granice”, op. cit., str. 100.

⁹ Ibid., str. 99.

opisu i protezjanju državne granice.¹⁰ Do oktobra 1998. godine komisija se sastala čak osam puta u cilju pronalaska rešenja. Do pomenutog nije došlo usled nepomirljivih stavova dve suprotstavljenе strane. Predmet sporenja bila je oblast poznata po kvalitetnim pašnjacima na delu srpsko-makedonske granice, na planini Šari, čija dužina iznosi 115 km.¹¹ Zatim kako se spor nastavljao, tako su se širile oblasti koje je spor zahvatao i to sada u pogledu protezanja granice između opštine Vitina u Srbiji i opštine Kumanovo u Makedoniji, a koja obuhvata šumsku oblast Kopiljače od 2184 ha.¹² Uprkos krajnje racionalnim argumentima jugoslovenske strane baziranim na katastarskim granicama uređenim još 1952. i aerofotografskim merenjem iz 1970. godine, makedonska strana nije odstupala od svojih zahteva. Dalji pregovori za delimitaciju i demarkaciju granice tokom 1999. godine odloženi su iz razloga NATO intervencije u SRJ. Ono što je još više rušilo ionako krhke međudržavne odnose jeste makedonsko držanje tokom rata. Naime, Makedonija ne samo što je dozvolila korišćenje svog vazdušnog i kopnenog prostora od strane NATO trupa u borbama sa vojskom Jugoslavije, već je i približno 12 hiljada NATO trupa, predvođeno General Pukovnikom Majk Džeksonom (*Mike Jackson*), bilo stacionirano u Makedoniji,¹³ što svakako nije nailazilo na odobravanje sa jugoslovenske strane.

Potpisivanjem Kumanovskog vojno-tehničkog sporazuma između Jugoslavije i NATO 10.06.1999. pitanje granice sa Republikom Makedonijom se još više komplikuje. Kada je najzad tokom 14. zasedanja mešovite komisije postignuta obostrana saglasnost, javio se problem oličen u izjavama Albanaca sa Kosova i Metohije da „ne priznaju makedonsko-jugoslovensku državnu granicu”, zapravo, njen „sporan deo prema Kosmetu”.¹⁴ Ipak 23.2.2001. potpisani je Ugovor između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Makedonije o protezjanju i opisu državne granice,¹⁵ ugovor koji se *de facto* odnosi na granicu između centralne Srbije i Makedonije, dok deo granice

¹⁰ Duško Dimitrijević, „Međunarodno-pravni tretman graničnih sporova na prostoru bivše Jugoslavije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LV, br. 3-4, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2003, str. 365.

¹¹ Ibid., str. 364-365.

¹² Ibid., str. 365.

¹³ William Drozdiak, *NATO strengthens presence in Albania and Macedonia*, Washington Post Foreign Service, April 10, 1999, Internet, <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/balkans/stories/nato041099.htm?noredirect=on>, 09/12/2018.

¹⁴ Branko Pavlica, „Ugovor između Savezne Republike Jugoslavije i Makedonije o protezjanju i opisu državne granice“, op. cit., str. 106.

¹⁵ Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, „Međunarodni bilateralni ugovori“, Internet, http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateralna_ugovori/bosna%20i%20hercegovina.pdf, 13/12/2018, str. 2.

između Kosova i Metohije i Makedonije koji je *de jure* bio deo jugoslovensko-makedonske granice ostavljen je Republici Makedoniji da njegovu demarkaciju izvrši sa UMNIK-om.

Bosna i Hercegovina

Zajedničkom ofanzivom Hrvatske vojske (HV), Hrvatskog vijeća odbrane (HVO) i Armije Bosne i Hercegovine (ARBiH) u avgustu 1995. godine menja se stanje na terenu. Udruženom akcijom ove tri vojske došlo je do osvajanja teritorija koje su bile pod kontrolom Vojske Republike Srpske (VRS) u rejonu Bosanske Krajine. Tim prodorom duboko u teritoriju Republike Srpske (RS), podržanim od strane vodećih zapadnih zemalja Evrope i na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama, od 69% teritorije Bosne i Hercegovine (BiH) koliko je VRS držala pod svojom kontrolom do avgusta '95. godine, nakon ovih operacija sukobljene strane su držale po 50% teritorije BiH. Tako je na terenu dobijena nova mapa kao mnogo povoljnija za pregovore i koja je bila jako blizu one koja je usvojena u Dejtonu.¹⁶ Međutim, tu nije bio kraj daljim vojnim naporima. Granatiranjem pijace Merkale u Sarajevu 28.8.1995. i izveštajem od strane komadanta mirovnih snaga Ujedinjenih nacija Ruperta Smita (*Rupert Smith*), da je van svake sumnje „napad na pijacu Merkale izведен sa položaja bosanskih Srba“¹⁷ NATO-u su date odrešene ruke za pokretanje vazdušnih udara na položaje VRS pod nazivom operacija Namerna/Odlučna Sila (*Deliberate Force*), u saradnji sa HV, HVO i ARBiH. Cilj ove i narednih operacija, koje su usledile u septembru i oktobru 1995. godine (operacija Mistral 2 i Operacija Sana), jeste da se nanošenjem teritorijalnih gubitaka Republici Srpskoj njeni lideri prinude na pregovore za okončanje rata na prostoru bivše Jugoslavije.

Uporedo sa izvršavanjem vojnih operacija sukobljenih strana, na diplomatskom nivou su činjeni naporci na pridobijanju političkih lidera za organizovanje pregovora na kojima bi se i okončali oružani sukobi. U toj diplomatskoj aktivnosti glavnu reč je imao američki pregovarač-posrednik Ričard Holbruk (*Richard Holbrooke*), koji je zahvaljujući svom izrazito velikom pregovaračkom iskustvu, uprkos određenim rezervama u administraciji Sjedinjenih Američkih Država, dobio tu ulogu. S obzirom na uticaj koji je Beograd, na čelu sa Slobodanom Milioševićem kao predsednikom Srbije u SRJ, imao na vlasti u Palama, kao istovetne situacije po pitanju odnosa predsednika Franje Tuđmana i Hrvata u BiH, nije se moglo očekivati da u pregovorima samostalno sudeluju zaraćene strane, tj. bosanski Srbi, s jedne, i bosanski Hrvati i Muslimani s druge strane. Kao glavni pregovarač Ričard Holbruk je u pripremi budućih pregovora tražio da suprotstavljene strane

¹⁶ Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, Filip Višnjić, Beograd, 2004, str. 264.

¹⁷ Ibid., str. 264.

imaju potpuno punomoće u ispunjenju i izvršenju interesa i ciljeva strane koju predstavljaju. Potencijalni problem u ostvarenju ove zamisli bila je srpska strana, međutim, američki pregovarači bili su iznenađeni brzom i uspešnom reakcijom Miloševića. Istog dana kad je počelo bombardovanje 30. avgusta, Milošević je primio Amerikance i slavodobitno im pružio dokument koji će biti nazvan *Patrijarhov*,¹⁸ jer je sam Patrijarh Pavle bio svedok pomenutog dokumenta. Ovim dokumentom rešen je problem predstavljanja Srba, s obzirom na ovlašćenje koje je dobio Slobodan Milošević. Formiranjem pregovaračkih principa, koji su između ostalog sadržali stvaranje dva entiteta u BiH na osnovu formule 51:49 (u kojoj bi 51% teritorije pripalo muslimansko-hrvatskom, a ostalih 49% srpskom entitetu), zatim priznanje postojećih granica BiH, prava entiteta da uspostave specijalne odnose sa susedima, kao i tročlanog priznanja između BiH, SRJ i Hrvatske omogućeno je da se i pristupi pregovorima. Pregovori su bili obeleženi raznovrsnim novitetima u odnosu na dotadašnju diplomatsku praksu, poput mesta održavanja pregovora – baza Rajt Paterson (*Wright-Patterson*) u Dejtonu (*Dayton*), zatim pregovori na blizinu (*Peace proximity talks*),¹⁹ zabranjeno obraćanje medijima od strane pregovarača itd. U pregovorima oko BiH insistiralo se na formuli 51:49, međutim uspostavljanjem 8,5 kilometara širokog koridora za Goražde, koji je nacrtan na salveti (salvetski šatl),²⁰ kao i prepuštanja Sarajeva muslimansko-hrvatskom entitetu od strane Miloševića, ukupan udeo RS je pao na 45%. Prvi predlog za kompenzaciju teritorije jeste usledio od premijera BiH Harisa Silajdžića – da se Republici Srpskoj pripoji teritorija prethodno osvojena od strane HV i HVO u Bosanskoj krajini. Taj predlog je sa rečima: „zero point, zero chance“ energično odbio tadašnji ministar spoljnih poslova Hrvatske Mate Granić. Problem je rešen na način tako što je Srbima dato područje u obliku jajeta – retko naseljen planinski deo južno od Ključa.²¹ Poslednji izazov u dejtonskim pregovorima bio je grad Brčko, za koji je Milošević smatrao da bi zbog predaje Sarajeva trebao pripasti RS. Na kraju, posle iscrpnog pregovaranja, postignut je dogovor ustupkom koji je Milošević dao predsedniku BiH Aliji Izetbegoviću – da se status grada odredi međunarodnom arbitražom. Time su pregovori okončani i Dejton je bio uspešan.

Dejtonskim sporazumom bilo je predviđeno međusobno priznavanje BiH i SRJ, što je i učinjeno, ali na krajnje neuobičajan način – razmenom pisama između Alije Izetbegovića i Slobodana Miloševića sa američkim državnim sekretarom Vorenom Kristoferom (*Warren Christopher*). Daljih napora ka produbljivanju diplomatskih odnosa i aktivnosti, osim zajedničke izjave

¹⁸ Ibid., str. 267.

¹⁹ Ibid., str. 279.

²⁰ Ibid., str. 280.

²¹ Ibid., str. 282.

usvojene od Miloševića i Izetbegovića '96. godine, između dve strane do 2000. godine nije bilo. Tek je 5. januara 2000. potpisani „Sporazum o prenosu nadležnosti za pružanje usluga u vazdušnom saobraćaju na delu teritorije Bosne i Hercegovine”.²² U toku tih pet godina postojale su neke alternative u saradnji subjekata sa dve strane, ali na nevladinom nivou poput Igmanske inicijative koja je podrazumevala saradnju gradova Novog Sada i Tuzle, i potpisivanje sporazuma iz 1997. godine o specijalnim odnosima između SRJ i Republike Srpske, ali to nije moglo da zameni zvanične međudržavne odnose. Veliki broj nerešenih pitanja teretio je međusobne odnose poput: povratka izbeglih i raseljenih lica, nedefinisana međudržavna granica u oblasti Perućačkog i Zvorničkog jezera i hidroelektranama koje se nalaze na njima, kao i nekoliko enklava sa obe strane granice koje se nalaze u blizini Priboja. Glavni kamen spoticanja za upostavljanje međudržavnih odnosa nakon Dejtona bila je tužba koju je BiH podnela protiv SRJ zbog kršenja Konvencije o kažnjavanju i sprečavanju zločina genocida 20.3.1993. godine. Pomenuta tužba je u aprilu 1998. dopunjena novim podnescima koji su sadržali navode o, do tada, najtežem zločinu koji je izvršen u međuvremenu, u julu 1995. godine.²³ Bilo je to masovno streljanje muškog stanovništva Srebrenice.²⁴ Nakon podnošenja tužbe tužena strana (SRJ) je u preliminarnim prigovorima sa više stanovišta osporila međunarodnopravni subjektivitet Bosne i Hercegovine i njeno članstvo usled, navodno, nelegitimnog međunarodnog priznanja ove države (isticana je čak i okolnost da BiH nikada nije uspostavila vlast na teritoriji na koju pretende).²⁵ U preliminarnim prigovorima SRJ je i osporila pravo Alije Izetbegovića da podnese jednu ovakvu tužbu. Sud je, međutim, našao da je tadašnji predsednik BiH, Alija Izetbegović, bio ovlašćen da po međunarodnom pravu zastupa svoju državu, što je on i učinio, izdajući ovlašćenje pravnom zastupniku za podizanje tužbe.²⁶ Sud je 11. jula 1996. godine doneo presudu procesnog karaktera kojom je odbacio sve preliminarne prigovore SRJ i ustanovio da ima nadležnost da postupa u ovom predmetu.²⁷ SRJ je 22. jula 1997. godine iskoristila pravo zagarantovano Statutom SP da pokrene protivtužbu protiv BiH zbog njenog navodnog kršenja Konvencije o kažnjavanju i sprečavanju zločina genocida.²⁸ S obzirom na odredbe

²² Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, „Međunarodni bilateralni ugovori“, op. cit., str. 1.

²³ Vesna Knežević Predić (ur.), *Godišnjak 2006*, Udruženje za međunarodno pravo, Beograd, 2007, str. 317.

²⁴ Ibid., str. 317.

²⁵ Ibid., str. 318.

²⁶ Ibid., str. 319.

²⁷ Ibid., str. 318.

²⁸ Vesna Knežević Predić (ur.), *Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, str. 257.

Dejtonskog mirovnog sporazuma koje predviđaju da je Predsedništvo BiH šef države, samo je i ono moglo doneti odluku o povlačenju tužbe podnete pred MSP, a za povlačenje tužbe potreban je konsenzus sva tri člana Predsedništva. Tenzije su se, naročito, povećale kad je predsedavajući Predsedništva BiH Živko Radišić 09.06.1999. godine imenovao Srbina Svetozara Miletića za kozastupnika BiH u ovom predmetu.²⁹ Negodovanjem koje su izrazili preostali članovi Predsedništva BiH, Sud je utvrdio da sa strane BiH, ipak, ne postoji raspoloženje za povlačenje tužbe, pa je samim tim spor i nastavljen.

Smenom režima Slobodana Miloševića u SRJ 5. oktobra 2000. godine, dolazi do promene u stavu nove vlasti oličene u Demokratskoj opoziciji Srbije (DOS). Nova vlast SRJ, za razliku od prethodne, odlučuje da uspostavljanje punih diplomatskih odnosa sa BiH ne veže za međusobni spor, čiji je epilog da je Srbija oslobođena optužbi činjenja genocida, ali je Sud utvrdio da je tužena strana prekršila obavezu sprečavanja zločina genocida. Promena političke klime u SRJ rezultirala je sa međusobnim potpisom na „Protokol o uspostavljanju diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Bosne i Hercegovine“ 15.12.2000. godine,³⁰ čime su punih pet godina nakon Pariskog mirovnog sporazuma uspostavljeni međusobni odnosi.

Republika Hrvatska

Raspad SFRJ doveo je do etnonacionalizacije država naslednica koje su uglavnom isključile manjine iz dijaloga elita, pod pretpostavkom da su one ili remetilački faktor za zaokruživanje državnosti, ili čak i potencijalni separatistički element ukoliko su u svojoj političkoj agendi imali i zahteve za autonomijom.³¹ Naime, nedostatak sluha hrvatske političke elite za potrebe i zahteve Srba koji su živeli na prostoru Zapadne Slavonije, Banije, Korduna, Like i Dalmacije (teritorija koje su uz Zapadni Srem, Istočnu Slavoniju i Baranju činile Republiku Srpsku Krajinu – RSK), kao i opštег nerazumevanja tadašnje političke situacije i realnosti od strane lidera krajiskih Srba i sopstvene izolacije od sveta, onemogućeno je da se uspostavi heterogena etnička struktura u Hrvatskoj nakon procesa dezintegracije SFRJ. U januaru 1995. godine Piter Galbrajt i Leonid Kerestedijane su u saradnji s predstavnicima ICFY i UN pripremili i objavili plan za rešenje problema Krajine, poznatiji pod nazivom Z-4 (Zagreb-4) koji je predviđao široku

²⁹ Vesna Knežević Predić (ur.), „Godišnjak 2006“, op. cit., str. 319.

³⁰ Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Međunarodni bilateralni ugovori*, Internet, http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateralni_ugovori/hrvatska.pdf, 15/12/2018. str. 1.

³¹ Igor S. Novaković, „Manjinsko pitanje i uticaj na bilateralne odnose sa susednim državama u svetu procesa pridruživanja Evropskoj uniji – slučaj Srbije“, *Međunarodna politika*, april–septembar 2015, str. 156.

autonomiju (po uzoru na Alandska ostrva) za krajiške Srbe unutar Hrvatske.³² Srpsko rukovodstvo u Kninu, međutim, nije prihvatiло čak ni da razgovara o planu Z-4, što se pokazalo fatalnom greškom jer su time i Hrvatskoj i SAD date odrešene ruke da pređu na vojnu opciju.³³ Temeljnom vojnom pripremom tokom prethodne 1993. i 1994. godine, Hrvatska vojska (HV) je stekla preim秉tvo u odnosu na vojsku RSK, pa 1995. godine, već u februaru, Hrvatska je uspela da okonča mandat UNPROFOR-a i tako otkloni najveću prepreku vojnom obraćunu sa Krajinom.³⁴ Tokom 1995. godine HV izvodi nekoliko uspešnih vojnih operacija, poput „Bljeska“ u maju '95. godine, a ova operacija poslužila je kao uvod za poslednji obračun sa RSK. U avgustu 1995. godine, tačnije 4. avgusta, Hrvatska vojska (uz minimalnu podršku ARBiH, oko 3.000 vojnika) započinje vojno-policisku akciju „Oluja“ u kojoj za veoma kratko vreme, do 7. avgusta, uspeva da osvoji celokupnu teritoriju RSK (oko 10.000 km²), ne računajući njen podunavski deo, i protera, prema grubim procenama, oko 250.000 krajiških Srba. Zbog izostanka bilo kakve želje za kompromisom od strane lidera RSK (što ne znači da je sa ona druge strane više postojala, jer bi bilo krajnje teško očekivati da bi vlasti u Hrvatskoj prihvatile Z-4), brzopletim izbijanjem ovog mirovnog plana, vođe RSK su sebe doveli u nemoguću poziciju i direkno uticali na sudbinu svojih sunarodnika.

Uprkos vojnim operacijama izvedenim od strane HV leta 1995. godine, cilj uspostave suvereniteta nad svim teritorijama koje su bile u sastavu Socijalističke Republike Hrvatske, kao federalne jedinice u SFRJ nije ostvaren. Sporni deo teritorije je bilo hrvatsko podunavlje, odnosno istočni deo nekadašnje RSK, sastavljen od Baranje, Istočne Slavonije i Zapadnog Srema, kao područje koje je zbog svog izuzetnog tranzitnog i ekonomskog značaja bilo u interesu kako SRJ tako i Hrvatske. Još je 12.11.1995. godine potpisana Erdutski sporazum o pokretanju procesa reintegracije ovih teritorija pod ustavno-pravni poredak Hrvatske. Samim tim, stavljeno je van svakog znaka pitanja moguće pripajanje pomenute teritorije SRJ. Iako je sporazum potpisana, ipak je pitanje reintegracije te teritorije pod vlašću Hrvatske trebalo rešiti u Dejtonu, i može se reći da je reintegracija hrvatskog Podunavlja bila *conditio sine qua non* hrvatskog učestvovanja na Dejtonskoj mirovnoj konferenciji 1995. godine, a SAD su odigrale najznačajniju ulogu u postizanju sporazuma o mirovoj reintegraciji, te političkom nadzoru nad implementacijom samog sporazuma.³⁵ Milošević i Tuđman nisu hteli da popuste oko dužine prelaznog

³² Dragan Simić, „Jugoslovenska kriza – od izbijanja do Dejtonskog sporazuma“, *Međunarodni problemi*, vol. 48, br. 1-2/1996, str. 148.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Albert Bing, „Sjedinjene Američke države i reintegracija hrvatskog podunavlja“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 8 No. 1, 2008, str. 337.

roka pre reintegracije Istočne Slavonije u Hrvatsku – Milošević je tražio tri godine, a Tuđman nije htio da čuje za više od jedne godine.³⁶ Problem je rešen tako što je Kristofer Voren, doneo odluku o dužini trajanja prelaznog perioda rečima: „Prelazni period tražeće dvanaest meseci i, prema odluci Prelazne vlasti, može se produžiti za još jedan period koji neće biti duži od prvog“.³⁷ Ovom odlukom koja je bila prihvatljiva za oba predsednika, rešeno je pitanje reintegracije ove teritorije, ali ostao je način kako dogovoren u Dejtonu i implementirati. U tu svrhu je Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija 15. januara 1996. godine doneo odluku o formiranju još jedne UN misije na prostoru Hrvatske. Ovog puta je to bilo stvaranje UNTAES (*United Nations Administration in Eastern Slavonia, Baranja, and Western Sirmium*). Mandat navedene misije, koja je imala svrhu prelazne vlasti i nadovezivala se na prethodne UN misije (UNPROFOR – *United Nations Protection Force* i UNCRO – *United Nations Confidence Restoration Operation in Croatia*) trajao je dve godine do 15. januara 1998. godine, kada je ova teritorija i reintegrirana pod okrilje Hrvatske. Pored teritorijalnog pitanja u ovom slučaju pažnju je svakako zaokupirao položaj i prava koja su imali Srbi u Hrvatskoj. Sporazumom je predviđeno formiranje dve organizacije Srba u Hrvatskoj – Zajedničko vijeće opština (ZVO) i Srpsko narodno vijeće (SNV). ZVO, Vijeće je telo koje usklađuje interes srpske nacionalne zajednice u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Sremu u području delova Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije.³⁸ ZVO nastoji da očuva kulturnu i prosvjetnu autonomiju Srba, kao i da promoviše i kordinira njen rad u području ove tri oblasti, dok se SNV bavi zaštitom i promocijom ljudskih, građanskih i nacionalnih prava Srba, te pitanjima njihovog identiteta, participacije i integracije u hrvatsko društvo.³⁹

U međuvremenu, tačnije 1996. godine, došlo je do uspostavljanja diplomatskih odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske, potpisivanjem ugovora o: „Razmeni nota o uspostavljanju diplomatskih odnosa između SR Jugoslavije i R. Hrvatske 9.9.1996. godine“.⁴⁰ Tom ugovoru je prethodio „Sporazum o normalizaciji odnosa“,⁴¹

³⁶ Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, op. cit., str. 281.

³⁷ Ibid.

³⁸ „Odluka o Zajedničkom vijeću općina“, *Narodne Novine*, NN 137/1998, Vlada Republike Hrvatske, 20.10.1998, str. 1.

³⁹ Srpsko Narodno Vijeće, *O Vijeću*, Internet, <https://snv.hr/o-vijecu>, 15/12/2018.

⁴⁰ Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Međunarodni bilateralni ugovori*, Internet, http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateralna_ugovori/slovenija.pdf, 16/12/2018., str. 1.

⁴¹ Nada Raduški, „Srbi kao nova nacionalna manjina u postjugoslovenskim državama“, *Sociologija, Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, Vol. 53, br. 4, 2011, str. 423.

potpisana u avgustu mesecu iste godine. Uprkos zapaženoj aktivnosti u potpisivanju međudržavnih sporazuma kojih je do 1998. godine bilo čak 11, izuzev u tehničkim oblastima, međudržavni odnosi nisu napredovali. Međusobne odnose teretio je veliki broj pitanja koja su uglavnom i danas ostala nerešena, a kao i u slučaju odnosa SRJ i BiH to je bilo pitanje granice, u ovom slučaju na Dunavu, povratak izbeglih i raseljenih lica, njihova imovinska prava itd. Tužba koju je Hrvatska 2.8.1999. godine podnela pred Međunarodnim sudom pravde protiv SRJ za kršenje Konvencije o sprečavanju i kažnjavanu zločina genocida pogoršala je stanje stvari. Promenom vlasti u SRJ, prisustvom državne delegacije na čelu sa novim predsednikom Vojislavom Koštunicom na Samitu Evropske komisije u Zagrebu 2000. godine, kao i pobedom Ivice Račana u Hrvatskoj na izborima za Hrvatski Sabor, odnosno silaskom radikalnog HDZ-a sa vlasti, očekivalo se da će do boljštaka u odnosima doći. Međutim, ta predviđanja su se pred teretom prošlosti brzo raspršila.

Republika Slovenija

Stupanjem na mesto premijera, Milan Panić je u toku svog mandata 1992–1993 na ovoj poziciji nastojao da doprinese prekidanju oružanih sukoba na prostoru bivše SFRJ, odnosno da se uspostavi mir u ratnim područjima. Pored ovog cilja, njegovi naporci bili su usmereni ka jačanju i konsolidaciji demokratije, njenih institucija i vrednosti. Zbog tog cilja Savezna Republika Jugoslavija priznala je Sloveniju kao nezavisnu državu 1992. godine. Slovenski odgovor na ovaj potez SRJ i njenih najviših zvaničnika ostao je kao presedan u diplomatskoj aktivnosti, tj. Slovenija je odbila da prihvati priznanje upućeno od strane SRJ. Na ovaj potez slovensko rukovodstvo, predvođeno Milanom Kučanom, odlučilo se usled negativnog renomea koji je SRJ imala zbog optužbe za uplitanje u oružane sukobe na prostoru BiH i UN sankcija koje su pomenutoj državi uvedene 1992. godine. Odnosa između dve države u periodu od međunarodnog priznanja slovenske nezavisnosti u maju 1992. godine pa do 2000. godine nije bilo, izuzev ekonomskih aktivnosti subjekata iz dve države (koji su bili na niskom nivou). Najdeblji kraj iz takvog stanja su izvukli pripadnici srpske nacionalnosti koji su se u periodu postojanja SFRJ često iz ekonomskih razloga selili u Sloveniju. Srbi koji su imali status konstitutivnog naroda, a čiji su pripadnici na radu u Sloveniji, gotovo preko noći našli su se u poziciji pripadnika imigrantske ekonomske zajednice.⁴² Tako su se sa formiranjem nove države radikalno promenili i uslovi očuvanja nacionalnog identiteta Srba.⁴³ U periodu nepostojanja odnosa, SRJ je ukazivala na ovakvo stanje srpske manjine u

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid., str. 421.

Sloveniji (kojih je 1991. godine bilo 47.911),⁴⁴ međutim zbog izolacije u kojoj se SRJ nalazila tokom devedesetih godina nije se moglo nešto više i učiniti. Pobedom Demokratske opozicije Srbije na parlamentarnim i predsedničkim izborima petog oktobra 2000. godine omogućeno je da se međusobni odnosi uspostave stavljanjem potpisa na „Sporazum između savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i vlade Republike Slovenije o uspostavljanju diplomatskih odnosa“,⁴⁵ 9.12.2000. godine. Ugovor je predviđao i uspostavu ambasada u državama potpisnicama, pa je prvi ambasador SRJ u Sloveniji bio Ivo Visković.

Zaključak

Usled celokupnog toka događaja, načina i uslova kako je došlo do potpisivanja sporazuma u Dejtonu, a kasnije u Parizu '95 godine, ti prvi koraci učinjeni u konsolidaciji odnosa Savezne Republike Jugoslavije sa „novim“ susedima nose veliki značaj. Prva država sa kojom je došlo do uspostave diplomatskih odnosa jeste današnja Republika Severna Makedonija. To se i moglo očekivati, s obzirom da između dve države nije bilo nepomirljivih stavova po pitanju istorijskih događaja, kao i da sa ukidanjem sankcija SRJ 1995. godine, u odnosima sa svojim južnim susedom, ukoliko isključimo granični spor, nije bilo otvorenih pitanja koja bi teretila međudržavne odnose. Ono što je neuobičajeno jeste da je druga država „po redu“ sa kojom je SRJ uspostavila diplomatske odnose bila Republika Hrvatska. Neuobičajeno, kako iz razloga opštег nedostatka konsenzusa o događajima iz prošlosti, tako i po pitanju slučajeva koji su se desili u godinama koje su prethodile potpisivanju sporazuma o uspostavi diplomatskih odnosa. Postoje nekoliko uglova iz kojih možemo analizirati ovako brzo uspostavljanje međudržavnih odnosa. Da su oni ustanovljeni kao posledica pritiska inostanog faktora, zatim kao rezultat postojanja iskrene volje kod zvaničnika obeju država za okretanjem „novog lista“ u međudržavničkim odnosima, ili je uspostava odnosa ipak rezultat političkih interesa koje su imali šefovi ovih država. Devetog decembra 2000. godine odnosi su uspostavljeni sa Slovenijom, iako su Slovenija i SRJ kao nezavisne države postojale još od 1991. odnosno 1992. godine, potpisivanje ugovora o međudržavnim odnosima je učinjeno tek sa smenom vlasti u SRJ petog oktobra, tj. dva meseca kasnije. Na kraju, odnosi sa Bosnom i Hercegovinom uspostavljeni su takođe tek 2000. godine u decembru. Pored neslaganja po pitanju prirode rata u BiH, glavni razlog za vakuum u međusobnim odnosima jeste tužba koju je BiH podnela protiv SRJ za kršenje Konvencije o kažnjavanju i sprečavanju zločina genocida. Upostavljanje odnosa bilo je

⁴⁴ Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Međunarodni bilateralni ugovori*, op. cit., str. 1.

nemoguće usled stava tadašnje vlasti u SRJ da se oni mogu ustanoviti samo ukoliko BiH povuče tužbu koju je prethodno podnela. Promenom vlasti u SRJ 2000. godine omogućeno je i uspostavljanje odnosa usled promene u stavu SRJ i njenih najviših državnih zvaničnika, koji su odlučili da tužba BiH pred Međunarodnim sudom pravde, kao i kontratužba SRJ prema BiH podneta 1997. godine, a povučena 2001. godine, ne trebaju biti u korelaciji sa uspostavljanjem odnosa, tačnije, ne treba da budu prepreka ustanovljenju međudržavnih odnosa.

Za razliku od političkih odnosa pomenutih država, čiji je razvoj nakon tih početnih koraka ipak obeležen poteškoćama, u procesu konsolidacije i daljeg razvoja odnosa između SRJ i „novih“ suseda, ekonomski odnosi su se mnogo brže razvijali, te se postavlja pitanje da li je takav slučaj posledica nedostatka političke želje, volje, odnosno neodstupanja od svojih početnih stavova od strane političkih lidera? Takođe, akteri koji su na posredan ili neposredan način sudelovali u ratnim dešavanjima, ostali su na glavnim pozicijama moći i odlučivanja sve do 2000. godine, tako da bi potpuna i brza normalizacija političkih odnosa predmetnih država bila neka vrsta iznenađenja. Uprkos teškim posledicama koje je rat ostavio, ovi početni koraci ka konsolidaciji i uspostavljanju diplomatskih odnosa jesu bili od vitalnog značaja, ali su oni predstavljali samo osnovu razvitka daljih odnosa. Kao u svakim međudržavnim odnosima bitno je da se na njihovom unapređenju kontinuirano radi zbog višestrukih koristi, iako je u ovom slučaju to teško usled tereta prošlosti.

Bibliografija

- Bing, Albert, „Sjedinjene Američke države i reintegracija hrvatskog podunavlja“, *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 8 No. 1, 2008.
- Dimitrijević, Duško, „Međunarodno-pravni tretman graničnih sporova na prostoru bivše Jugoslavije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LV, br. 3-4, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2003.
- Drozdik, William, *NATO strengthens presence in Albania and Macedonia*, Washington Post Foreign Service, April 10, 1999, Internet, <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/balkans/stories/nato041099.htm?noredirect=on>, 09/12/2018.
- Đukanović, Dragan, „Spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije (SRJ/SCG) od 1992. do 2015. godine“, *Međunarodna politika*, 1158-1159, april-septembar 2015.
- Knežević Predić, Vesna (ur.), *Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015.

- Knežević Predić, Vesna, (ur.), *Godišnjak 2006*, Udruženje za međunarodno pravo, Beograd, 2007.
- Kovačević, Živorad, *Međunarodno pregovaranje*, Filip Višnjić, Beograd, 2004.
- Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Međunarodni bilateralni ugovori*, Internet, http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateralna_ugovori/makedonija.pdf, 09/12/2018.
- Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Međunarodni bilateralni ugovori*, Internet, http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateralna_ugovori/bosna%20i%20hercegovina.pdf, 13/12/2018.
- Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Međunarodni bilateralni ugovori*, Internet, http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateralna_ugovori/hrvatska.pdf, 15/12/2018.
- Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Međunarodni bilateralni ugovori*, Internet, http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateralna_ugovori/slovenija.pdf, 16/12/2018.
- Novaković, Igor S., „Manjinsko pitanje i uticaj na bilateralne odnose sa susednim državama u svetlu procesa pridruživanja Evropskoj uniji – slučaj Srbije”, *Međunarodna politika*, april–septembar 2015.
- “Odluka o osnivanju Zajedničkog vijeća općina”, *Narodne Novine*, NN 137/1998, Vlada Republike Hrvatske, 20.10.1998.
- Pavlica, Branko, „Ugovor između Savezne Republike Jugoslavije i Makedonije o protezanju i opisu državne granice”, *Tokovi istorije, Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*, 1-2/2004.
- Raduški, Nada, „Srbi kao nova nacionalna manjina u postjugoslovenskim državama”, *Sociologija, Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, Vol. 53, Br. 4, 2011.
- Scharf, Michael P., Dorosin, Joshua, L., “Interpreting UN Sanctions: The Rulings and role of the Yugoslavia Sanctions Committee”, *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 19, Issue 3, 1993
- Simić, Dragan, Jugoslovenska kriza – od izbijanja do Dejtonskog sporazuma, *Međunarodni problemi*, Vol. 48, br 1-2/1996.
- Srpsko Narodno Vijeće, *O Vijeću*, Internet, <https://snv.hr/o-vijecu>, 15/12/2018.
- “Zajedničko Vijeće Općina, Organizacija, status, nadležnost i financiranje”, *Narodne Novine*, NN 137/1998, Vlada Republike Hrvatske, 20.10.1998.

Stefan BOŠKOVIĆ

**FIRST STEPS IN CONSOLIDATION OF RELATIONS
BETWEEN THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA AND NEW
STATES EMERGED FROM SOCIALIST FEDERATIVE REPUBLIC
OF YUGOSLAVIA BETWEEN 1995 AND 2000**

ABSTRACT

Following the creation of states on the territory previously occupied by the SFRY, the question of the interstate relations between the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) and her “new” neighboring countries, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Slovenia has arisen. This paper shows those first steps made towards the goal of consolidation, normalization and further development of the countries’ relations. Contacts initiated after the Peace Treaty have resulted in the establishment of relations between the FRY and Macedonia and Croatia, while the establishment of relations with two remaining countries happened at the end of 2000. The interesting thing is that economic relations have developed much faster than the political ones, which under the pressure of the past and despite encouraging steps in beginning developed with numerous difficulties.

Key words: FRY, Macedonia, BIH, Croatia, consolidation, end of XX century, bilateral relations.

UDK 341.6:341.22 (497.4:497.5)
Biblid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1174, str. 54-71
izvorni naučni rad
Primljen: 23.12.2018.

Aleksandar NEDOVIĆ¹

Analiza arbitražnog spora između Hrvatske i Slovenije

SAŽETAK

Kada su nakon otcepljenja od SFRJ Hrvatska i Slovenija postale nezavisne države bilo je neophodno da definišu svoje državne granice. Nakon otcepljenja obe države su prihvatile primenu principa *uti possidetis*, ali primena ovog principa u praksi nije bila jednostavna iz razloga što unutrašnje granice SFRJ nisu bile jasno definisane. Ubrzo je pitanje razgraničenja Hrvatske i Slovenije postalo sporno pitanje u odnosu ovih država. U periodu od 1991. godine do 2009. godine Hrvatska i Slovenija su pokušale da reše ovo sporno pitanje mirnim diplomatskim putem, a nakon neuspeha ovih pokušaja, 2009. godine u Stokholmu, zaključile su Sporazum o arbitraži čime su rešavanje ovog spornog pitanja poverile Stalnom arbitražnom sudu u Hagu. Arbitraža je institut međunarodnog javnog prava koji ima veliki potencijal za primenu u međudržavnim odnosima, ali ni ona nije bez mana. Postavlja se pitanje da li je ona kao takva adekvatan i apsolutan supstitut Međunarodnom судu pravde, ili je Međunarodni sud pravde, ipak, nezamenljiv za pojedina sporna pitanja.

Ključne reči: princip *uti possidetis*, arbitraža, državne granice, Stalni arbitražni sud.

Istorijska pozadina spora

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) bila je država Južnih Slovena sačinjena od šest federalnih država: Srbije, Makedonije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Slovenije i Hrvatske. Ova država je svoje spoljne granice jasno definisala međunarodnim ugovorima sa susednim državama,

a što se tiče unutrašnjih granica one su bile definisane unutrašnjim zakonima, ali ni blizu onako precizno kao spoljne. Ovakvo stanje nije bilo problematično dok je zajednička država postojala, ali nakon raspada SFRJ razgraničenje bivših federalnih jedinica postalo je sporno. Jedan od tih sporova, koji je svoj epilog dobio odlukom Stalnog arbitražnog suda, je spor između Hrvatske i Slovenije.

U trenutku sticanja nezavisnosti, 25. juna 1991. godine, Hrvatska i Slovenija su izjavile da prihvataju primenu principa *uti possidetis*. Princip *uti possidetis* predstavlja princip međunarodnog prava pod kojim se podrazumeva da po završetku sukoba sukobljene strane zadržavaju ono što imaju u trenutku prekida sukoba, osim ako nije drugačije ugovoren. Ovaj princip je razvijen kao institut čiji je cilj izbegavanje teritorijalnih sporova, tako što se utvrđuje teritorijalno nasleđe novih država u trenutku sticanja nezavisnosti i pretvaranjem postojećih granica u međunarodno priznate granice.

Poreklo ovog principa je u rimskom pravu, gde je ovaj princip korišćen od strane pretora kao zabrana smetanja državine nad nepokretnim stvarima između fizičkih lica. Kao institut međunarodnog prava, *uti possidetis* se u početku pojavio kao sredstvo konsolidacije *de facto* stanja koje bi dovelo do zaključivanja mira između zaraćenih strana na osnovu kojeg bi svaka strana dobila one teritorije koje su bile pod njihovom kontrolom u tom trenutku. Ovaj princip se kasnije materijalizovao u eri kolonizacije i to kao princip stvarnog prava, a sa ciljem da spreči sukobe između kolonijalnih sila koje su tada širile svoje teritorije.

Razvoju ovog principa, dakle, doprineli su problemi povezani sa legitimitetom teritorijalnog okvira novih nezavisnih država nakon perioda kolonijalizma. Suština ovog principa bila je da nove nezavisne države imaju iste one granice koje su imale dok su bile administrativne jedinice u okviru kolonijalne sile. Osim toga, princip *uti possidetis* daje teritorijalni legitimitet novoj državi, dakle novonastala država ima način da definiše svoju teritoriju na način koji nije u suprotnosti sa pravnim normama. Ovaj princip je isključivo fokusiran na teritorijalni legitimitet i uopšte se ne dotiče drugih državnih legitimiteta, poput etničkog, rasnog, istorijskog ili nekog drugog legitimiteta.

Princip *uti possidetis* bio je primenjen i u Latinskoj Americi, gde je korišćen od strane lokalnih vlasti radi uspostavljanja kontrole ili utvrđivanja kontrole nad određenom teritorijom. U Latinskoj Americi ovaj princip je bio protivteža nastojanjima da se prisvoji neka teritorija bez valjanog pravnog osnova. U to doba u Latinskoj Americi su postojale brojne neistražene oblasti. To je otvaralo mogućnost evropskim kolonijalnim silama da obnove kolonije i to efektivnom okupacijom ovih neistraženih oblasti – *terra nullius*. Upravo ova opasnost od obnavljanja kolonija doprinela je razvoju principa *uti possidetis*. Njegova glavna uloga na području Latinske Amerike bila je da spreči ponovno uspostavljanje kolonija.

Sa kontinenta Južne Amerike *uti possidetis* se dalje seli na afrički. Granice na afričkom kontinentu su povlačene tako da nisu uzeti u obzir geografski, etnički, ekonomski ili neki drugi značajni faktori. Evropski vladari su razmenjivali teritorije i povlačili granice u Africi, a da pritom nisu imali predstavu o faktičkom stanju. Rezultat toga bile su izrazito izveštačene granice koje su spajale narode koji nisu imali ništa zajedničko, a razdvajali one koji su oduvek bili jedno. Tokom procesa dekolonizacije i sticanja nezavisnosti afričke zemlje su se saglasile da će poštovati administrativne granice uspostavljene od strane kolonijalnih sila. Samim tim, nije bilo potrebno da se kreira novo pravilo koje bi realizovalo njihovu odluku. U Latinskoj Americi je već primjenjen princip *uti possidetis* te je samo bilo potrebno da se ovaj princip, koji je uspešno funkcionišao u Latinskoj Americi, prilagodi potreбama afričkih zemalja. Tako se primena ovog principa proширила na Afriku. Ovaj princip je našao svoju upotrebu i nakon raspada SFRJ, SSSR-a, Čehoslovačke.²

Danas princip *uti possidetis* predstavlja važan deo međunarodnopravnog sistema sa tendencijom da i u budućnosti zadrži ovakav status. O značaju ovog priuncipa svedoče i brojne odluke Međunarodnog suda pravde i međunarodnih arbitraža koje su donete na osnovu primene ovog principa. Neki od sporova u kojima je odluka doneta primenom ovog principa su Burkina Faso protiv Malija, El Salvador protiv Hondurasa, Libija protiv Čada, Bocvana protiv Namibije, Bonin protiv Nigera.³

Uprkos svom značaju i širokoj primenljivosti, *uti possidetis* ipak ne može da se upotrebi za rešavanje svakog spora povodom državnih granica. To su situacije u kojima je sporno samo postojanje granice ili kada je sporno gde se tačno nalazila linija razgraničenja. Ali čak i u ovim situacijama moguće je primeniti ovaj princip, ali ne samostalno već u kombinaciji sa nekim drugim principom za utvrđivanje granica: princip vlasništva nad zemljom, princip efektiviteta, tumačenjem ugovora, pomoću izjava priznanja i pristanka, praksa.

Upravo je u ovom sporu između Hrvatske i Slovenije primjenjen principa *uti possidetis* na efektivitet u Piranskom zalivu. Naime, primena ovog principa u čistom obliku nije bila moguća u konkretnom sporu zato što u SFRJ nisu postojale jasno definisane unutrašnje granice. Iz ovog razloga, učesnici ovog spora su morali da pronađu drugi način primene principa *uti possidetis*, a rešenje se ogledalo u primeni ovog principa i to na efektivitet stranaka u oblastima čije je razgraničenje bilo sporno.

² Malcom N. Shaw, "The Heritage of States: the Principle of Uti Possidetis Juris Today", *British yearbook of international law*, Oxford, Vol. 67, 1997, pp. 75-154.

³ Mr Bojan Tubić, „Primena načela uti possidetis pri određivanju međunarodnih granica”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3/2011, Novi Sad, str. 647-622.

Nastojanja stranaka da spor reše mirnim putem

Hrvatska i Slovenija su pokušale u periodu od 1991. godine do 2009. godine da ovo sporno pitanje reše mirnim putem.

Mirno rešavanje sporova je institut međunarodnog javnog prava koji predstavlja dostignuće civilizacijskog napredka. Naime, donedavno je rat bio legitimno sredstvo rešavanja međudržavnih sukoba. Prvi i Drugi svetski rat bili su vrhunac ljudskog stradanja i ljudske svireposti. Nakon ovih velikih ratova međunarodna zajednica je počela da se zalaže za zabranu rata. Primarne težnje međunarodne zajednice bile su usmerena na sprečavanje budućih ratova i daljih masovnih stradanja ljudi. U tom cilju bilo je potrebno da se rat i pretnja ratom eliminišu iz međusobnih odnosa država i da se zamene mirnim načinom rešavanja sporova. Ovo je podrazumevalo razvoj nekih već postojećih instituta, ali i konstituisanje nekih novih. Rezultat ovih napora predstavlja čitav spektar instituta mirnog rešavanja sporova među državama. Možemo ih podeliti u dve grupe: diplomatske i sudske.

Diplomatski načini mirnog rešavanja sporova su neposredni diplomatski pregovori, pružanje dobrih usluga, posredovanje, mirenje i anketne komisije. Sudski načini mirnog rešavanja sporova su rešavanje spora pred arbitražnim sudom i rešavanje spora pred Međunarodnim sudom pravde.⁴

Pre nego što su se obratile arbitražnom sudu, Hrvatska i Slovenija su pokušale da svoje sporno pitanje reše mirnim diplomatskim putem ali su ti pokušaji ostali bez uspeha. U periodu od 1991. do 2009. godine Hrvatska i Slovenija su vodile pregovore, zaključile međunarodne sporazume, formirale grupu eksperata...pošto diplomatskim sredstvima nisu uspele da pronađu rešenje za svoje sporno pitanje, 2009. godine zaključile su Sporazum o Arbitraži u Stokholmu kojim su se sporazumele da rešavanje svog spornog pitanja prepuste arbitražnom sudu u Hagu.

Arbitražni sporazum

Hrvatska i Slovenija su 4. novembra 2009. godine u Stokholmu zaključile Sporazum o arbitraži. Arbitraža predstavlja jedan od načina mirnog rešavaju sporova među državama i to sudske putem. Arbitraža predstavlja alternativu formalnim sudske institucijama, a koncept arbitraže podrazumeva da stranke same kreiraju okruženje u kojem će se rešavati njihovo sporno pitanje. Pod ovim se podrazumeva mogućnost stranaka da same biraju arbitre, merodavno i procesno pravo, način međusobne komunikacije, ali i obavezu stranaka da poštuju sudske odluke. Sve u svemu, arbitraža podrazumeva da se sporno pitanje među strankama reši u

⁴ Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 2014, str. 729-790.

neformalnoj atmosferi, a još neke od prednosti arbitraže su i to da je ona brža i jeftinija od klasičnog sudskog postupka.

Arbitražni sporazum između Hrvatske i Slovenije ima 11 članova, i uobičajenu sadržinu za ovu svrstu sporazuma.⁵ Njime je definisan postupak izbora arbitra, zadatak i ciljevi arbitražnog suda, primenljivo pravo, postupak pred arbitražnim sudom, obaveza poštovanja arbitražne odluke. Ali ono što privlači pažnju kod ovog ugovora je član 9. i to zbog svoje sadržine koja je neuobičajena za arbitražne sporazume.

Odredbom člana 9. Slovenija se obavezala da će otkloniti sve prepreke u pogledu otvaranja i zatvaranja pregovaračkih poglavila Hrvatske za pristup u EU, a koje su u vezi sa ovim spornim pitanjem. Da bi se razumela suština ovog člana moramo pre svega izneti činjenicu da je u trenutku zaključivanja ovog sporazuma Slovenija bila članica EU,⁶ a Hrvatska je bila na putu da postane članica EU.⁷ Pravilo EU je da prilikom prijema novih članica sve ostale članice moraju da daju svoju saglasnost. Iz ovog člana se jasno može zaključiti da je Slovenije kao članica EU blokirala Hrvatskoj pristup u članstvo EU, sve dok se ovo sporno pitanje ne reši.

Kao članica EU Slovenija je vešto iskoristila nameru Hrvatske da postane deo EU tokom sačinjavanja ovog arbitražnog sporazuma. Pored navedenog člana 9. postoje i drugi članovi koji svojom sadržinom, ili delom svoje sadržine, privlače pažnju. Tu je i član 2. koji definiše izbor arbitra. U ovom članu stoji da će stranke izabrati predsednika arbitražnog suda, kao i dva člana koji su priznati stručnjaci međunarodnog prava, ali sa liste kandidata koju je sastavio predsednik Evropske komisije za proširenje. Sadržina ovog člana, koja upućuje na izbor arbitra sa liste koju je sastavio komesar za proširenje EU je sporna, upravo iz razloga što je u trenutku zaključenja ovog arbitražnog sporazuma Slovenija bila članica EU, a Hrvatska ne.

Sporan je i član 3. kojim su definisani zadaci arbitražnog suda. Ovaj član tačkom 1.b kao zadatak arbitražnog suda predviđa da sud utvrdi vezu Slovenije sa otvorenim morem. Sporno je to što je ovim članom praktično суду bilo naloženo da pronađe vezu Slovenije sa otvorenim morem, a ne da prethodno ispita da li Slovenija ima pravo na takvu vezu, naročito imajući u vidu međunarodnopravni institut neškodljivog prolaza.

Slovenija je tražila da joj se omogući izlaz na otvoreno more. Zbog konfiguracije terena i konkavnog oblika obale Jadranskog mora u severnom i severoistočnom delu, obala Slovenije je zatvorena teritorijalnim morima

⁵ "Arbitražni sporazum između vlade republike Slovenije i vlade republike Hrvatske", Internet: http://www.assidmer.net/doc/Arbitration_Agreement_Croatia_Slovenia.pdf, 09/05/2019.

⁶ Slovenija je postala članica EU 1. maja 2013. godine.

⁷ Hrvatska je članica EU od 1. jula 2013. godine.

Hrvatske i Italije. Da bi brod sa otvorenog mora stigao do teritorijalnog mora Slovenije mora da prođe ili kroz teritorijalno more Hrvatske ili kroz teritorijalno more Italije. Iz ovog razloga Slovenija je smatrala da treba da dobije nesmetan i direktni prolaz do otvorenog mora. Slovenija je smatrala da ova veza treba da bude fizička veza njenog teritorijalnog mora i otvorenog mora. Hrvatska je smatrala da Slovenija nema pravo na ovakvu vezu, tačnije da nema pravo na takvu vezu kakvu Slovenija traži imajući u vidu institut nesmetanog prolaska. Hrvatska je ovu vezu percipirala kao pravnu vezu, tačnije kao obavezu Hrvatskoj da omogući nesmetani prolaz slovenačkim brodovima civilnim i vojnim, kao i podmornicama.

Pravo neškodljivog prolaza je institut međunarodnog javnog prava koji podrazumeva ograničenje suvereniteta obalne države. Strani brodovi imaju pravo da prolaze kroz teritorijalno more obalne države, ali pod uslovom da tom prilikom ne preduzimaju nikakve neprijateljske radnje protiv obalne države, dakle ne narušavaju mir, poredak ili bezbednost obalne države. Brodovi koji se služe pravom neškodljivog prolaza potпадaju pod jurisdikciju obalne države i dužni su da se povinuju njenim zakonima. Obalna država ima pravo da privremeno uskrati pravo neškodljivog prolaza, ali samo ukoliko je to neophodno radi zaštite bezbednosti obalne države.⁸

Nedovoljno jasne su i odredbe člana 4 kojim je ugovoreno primenljivo materijalno pravo. Ovaj član u drugom stavu predviđa da će se kao materijalno pravo koristiti međunarodno pravo, pravičnost i načelo dobrosusedskih odnosa, a sve to u svrhu postizanja poštenog i pravičnog rezultata. Ova odredba je sporna iz razloga što daje veliku slobodu postupajućim arbitrima da bilo koju svoju odluku podvedu pod principe pravičnosti ili dobrosusedskih odnosa koji nisu dovoljno jasni i precizni.⁹

Opšti utisak je da je ovakav Arbitražni sporazum još u samom početku dao veliku prednost Sloveniji u odnosu na Hrvatsku. Hrvatskoj uopšte nije išlo na ruku da potpiše ovakav sporazum, ali imajući u vidu da je Hrvatska želela članstvo u EU, kao i ucenjivanje od strane Slovenije, bila je primorana da reši sporno pitanje oko granica sa Slovenijom kako bi joj se put u EU otvorio.

Zahtevi stranaka u pogledu kopnene granice

Polazni princip u određivanju državnih granica je sporazum država, te ukoliko se države dogovore oko tačne lokacije granice, tada se granica određuje u skladu sa tim sporazumom. U konkretnom slučaju sporazum

⁸ Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, op. cit., str. 378-379.

⁹ Vladimir Ibler, "Sporazum o arbitraži između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije", *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Razred za društvene znanosti, 49=512(2012), str. 145-175.

stranka je bio da se granica odredi u skladu sa odredbama međunarodnog prava, kao i primenom principa pravičnosti i dobrosusedskih odnosa. Ova odredba se nalazi u Arbitražnom sporazumu. Dakle sud je morao da doneše odluku isključivo na pravnim faktorima ali ne i na istorijskim, socijalnim ili političkim faktorima. Sporazum je takođe sadržao i odredbu da sud primeni princip *uti possidetis*, dakle da granice budu onakve kakve su bile na dan sticanja nezavisnosti u okviru SFRJ.

Stranke su se sporazumele da, prvo, pravac pružanja granica pre sticanja nezavisnosti, a u pogledu primene principa *uti possidetis*, bude onaj pravac koji je bio predviđen opštinskim pravnim normama Hrvatske i Slovenije kao državama SFRJ. Veoma je važno imati u vidu da se pravne granice često razlikuju od faktičkih, odnosno praktičnih granica. Da preciziramo, nekada se iz praktičnih razloga pravna i faktička granica ne podudaraju jer je lakše da se voda, struja, plin, kanalizacija povežu ili dostavljaju iz druge opštine, ili da se poštanski brojevi dodeljuju na način koji se ne podudara sa pravnim granicama, a opet iz praktičnih granica. Dakle, u pogledu primene principa *uti possidetis*, relevantne su one granice koje su uspostavljene zakonima.

Druga važna stvar je da se sud prilikom odlučivanja ne treba osvrnati na želje lokalnog stanovništva. Želje i potrebe stanovništva bile su predmet interesovanja političkih i pravnih institucija u SFRJ kada su unutar SFRJ bile određivane granice, te sada nema potrebe ponovo uzimati u obzir ono o čemu je već neko vodio računa. Ovo, naravno, nije bilo dobro jer su praktične posledice izostavljanja faktičkog stanja i potreba lokalnog stanovništva dovele do nelogičnosti na terenu. Naime, konkretan problem neuzimanja u obzir faktičkih potreba lokalnog stanovništva doveo je do toga da se kuće stanovnika u pograničnim mestima, na primer, nalazi u Hrvatskoj a dvorište i štala u Sloveniji, ili da neki stanovnici prelaze državnu granicu svaki put kada pređu iz jedne sobe u drugu, jer državna granica prolazi kroz njihovu kuću. Smatram da je tribunal trebao da granicu utvrdi na osnovu pravnog stanja, ali da u određenim situacijama tu granicu koriguje faktičkim stanjem na terenu. To bi svakako doprinelo izbegavanju ovakvih nelogičnosti na terenu.

Pravni principi imaju uvek prednost u odnosu na pravilo efektiviteta u nekoj oblasti. Međutim, postoje situacije gde pravni principi nisu jasni ili gde uopšte ne postoje. U tim situacijama presudnu ulogu igra upravo princip efektiviteta. Ovaj princip se mora primenjivati sa velikim oprezom iz razloga što jedna činjenica, sama po sebi, ne dokazuje postojanje efektiviteta nad nekom teritorijom, već se svaka činjenica razmatra u širem kontekstu i zajedno sa drugim činjnicama, pa se tek onda može doneti zaključak o postojanju ili nepostojanju efektiviteta.

U konkretnom slučaju, preko 90% oblasti nisu bile sporne, počev od istoka ka zapadu te oblasti obuhvataju tromeđu sa Mađarskom pa do ušća reke Dragonje. Oblasti koje nisu sporne su zapravo one oblasti gde se susedne katastarske opštine (hrvatske i slovenačke) podudaraju i koje su međusobno usklađene. Time je sud kao početnu premisu uzeo da granice

perifernih katastarskih opština predstavljaju državne granice. Iz ovoga proizilazi da su katastarske granice bile u skladu sa republičkim granicama, te ukoliko bi katastarska granica odstupala od zakonskih republičkih granica to bi se onda smatralo katastarskom, a ne republičkom granicom. Isto tako, na polju međunarodnog prava postoji pretpostavka da svaka država poštuje svoje unutrašnje zakone tako da, imajući ovo u vidu, pretpostavlja se da su obe države katastarske granice odredile u skladu sa svojim unutrašnjim zakonima. Imajući u vidu da je zadatak suda bio da odredi granicu celokupnom dužinom, a ne samo u spornim područjima, sud je u onim oblastima gde se katastarske granice poklapaju i gde su međusobno usklađene uzeo kao takve i, u skladu sa sporazumom stranaka, prihvatio kao takve bez daljeg ispitivanja stvari.

Što se tiče granice na moru Slovenija je smatrala da njoj treba da pripadne Piranski zaliv u celosti, da teritorijalna mora treba razgraničiti tako da Slovenija, bar u jednom delu, ima pojas teritorijalnog mora u širini od 12 nautičkih milja, kao i vezu između teritorijalnog mora Slovenije i otvorenog mora za koju je Slovenija smatrala da treba da bude fizička veza.

Zahtevi Hrvatske su bili da sud Pranski zaliv i teritorijalna mora razgraniči linijom sredine, a što se tiče utvrđivanja slovenačke veze sa otvorenim morem Hrvatska je ovu vezu shvatila kao pravnu a ne kao fizičku vezu slovenačkog teritorijalnog sa otvorenim morem. Hrvatska je smatrala da sud treba Sloveniji da omogući bezbedan i neprekinut pristup otvorenom moru preko hrvatskog teritorijalnog mora.

Odluka suda

Sud je dana 29. juna 2017. godine, nakon analize iznetih zahteva stranaka i priloženih dokaza, doneo obrazložene odluke u pogledu razgraničenja Piranskog zaliva, teritorijalnih mora, slovenačke veze sa otvorenim morem i režimom upotrebe relevantnih morskih pojasa. Presuda suda bila je zvanično objavljena u prostorijama Stalnog arbitražnog suda u Hagu, a čitanju presude nisu prisustvovali hrvatski predstavnici jer su se još 2015. godine, odlukom hrvatskog Sabora, povukli iz arbitraže nakon što je otkriveno da su arbitar, kojeg je imenovala Slovenija, i predstavnica Slovenije u telefonskim razgovorima pravili plan kako da utiču na druge arbitre i planirali kako da iznose argumente pred sudom. Za Hrvatsku je ovo bila teška povreda Arbitražnog sporazuma koja je nepovratno narušila ugled ovog suda.

Sud je u cilju utvrđivanja granica krenuo od unutrašnjeg zakonodavstva SFRJ, koje je relevantno za određivanje granica u trenutku sticanja nezavisnosti. Na osnovu zakonskih normi sud je težio da utvrdi da li su i kako razgraničene sporne teritorije u pogledu zakona i da li je potrebno primeniti neki drugi princip za razgraničenje od onog koji su stranke

ugovorile. Glavne prepreke prilikom određivanja toka granice na kopnu bile su te da se katastarske parcele preklapaju ili da se uopšte ne dodiruju, da katastarskih parcela uopšte nema u pojedinim oblastima, kao i da konkretnе okolnosti nalažu primenu nekog drugog principa umesto onog koji su stranke ugovorile. Ono oko čega su se stranke još sporazumele je da sud ne može da utvrdi svaki metar granice, da je sud u odlučivanju vezan onim što stranke iznesu na usmenim raspravama, odnosno u svojim podnescima, kao i da sud niti sudska stručna lica ne mogu da vrše uvidaj na licu mesta, niti da samostalno obilazi lice mesta. Sud odluku donosi isključivo na osnovu dokumentacije i usmene rasprave stranaka. Ovo je upravo još jedna okolnost koja je doprinela nelogičnim rezultatima.

Na kopnu je Slovenija tražila da se granica na reci Muri povuče linijom sredine reke, a Hrvatska je tražila da se primene katastarske granice. Sud je granicu u oblasti Međimurja odredio na osnovu katastarskih opština. U srednjem sektoru Hrvatska je dobila sva naseljena mesta, uključujući i Svetu Geru na kojoj je svojevremeno boravila slovenačka vojska. U području reke Dragonje, Hrvatska je dobila levu obalu reke Dragonje gde se nalaze Škrile, Mlini, Bužini i Škedulin.

U pogledu delimitacije zaliva stranke su se sporazumele da se ona ima izvršiti na osnovu efektiviteta u zalivu, ali se nisu sporazumele oko toga ko je imao koliki efektivitet u zalivu. Obe stranke su svoj efektivitet zasnivali na policijskim patrolama, regulativi ribolova u zalivu i istraživačkim aktivnostima. Slovenija je tvrdila da je u SFRJ imala potpunu kontrolu nad Piranskim zalivom te da joj treba dodeliti celi zaliv. Hrvatska je smatrala da su stranke podjednako bile aktivne i prisutne u zalivu, svaka u svom reonu nadežnosti, Hrvatska u južnom a Slovenija u severnom delu zaliva. Predlog Hrvatske je bio da sud podeli zaliv linijom sredine.

Sud je u svetu utvrđivanja efektiviteta uzbio u obzir i činjenice koja je od strana prisutnija u zalivu. Sud je utvrdio da je slovenačka strana zaliva relativno gusto nastanjena, da je ekonomski život meštana tradicionalno zasnovan na ribolovu, pomorskom saobraćaju i eksplotisanju solana. U poslednjim decenijama došlo je i do razvoja turizma. S druge strane, hrvatska obala je vekovima bila napuštena, bez stalnih naselja sa izuzetkom dva, nedavno otvorena, turistička objekta koji nisu stalno naseljeni. Sud je bio stava da ovakva situacija jasno oslikava aktivnosti stranaka u zalivu.

Na osnovu ovog utvrđenog činjeničnog stanja sud je utvrdio da Slovenija nije imala potpunu kontrolu nad zalivom, ali ni da je Hrvatska imala kontrolu nad celom južnom polovinom zaliva, te je sud liniju razgraničenja u zalivu povukao tako da Sloveniji pripadnu $\frac{3}{4}$ zaliva a Hrvatskoj $\frac{1}{4}$. Linija razgraničenja polazi od tačke gde se kanal Sv. Odorika uliva u Jadransko more i nastavlja pravo do linije koja spaja dve najisturenije tačke kod prirodnog ulaza u Piranski zaliv.

U pogledu razgraničenja teritorijalnih mora, stranke su bile saglasne da se primeni član 15. Konvencije o pravu mora (UNCLOS).¹⁰ Odredbom člana 15. Konvencije propisano je da se razgraničenje mora dveju država, čije su obale naspramne ili susedne, vrši po pravilima linije sredine, osim u slučaju kada zaliv ima status istorijskog zaliva, ili ako postoje posebne okolnosti kada se razgraničenje vrši primenom nekih drugih pravila. Hrvatska je smatrala da u konkretnom slučaju treba primeniti osnovno pravilo propisano ovim članom – pravilo linije sredine, a Slovenija je smatrala da se nalazi u geografski nepovoljnem položaju i da bi primena pravila linije sredine dodatno pogoršala njen položaj, te je s toga insistirala da se na razgraničenje teritorijalnih mora primene neka druga pravila.

Sud je, uzimajući u obzir sve okolnosti konkretnog slučaja, odlučio da linija razgraničenja treba da bude modifikovana kako bi se izbeglo odsecanje Slovenije. Dakle, sud nije želeo da favorizuje Sloveniju zbog konfiguracije terena, već je nastojao da dodatno ne pogorša njen položaj povlačenjem linije sredine. Iz ovih razloga sud je odlučio da granica od tačke A produži ka severu, linijom koja je paralelna sa linijom koja spaja tačke T2 i T3 iz Ozimskog sporazuma¹¹. Ova linija ide do tačke B koja se nalazi na liniji koja spaja tačke T3 i T4 utvrđene Ozimskim sporazumom.¹² Jedan od zadataka suda predviđen Arbitražnim sporazumom bio je i da sud utvrdi slovenačku vezu sa otvorenim morem. Prisetimo se ovde da je Slovenija ovu vezu shvatila kao fizičku vezu sa otvorenim morem, a Hrvatska kao pravnu vezu.

Sud je prihvatio slovenačko shvanjanje ove veze. U svojoj analizi sud je naveo da je Arbitražni sporazum bio sastavljen na engleskom jeziku te da terminu *junction* nije dodeljeno neko posebno značenje. To dalje znači da ovaj termin ima značenje koje je uobičajeno u engleskom jeziku. Nakon razmatranja sud je došao do zaključka da ovaj termin ima prostorno značenje i konotaciju. U standarnom engleskom rečniku ovaj termin predstavlja mesto gde se dve ili više stvari spajaju ili dodiruju. Shodno navedenom sud je slovenačku vezu sa otvorenim morem utvrdio kao fizičku vezu teritorijalnog

¹⁰ „Konvencija o pravu mora”, član 15.

„Kada obale dveju država leže naspramno ili se međusobno graniče, ni jedna od tih dveju država nije ovlašćena, ako među njima nije drugačije ugovoreno, da proširi svoje teritorijalno more preko linije sredine, na kojoj je svaka tačka jednak udaljena od najbližih tačaka polaznih linija od kojih se meri širina teritorijalnog mora svake od tih dveju država. Ova odredba se, međutim, ne primenjuje u slučaju gde je zbog istorijskog statusa ili drugih posebnih okolnosti potrebno razgraničiti teritorijalna mora dveju država na drugačiji način.”

¹¹ Prikaz linija granica između Slovenije i Hrvatske, kao i pojas slovenačke veze sa otvorenim morem prikazani su na slici.

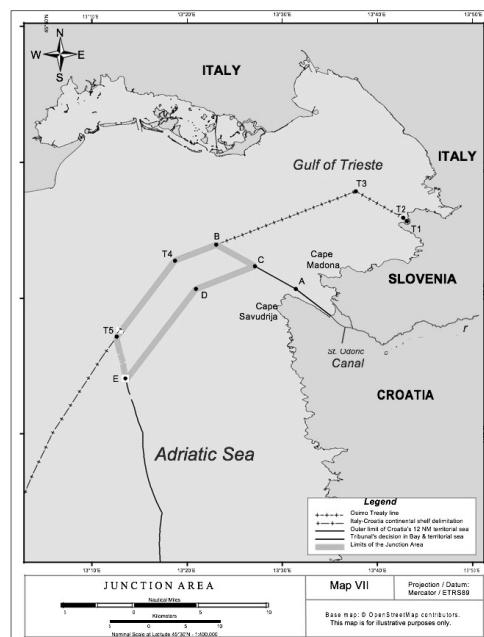
¹² Ozimski sporazum su zaključile SFRJ i Italija dana 10. novembra 1975. godine, a ovim sporazumom su definisane granice između ove dve zemlje.

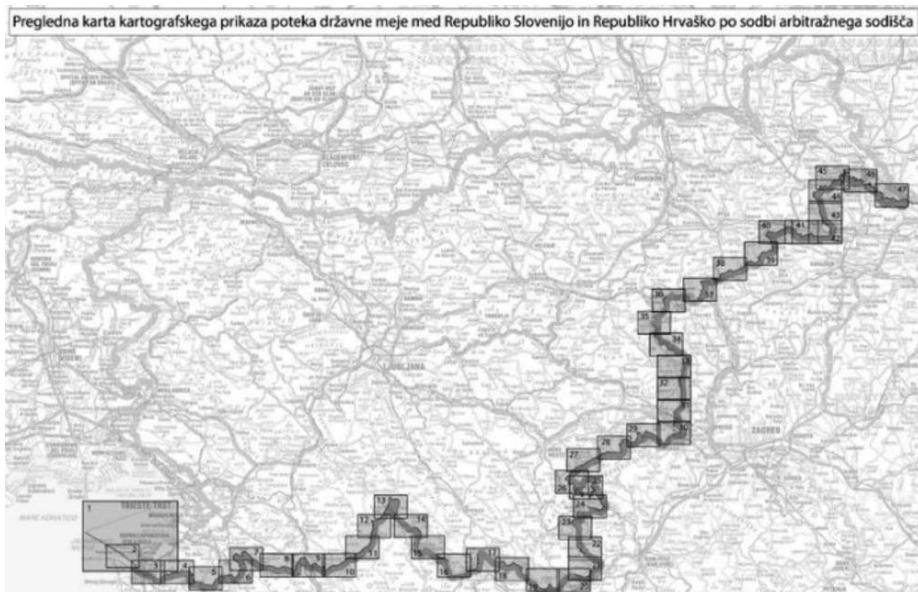
mora Slovenije i otvorenog mora. Ova fizička veza podrazumeva morski pojas širine 2,5 nautičkih milja koji se nalazi u teritorijalnom moru Hrvatske, duž granice sa Italijom.

U ovom području sud je uspostavio takav pravni režim čiji je cilj da garantuje integritet hrvatskih teritorijalnih voda i slovenačku slobodu komunikacije njenih teritorijalnih voda sa otvorenim morem. U ovom pojasu treba da postoji sloboda komunikacije svih namena, kao i nesmetan i neprekidan pristup ka Sloveniji i iz Slovenije, kako na vodi tako i u vazduhu. Navedene slobode pripadaju svim plovilima i vazduhoplovima, bez obzira na to kojoj zemlji pripradaju i bez obzira na to da li su civilni ili vojni. Za razliku od prava neškodljivog prolaza, prava komunikacije u ovom pojasu ne podležu nikakvim ograničenjima niti se mogu uskratiti pod nekim okolnostima, podmornice nemaju obavezu da se kreću po površini i plovila ne podležu kontroli od strane bilo koje obalne države.

Hrvatska, međutim, ima pravo da u ovom pojasu preduzima mere u cilju sprečavanja kršenja normi hrvatskog prava, a ima i obavezu da odgovori na zahtev zapovednika broda, diplomatskog zastupnika koji traže pomoć. Isto tako, Hrvatska ima pravo da u ovom pojasu deluje u spasilačkim operacijama. Hrvatska ima obavezu da, kao i druge susedne države, preduzme mere sa ciljem sprečavanja kriminalnih aktivnosti u ovom pojasu.

U suštini, ovaj pojas predstavlja deo teritorijalnih voda Hrvatske ali hrvatski suverenitet je ograničen u korist Slovenije.





Slike peuzete iz Presude

Skandal u vezi sa ovom arbitražom

Tokom ovog arbitražnog spora izbio je skandal kada su srpski i hrvatski mediji objavili da Slovenija ima neformalne kanale komunikacije sa sudom, kao i da potencijalno vrši pritisak na pojedine arbitre. Odlučujući o zahtevima Hrvatske da se smesta prekine arbitražni postupak sud je dana 30. juna 2016. godine doneo delimičnu presudu u kojoj je odlučio da li arbitražni sporazum ostaje na snazi ili ne.

Na ove sporne i sporedne događaje sudu je prvi put skrenuta pažnja tokom aprila i jula 2015. godine.

Sud je 30. aprila 2015. godine obavešten o mogućem kršenju arbitražnog sporazuma kada je Hrvatska uputila pismo Sloveniji u kojem je tražila od Slovenije da objasni dve izjave svog ministra spoljnih poslova koje je on dao slovenačkoj televiziji. Ove izjave bile su u vezi sa ovim arbitražnim postupkom, a ministar spoljnih poslova Slovenije izjavio je da ima nezvanične informacije da će sud utvrditi vezu Slovenije sa otvorenim morem. Druga izjava ministra koja je Hrvatskoj privukla pažnju bila je ona gde je ministar izjavio da je imao sastanak u Hagu.

Srpski i hrvatski mediji objavili su transkripte i zvučne zapise na kojima se mogu čuti razgovori dr Jerneja Sekoleca, koji je bio jedan od arbitara a imenovan je od strane Slovenije, i Simone Drenik, koja je bila jedan od agenata Slovenije. Ovi razgovori obavljeni su 15. novembra 2014. godine i 11. januara 2015. godine. Tokom ovih razgovora objavljene su informacije o

diskusijama i zaključcima suda, o mogućnostima da se vrši uticaj na pojedine članove suda, a bilo je govora i o dostavljanju pojedine dokumentacije doktoru Sekolecu od strane gospođe Drenik.

Nakon objavlјivanja ovih razgovora dr Jernej Sekolec i Simona Drenik su podneli ostavke.

Hrvatska je predložila da sud odmah obustavi postupak iz pravnih i moralnih razloga. Smatrala je da je došlo do teškog kršenja Arbitražnog sporazuma, te da nastale nepravilnosti arbitražni sud ne može otkloniti niti može odlučivati o njima. Nakon ovih nemilih događaja obavestila je Sloveniju da želi da raskine Arbitražni sporazum.

Slovenija je u svoju odbranu istakla da su izjave njenog ministra spoljnih poslova izvučene iz konteksta, da nije imala neformalnih informacija o ishodu spora, kao i da nije imala neformalni kanal komunikacije sa sudom. Isto tako, Slovenija je odbacila navode da je vršila pritisak na arbitre. Smatrala je da je sud obavezан da nastavi da postupa po Arbitražnom sporazumu i da doneće konačnu odluku. U suprotnom, sud ne bi ispunio svoj cilj zbog kojeg je konstituisan. Slovenija je navela i to da Arbitražni sporazum nije pravnovaljano raskinut, kao i da arbitražni sud i dalje treba da postupa u konkretnom sporu, kao i da je nadležan da odluči o pravnovaljanosti raskida sporazuma. U korist ovih tvrdnji pozvala se na princip međunarodnog prava *competence – competence*.

Prilikom odlučivanja o ovoj stvari pred sudom se našlo nekoliko pitanja. Pre svega, da li je arbitražni sud uopšte nadležan da odlučuje u datim okolnostima, da li je Arbitražni sporazum i dalje na snazi, da li se postupak pred arbitražnim sudom može nastaviti, da li je sud nakon ovih događaja ostao objektivan i da li će moći da doneće objektivnu presudu, da li će sve ovo imati negativne posledice po Hrvatsku?

Odlučujući o nadležnosti sud je zaključio da je nadležan da postupa u datim okolnostima.¹³ Osnov ovakve odluke ležao je u principu *competence – competence*.¹⁴ U suprotnom, kada ovaj princip ne bi postojao tada bi svaka stranka spora mogla da blokira rad suda kad god to hoće. Sud je naveo da se ovaj princip često koristio u nekim drugim sporovima.¹⁵ Ovaj princip uvršten je i u mnogim međunarodnim ugovorima kao i u statutu Međunarodnog suda pravde.¹⁶ Sud je podsetio da čak i Arbitražni sporazum

¹³ „Delimična presuda Stalnog arbitražnog suda“ (2016), str. 37-41

¹⁴ Pravilo po kojem je sud nadležan da sam odlučuje o svojoj nadležnosti.

¹⁵ Ovaj princip je korišćen i u drugim sporovima kao na primer: spor između Čilea i Francuske od 1900. godine, sporu oko granice u zalivu Valfiš od 1911. godine i drugim.

¹⁶ Član 36. tačka 6. Statuta Međunarodnog suda pravde: U slučaju spora o nadležnosti MSP odlučuje sud.

između stranaka u članu 6. navodi da ukoliko nije drugačije ugovoreno sud će primenjivati Fakultativna pravila za arbitražne sporove među državama Stalnog arbitražnog suda.

Razmatrajući pitanje da li se postupak može nastaviti sud je zaključio da je pozitivno to što još uvek sud nije doneo nikakvu odluku o predmetu sporu.¹⁷ Naime, da je sud već odlučio po nekom pitanju, sam autoritet te odluke bio i dovoden u pitanje. Ovako sud je imao vremena da otkloni nedostatke i da obezbedi uslove da sud nastavi da postupa, ali i da donese objektivnu odluku. Sud je naveo da ne samo da ima pravo već i obavezu da nastavi sa postupkom, ali isto tako ima i obavezu da obezbedi nezavisnost suda. Sa razlogom se postavilo pitanje da li bi sud posle objavljivanja spornih razgovora mogao uopšte da bude nezavistan. Naime, arbitri Sekolec i Vukas podneli su ostavke. Sud nije imao dokaza da su objektivnost i nezavisnost preostalih troje arbitara bili narušeni. Isto je važilo i za dva nova arbitra koja su zamenila Sekoleca i Vukasa. Nove arbitre je, a u skladu sa Arbitražnim sporazumom imenovao predsednik suda Žilber Gijom, a za nove arbitre imenovani su Rolf Ejnar Fife i profesor Nikolas Mišel.¹⁸

Sud je zauzeo stav da svi ovi događaju nisu mogli da imaju negativne posledice po Hrvatsku. Ovi razgovori nisu obavljeni u nekoj kritičnoj fazi postupka već kada je glavna rasprava bila zaključena. Jedine negativne posledice po Hrvatsku mogle su da budu te da dr Sekolec pojedinim arbitrima skrene pažnju ili da naglasi neke činjenice koje su već bile iznete u toku glavne rasprave. Sud je naglasio da je metod rada pred sudom bio takav da je za svako zasedanje pripreman neki problem. Arbitri su pre svakog zasedanja dobijali relevantne materijale za taj konkretan problem zajedno sa dokazima i protivdokazima stranaka. Svaki arbitar je imao mogućnost da iznese svoje mišljenje i svoje stavove povodom svakog pitanja koje je bilo izneto pred sud. Tako je i dr Sekolec iznosio svoja mišljenja o izloženim problemima. Istu mogućnost imao je i arbitar Vukas kojeg je imenovala Hrvatska. Dakle, radnje dr Sekoleca se ne bi mogle okarakterisati kao pritisak na druge arbitre već kao prosto iznošenje mišljenja. Štaviše, nakon podnošenja ostavki ovih arbitara njihova mišljenja nisu više bila uzimana u obzir od strane novog sastava suda. Imajući u vidu sve gore navedeno sud je zauzeo stav da nije narušena nezavisnost suda.

Što se tiče dostavljanja dokumentacije dr Sekolecu, a koju je on objavio, sud je utvrdio da dr Sekolec nije objavio dokumenta koja sadrže neke nove činjenice koje stranke nisu već iznele pred sudom, tako da nisu od značaja da utiču na odluku suda.

¹⁷ "Delimična presuda Stalnog arbitražnog suda" (2016), op. cit., ctp. 41-49.

¹⁸ Članom 2. tačka 3. Arbitražnog sporazuma ugovoreno je da ukoliko dođe do upražnjavanja nekog mesta usled smrti, nesposobnosti ili ostavke člana, mesto će biti popunjeno u skladu sa postupkom za izvorno imenovanje.

Konačno sud je trebao i da donese odluku o validnosti raskida Arbitražnog sporazuma od strane Hrvatske.¹⁹ Naime, Hrvatska je 30. jula 2015. godine protesnom notom obavestila Sloveniju da raskida Arbitražni sporazum, pozivajući se na član 60 stav 1 Bečke konvencije o ugovornom pravu.²⁰ Hrvatska je obavestila i arbitražni sud da je raskinula Arbitražni sporazum sa Slovenijom, uz dodatak da je povukla svoje predstavnike koji su je zastupali pred arbitražnim sudom. Slovenija je smatrala da ovaj postupak Hrvatske nije u skladu sa međunarodnim pravom.

U skladu sa svojom nadležnošću, sud je bio pozvan da odluči o punovažnosti ovog raskida. Konačna odluka suda po ovom pitanju je da kršenja Arbitražnog sporazuma od strane Slovenije nisu bila takve prirode da vode do nemogućnosti nastavka sa postupkom, te da ne bi mogla osujetiti sud da odluči o predmetu spora. Po mišljenju suda Hrvatska ne bi mogla raskine Arbitražni sporazum pozivajući se na član 60 Bečke konvencije. Konačna odluka suda je bila da Arbitražni sporazum ostaje na snazi i da arbitražni sud nastavlja da postupa do donošenja konačne odluke.

Zaključak

Imajući u vidu napred navedeno postavlja se pitanje da li je arbitraža zapravo bila dobro rešenje za ovaj spor?

Arbitraža omogućava strankama spora da u jednoj neformalnoj atmosferi reše svoje sporno pitanje i to tako što stranke same imaju veliki uticaj na definisanje okruženja u kojem će se rešavati njihovo sporno pitanje. Stranke mogu izabrati arbitre, merodavno i procesno pravo kao i brojne druge faktore. Arbitraža se može ugovoriti putem arbitražne klauzule u ugovoru – dakle pre nastanka spora, i putem arbitražnog sporazuma – nakon nastanka spora. Hrvatska i Slovenija su zaključile arbitražni sporazum – odlučile su se za arbitražu nakon nastanka spora.

Prilikom zaključivanja tog sporazuma Slovenija je nesumnjivo iskoristila svoju bolju pregovaračku poziciju koja se ogledala u mogućnosti da blokira pristup Hrvatskoj u EU. Hrvatska je, s druge strane, želela da postane članica EU pa je zbog toga morala da učini određene ustupke i da pristane na takav arbitražni sporazum koji je od samog početka dao bolju poziciju Sloveniji.

¹⁹ "Delimična presuda Stalnog arbitražnog suda" (2016), op. cit., str. 49-58.

²⁰ Članom 60 „Bečke konvencije o ugovornom pravu“ predviđeno je da suštinsko kršenje ugovora od strane jedne članice ovlašćuje drugu članicu da se pozove na kršenje kao razlog za prestanak ugovora ili obustavljanje njegove primene u celini ili delimično. Istim članom je definisano i da se pod suštinskim kršenjem ugovora smatra i kršenje odredbe bitne za ostvarivanje predmeta ili cilja ugovora.

Ovo je upravo jedna od manih neformaliteta koji nudi arbitraža. Ukoliko jedna od stranaka ima iole bolju pregovaračku poziciju može bitno da naruši ravноправnost stranaka.

Osvrnamo se sada na samu prirodu spora. Predmetni spor je nastao oko granica između Hrvatske i Slovenije. Granice predstavljaju zamišljene linije koje definišu teritorije država. Svaku državu konstituišu tri elementa, to su postojano stanovništvo, suverena vlast i utvrđena teritorija. Dakle, teritorija jedne države predstavlja konstitutivan element jedne države. Iz ovog razloga pitanje državne teritorije predstavlja pitanje od suštinskog značaja za svaku državu.

Da li je dobro da se jedno pitanje od ovolikog značaja rešava u neformalnoj atmosferi? Moramo imati u vidu da je glavni cilj svakoj od stranaka da pobedi u sporu. U realizaciji tog cilja svaka stranka se koristi raznim sredstvima. Pritisici na sudije i arbitre nisu novina u međunarodnom pravu. Pritisici su oduvek postojali i postojaće zauvek. Druga opcija koja je bila na raspolaganju Hrvatskoj i Sloveniji bila je da svoje sporno pitanje reše pred Međunarodnim sudom pravde. Međunarodni sud pravde ima jasna, precizna i striktna pravila i procedure po kojima postupa. Pred ovim sudom postoji stog formalizam. Istina je da čak ni sud koji uživa veliki ugled, poput Međunarodnog suda pravde, nije imun na pritiske i na interes i pretenzije velikih sila i moćnih međunarodnih organizacija, ali ono što je sigurno jeste da je u atmosferi strogog formalizma mnogo teže izigravati pravila i dati legitimitet nekim nečasnim aktivnostima stranaka nego u neformalnoj atmosferi.

Neminovno je da će iz spora uvek jedna stranka izaći nezadovoljna. U ovom slučaju to je bila Hrvatska. Hrvati su smatrali da su mnogo oštećeni ovim arbitražnim postupkom, a najbolnije je bilo to što su izgubili deo teritorijalnog mora. Međutim, koliko je Hrvatska zapravo izgubila? Hrvatska je dobila znatne teritorije na kopnu – u sektoru Međimurja granica je povučena na osnovu katastarskih parcela (što je bio zahtev Hrvatske) tako da u ovom sektoru nije došlo do većih promena, u srednjem sektoru Hrvatska je dobila sva naseljena mesta, kao i levu obalu reke Dragonje u sektoru oko istoimene reke. Dakle, Hrvatska je na kopnu dobila znatno veće teritorije od Slovenije.

Što se tiče granice u Piranskem zalivu, Slovenija je dobila $\frac{3}{4}$ zaliva a Hrvatska $\frac{1}{4}$. Možda na prvi pogled ovakava podela zaliva ne izgleda pravedno, ali ukoliko se uzme u obzir faktičko stanje stvari na terenu – da je slovenačka obala zaliva mnogo naseljenija i u turističkom pogledu daleko razvijenija od hrvatske obale onda je ovakva podela pravedna.

Ono što je za Hrvatsku predstavljalo najveći problem jeste konstituisnje fizičke veze između teritorijalnog mora Slovenije i otvorenog mora. Severoistočna obala Jadranskog mora je zakrivljena što dovodi do toga da je nakon otcepljenja od SFRJ teritorijalno more Slovenije bilo zatvoreno teritorijalnim morima Italije i Hrvatske. Na ovom mestu je opravdano

postaviti pitanje zašto je Slovenija tražila prolaz samo preko hrvatskog teritorijalnog mora, a ne i preko italijanskog? Postoje najmanje dva razloga za ovo. Prvi razlog je taj da što su u vreme zaključivanja Arbitražnog sporazuma iz Stokholma i Slovenija i Italija bile članice EU. Bilo koja pretenzija jedne države na teritoriju druge države neminovno dovodi do sukoba tih dveju zemalja. Ukoliko bi Slovenija tražila da se predmetna veza sa otvorenim morem konstituiše i preko italijanskog mora to bi dovelo do sukoba između Italije i Slovenije. Međusobni sukobi između članica su poslednja stvar koju EU želi. Dakle, EU kao moćna međunarodna organizacija ne bi dozvolila sukob među svojim članicama, te bi realizacija ovako postavljenog zahteva bila nemoguća za Sloveniju. Drugi razlog leži u moći Italije koja je nesporno u svakom smislu moćnija i od Slovenije i od Hrvatske. Uslovno rečeno, napad na hrvatsku teritoriju je bio mnogo lakši i realniji zahtev za Sloveniju, a naročito imajući u vidu mogućnost Slovenije da uslovjava Hrvatskoj pristup u članstvo EU.

Što se tiče same fizičke veze sa otvorenim morem, ona predstavlja pojas širine od 2,5 nautičke milje koji se proteže duž hrvatsko-italijanske granice. Ovaj pojas ne predstavlja deo otvorenog mora, niti je postao deo teritorijalnog mora Slovenije. Ovaj pojas je i dalje deo Hrvatske, s tim što je hrvatski suverenitet u ovom pojasu i vazdušnom prostoru iznad njega znatno ograničen u korist Slovenije, kao i svih drugih plovila i vazduhoplova kojima je kranje odredište Slovenija. *Summa summarum* – Hrvatska je dobila na kopnu a malo toga je izgubila na moru. Hrvatska ima teritoriju od oko 56.594 km² sa obalom na Jadranskom moru od 6.268 km, te ovaj pojas i ne predstavlja toliko veliki gubitak za Hrvatsku. Jedina stvar koju je Hrvatska izgubila je deo suverenosti nad tim malim pojasom.

Na osnovu svega navedenog još ne možemo sa sigurnošću reći da li je arbitraža dobar izbor ili ne. Iskustva iz ove arbitraže nam govore da pored prednosti, arbitraža ipak nije sasvim imuna na uticaje. Ukoliko se jedna država nađe u situaciji da bira između arbitraže ili neke druge opcije, ona mora pre svega da se ozbiljno pozabavi prirodnom spornog pitanja, a naročito mora da se posveti objektivnoj analizi spora i da na osnovu svih analiza pažljivo odmeri koja je opcija najbolja za nju.

Bibliografija

"Arbitražni sporazum između vlade Republike Slovenije i vlade Republike Hrvatske", Internet: http://www.assidmer.net/doc/Arbitration_Agreement_Croatia_Slovenia.pdf, 09/05/2019.

Ibler, Vladimir, "Sporazum o arbitraži između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije", *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Razred za društvene znanosti, 49=512(2012).

Kreća, Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Beograd 2014.

Shaw, Malcom N., "The Heritage of States: the Principle of Uti Possidetis Juris Today", *British yearbook of international law*, Oxford, Vol. 67, 1997.

Tubić, Bojan, "Primena načela uti possidetis pri određivanju međunarodnih granica", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Novi Sad. 3/2011.

Aleksandar NEDOVIĆ

ANALYSIS OF ARBITRATION DISPUTE BETWEEN CROATIA AND SLOVENIA

ABSTRACT

After secession from the SFRY, Croatia and Slovenia became independent states, so it was necessary to define the states' borders. Both countries accepted the application of the principle *uti possidetis*, but the implementation of this principle was not simple in practice. The reason for this was that the internal borders of the SFRY were not clearly defined. Soon, the question of the demarcation of Croatia and Slovenia became a controversial issue in relation to these countries. In the period from 1991 to 2009, Croatia and Slovenia tried to resolve this controversial issue by peaceful diplomatic means, but after the failure of these attempts, in 2009 in Stockholm they concluded the Arbitration Agreement by which the resolution of this controversial issue was entrusted to the Permanent Court of Arbitration in The Hague. Arbitration is an institute of International Public Law that has great potential for application in interstate relations, but it also has disadvantages. The question arises as to whether it is an adequate and absolute substitute for the International Court of Justice, or the International Court of Justice is irreplaceable for certain controversial issues.

Key words: Principle *uti possidetis*, Arbitration, state borders, Permanent Arbitration Court.

DISCIPLINSKO RATOVANJE U DOBA DRONOVA I ROBOTA

Srđan T. Korać, *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i roboata*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2019, 212 str.

Promena paradigme oružanih sukoba i kontinuirana tehnološka nadgradnja prakse ratovanja zauzimaju važno mesto u akademskim diskusijama novijeg datuma. Mnogo puta diskutovanu prirodu ratova u vremenu tehnoloških inovacija odlikuje sporost u praćenju dostignuća koja se odnose na modalitete ispoljavanja oružanih borbi, od promena koje se odvijaju.

Monografija *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i roboata*, autora dr Srđana T. Koraća, objavljena u izdanju Instituta za međunarodnu politiku i privredu 2019. godine, predstavlja jedan od sistematičnih pokušaja da se akademska javnost upozna sa nastojanjima SAD da povećaju efikasnost sprovođenja vojnih intervencija upotrebom bespilotnih letelica i razvojem borbenih roboata. Monografija stavlja tematski fokus na tri međusobno povezana istraživačka pitanja: 1) na koji način program dronifikacije i robotizacije oružanih snaga, koji sprovodi administracija u Vašingtonu, doprinosi očuvanju američkog vojnog i tehnološkog prestiža i statusa supersile; 2) kako tekuća primena naprednih vojnih tehnologija u borbenim operacijama preobražava prirodu ratovanja kao društvene prakse i da li ima štetnih posledica, a ako ih ima kako se one manifestuju; i 3) koje se sve etičke kontroverze pojavljuju usled promena u karakteru ratovanja kao društvene prakse. Koristeći transdisciplinarni pristup (antropološki uvidi, psihologija i razmatranje etičkih pitanja), dr Korać pruža mogućnost čitaocu da stekne sveobuhvatni uvid u kompleksnu problematiku transformacije veštine ratovanja u doba Četvrte industrijske revolucije, kao i da na svako od pomenutih pitanja dobije detaljan, jezgrovit i duboko promišljajući odgovor.

Monografija *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i roboata* je podeljena na pet međusobno komplementarnih celina. U prvoj celini, autor objašnjava na koji način američki intervencionizam u doba nakon Hladnog rata biva preobražen u „disciplinski rat“, legitimizovan unapređenjem ideja međunarodnog društva i demokratskog mira kao osnova liberalnog poretka. Medijski potpomognuto širenje poslehladnoratovske zebnje od „džungle pune zmija“, kako autor tvrdi, pomoglo je donekle popularizaciju

intervencionističke imperijalne politike prema tzv. odmetničkim, slabim ili propalim državama i nedržavnim akterima koji osporavaju univerzalnu vrednost liberalnog poretka. Distinkcija sveta na liberalan centar i „necivilizovanu“ periferiju, uslovljava osmišljavanje i vođenje ratova kao disciplinskog sredstva zapadne imperijalne politike. Osim toga akcenat je stavljen i na rad policije, krivičnog pravosuđa, politike kažnjavanja i kaznenopopravnog sistema u odnosu na novu prirodu vojnih intervencija SAD.

Autor poglavlje završava kraćom analizom diskurzivnog portretisanja država „odmetnika“ u međunarodnim odnosima od strane liberalnog „centra“.

U drugoj celini monografije, autor razmatra zašto vojni planeri opažaju prosocijalno ponašanje zasnovano na empatiji i solidarnosti „troškom“ imperijalnog disciplinskog rata i to iz perspektive ratovanja pretvorenenog u operacionalni proizvodni postupak, čiji se uspeh meri kvantitativnim pokazateljima preuzetim delimično iz korporativnog poslovanja. Autor potom daje kratak pregled kako su filozofija i politička teorija učenjem o antropološkom pesimizmu delom olakšale socijalnu konstrukciju ideje o metafizičkom zlu kao uzroku rata, a onda sa stanovišta novih nalaza sociobiologije i evolutivne psihologije pokazuje da je čovek evolutivno „podešen“ prevashodno da sarađuje.

U trećoj tematskoj celini rukopisa, autor analizira kako su napredne tehnologije iz četvrte industrijske revolucije donele i novi modus korišćenja ratne mašinerije – upotrebu bespilotnih letelica za osmatranje, nadziranje, poteru i ciljano ubijanje osumnjičenih za terorizam. Nova metodologija ratovanja donela je depersonalizaciju praksi ubijanja i u svesti komandanata i vojnika osnažila privid igranja video igara, odnosno izmestila borbenu dejstva „s one strane dobra i zla“, a kod manjeg broja stvorila moralnu teškoću i jaku grižu savesti. Autor razmatra u literaturi veoma aktuelno pitanje psiholoških promena koje je upotreba bespilotnih letelica prouzrokovala kod operatora, kao i promenu u tretmanu lokalnog civilnog stanovništva, koje je često kolateralna šteta u napadima.

Četvrta tematska celina je svojevrsni pregled tehničkih prednosti i dosadašnjih dostignuća na planu robotizacije u vojne svrhe, odnosno osvajanja potpune autonomnosti oružanih sistema uz pomoć veštačke inteligencije. Autor razmatra pitanja robotizacije i jačanja kapaciteta privatnih vojnih kompanija kao strateških podizvođača nacionalnih ministarstava odbrane. U tom smislu izmeštanje žiže interesovanja najvećeg dela javnosti o disciplinskim ratovima, ogledaće se u spolu primene robota i privatnog preduzetništva u oblasti pružanja vojnih usluga – potpomognutog povećanim vojnim budžetima. Zbog toga autor istražuje da li bi se potpuno autonomni oružani sistemi optimalno uklopili u politiku minimalizacije sopstvenih ljudskih žrtava i strategiju očuvanja ili jačanja globalnog prisustva vođenjem ratova niskog intenziteta u perifernim pobunjениm područjima. Posebnu pažnju autor posvećuje mogućim načinima preobražaja ratovanja

kao društvene prakse do kojeg bi verovatno došlo masovnim uvođenjem smrtonosnih robota.

Peta celina ove monografije pruža osvrt na rezultate dosadašnje prakse upotrebe dronova u tzv. ciljanim ubistvima osumnjičenih za terorizam. Autor pokušava da utvrdi da li je vođenje disciplinskog rata sada stvarno „očišćeno“ od rizika činjenja moralno pogrešnih postupaka – kako već više od jedne decenije tvrde američki politički odlučioci, vojni planeri i deo akademске i stručne javnosti.

Pored toga, autor nastoji da pruži odgovor i na pitanje da li bi inovirana tehnologija ratovanja ispoljena u vidu uvođenja autonomnih oružanih sistema (tj. smrtonosnih robota) neprijateljske vojnike i civile svela na treptaje na radarskom monitoru i izmestila iz područja etičkog rasuđivanja. Nakon analize projektovane (ne)sposobnosti robota da razviju moralnu osećajnost i etičku dimenziju odlučivanja spram neprijatelja i civilnog stanovništva, autor je dao hipotetički osvrt na promene koje bi zamena vojnika robotima možda unela u vojnu etiku i uopšte u shvatanje vojne profesije i njene društvene uloge u demokratskom poretku.

Naučni doprinos rezultata naučnoistraživačkog rada sadržanog u rukopisu ove monografije ogleda se u tome što on po prvi put u domaćoj naučnoj zajednici nudi sistematičan pregled aktuelnih naprednih vojnih tehnologija i uvodi naučnu dimenziju proučavanja ovog problema. Imajući u vidu blisku prošlost naše države koja je i sama bila predmet vojne intervencije, društveni značaj ovog istraživanja ogleda se u kritički istaknutoj primeni naprednih vojnih tehnologija u intervencionističkoj politici SAD. Kako svaku intervenciju odlikuje upotreba novih vojnih tehnologija, moguće je pratiti evoluciju sredstava koja oblikuju praksu modernih ratovanja. Imajući u vidu multidisciplinarnost prethodnih istraživanja dr Srđana T. Koraća koji su utrli put ovom rukopisu, objavlјivanje monografije *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota* moglo bi da bude uspešan pokušaj podsticanja akademске i stručne javnosti u vezi sa koncipiranjem odbrambene politike Republike Srbije u odgovoru na sve intenzivniju upotrebu tehnoloških dostignuća u ratovima i promjenjenom kontekstu i karakteru oružanih sukoba.

Nenad STEKIĆ

SUROVI NOVI SVET

Nebojša Katić, *Surovi novi svet*, Catena mundi, Beograd, 2018, str. 382.

Knjiga *Surovi novi svet* sastoji se od kratkih i sažetih tekstova objavljenih u dnevnom listu *Politika* (u periodu od 2005–2018), a čiji predmet obuhvata oblasti istorije, političke antropologije i filosofije, psihologije, ekonomije i geopolitike. Knjiga poseduje izuzetan društveni i naučni značaj, iako ne pripada uskoj naučnoj literaturi.¹

Centralnu osu knjige čine stavovi autora o onim društvenim, ekonomskim i političkim problemima i tendencijama savremenog sveta i Srbije čije je postojanje zanemareno ili ignorisano u domaćem javnom i naučnom prostoru. Pored teorijskog znanja i iskustvene razboritosti, autorov pristup odlikuje kritičko i oštroumno promišljanje oslobođeno od političke korektnosti, konceptualna uravnoteženost, jezgrovita misao i konciznost stavova. Preglednosti tekstova doprinosi jednostavnost i preciznost autora prilikom opisivanja i objašnjavanja složenih političkih i ekonomskih pojava, fenomena i relacija.

U metodološkom smislu empirija predstavlja ne samo predmet i težište autorovih razmatranja i stavova, nego i ključnu referentnu tačku i osnovni kriterijum vrednovanja teorijskih koncepata, savremenih procesa i državnih politika. Pored jednostavnosti, osnovnu razliku u odnosu na autističku i teorijski maglovitu savremenu političku i ekonomsku misao inspirisanu neoliberalizmom, čini autorovo insistiranje na primarnom značaju društvene stvarnosti. Katićeva analiza obuhvata više nivoa, od međunarodnog poretku i pojedinačnih država, do nivoa pojedinca na kome dominira ne samo kvantitativno pitanje standarda već i kvaliteta ljudskog života.

Konceptualnu uravnoteženost potvrđuje odnos između teorije i empirije, determinizma i indeterminizma, lakovernosti i promućurnosti, kao i izbalansirana primena kvalitativne i kvantitativne analize. Prilikom tumačenja međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, Katić se u značajnoj meri oslanja na realističku tradiciju i njen interesni činilac, dok ujedno iskazuje opreznu veru i razborito stremljenje ka idejama socijalne pravde i jednakosti. Katićev realizam koji nije kvantitativno uprošćen i konceptualno pojednostavljen, predstavlja neizostavan ali ne i jedini činilac njegovog promišljanja, koje je utemeljeno na shvatanju političke psihologije, morala i istorijskih procesa dugog trajanja. Autor knjige nije

¹ Iako nisu pisani u funkciji naučnoistraživačkog rada, tekstovi u potpunosti ispunjavaju ključne naučne kriterijume, od opisa problema, pregleda literature i iznošenja različitih shvatanja i stavova do precizno određenih hipoteza, indikatora i zaključka.

zastupnik pojednostavljenih ideooloških gledišta i koncepata, niti zagovornik olakih, brzih i jednostavnih rešenja, kako u političkom, tako i u ekonomskom smislu. Autor s pravom zapaža da narodi ne nestaju kada izgube ratove i teritorije, iako taj gubitan nije nevažan, već onda kada izgube svest o sebi, samopouzdanje, identitet i sistem vrednosti. Ovakvi nalazi svedoče o dubini i težini njegovog promišljanja, inspirisanog potrebom za davanjem odgovora na suštinsko pitanje funkcionisanja i budućnosti svetskog sistema i sADBINE država, naroda i pojedinaca u njemu.

Predmetna širina i priroda sadržaja knjige dozvoljavaju prikaz samo najznačajnijih autorovih razmatranja. Insistirajući na socijaldemokratskom uređenju političke i ekonomske sfere, autor ukazuje na negativne odlike tržišne ekonomije, kao i sve zastupljenijeg tržišnog društva. Na međunarodnom planu prisutna je duboka kriza postojećeg političkog i ekonomskog poretku, naročito na Zapadu, koja je praćena neefikasnim i nepravednim politikama štednje i dominacijom najsnažnijih država. Ključni procesi u savremenom svetu svode se na poništavanje tekovina države blagostanja kroz slabljenje njenih ekonomske i socijalne funkcija, kao i produbljivanje već ogromnih socijalnog jaza između bogatih i siromašnih (uprkos rastu profita). Katić ukazuje na vezu između „ekonomske logike kapitalizma, rastuće socijalne entropije, agresivne imperijalne olitike i hronične globalne nestabilnosti“ (str. 35). Pritom, on zapaža da na individualnom nivou, globalizacija i imperativ produktivnosti stvaraju nestalnost i pritisak na zaposlene, što u sadejstvu sa srodnim savremenim promenama ugrožava ne samo tradicionalne odnose u društvu, već i psihičku stabilnost njegovih članova. Jedno od ključnih pitanja koje se proteže kroz njegovo delo teži da odgonetne mesto i ulogu savremenog čoveka u sistemu.

Iz perspektive Srbije, posebnu vrednost poseduju tekstovi koji na jedinstven, argumentovan i katkad strog način razmatraju uzroke, tok i posledice procesa tranzicije. Navodeći niz primera iz posthладnoratovskog perioda, Katić dokazuje da su države koje su posedovale suverenu, stabilnu i čvrstu vlast (neretko i autoritarnu) sa većom ulogom u privredi, odgovornom i stručnom javnom upravom, uravnoteženom nacionalnom strategijom razvoja i identitetski čvrstim i solidarnim društvom uspevale ne samo da bez većih trauma prevaziđu ekonomsku krizu (Japan 2000-tih), već i da ostvare zadovoljavajuće stope ekonomskog rasta (Južna Koreja).

Vuk LAZIĆ

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodna politika je jedan od najstarijih naučnih časopisa na Balkanu iz oblasti međunarodnih odnosa. Prvi broj je objavljen 1950. godine, tri godine nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Uređivačka politika prati osnovne istraživačke oblasti Instituta – političke, bezbednosne, ekonomske i pravne aspekte međunarodnih odnosa. *Međunarodna politika* objavljuje izvorne naučne radove, pregledne članke i prikaze knjiga. Radovi moraju biti napisani na srpskom jeziku, sa sažecima i ključnim rečima (na srpskom i engleskom).

Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao istaknuti nacionalni časopis (M52). Zahvaljujući naučnoj objektivnosti i stečenom ugledu, čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavništva u zemlji i иностранству.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomske i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodne politike* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na

usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatile tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodna politika* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnoj politici*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autori uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovali u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kaši autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafrasiranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog

ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);

- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodne politike* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud reczenzata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvati ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet reczenzata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afiliacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih reczenzata. Ako odluke reczenzata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih reczenzata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor reczenzata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici reczenzata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzentata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogовору са Уређивачким одбором оdlučiti о pokretanju postupka koji ima за циљ прверу iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predloženi само onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe;

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavlјivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodna politika*;
- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics* – COPE, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodna politika*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodna politika*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I – Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilozi (članci) ne treba da sadrže više od 4.500 reči, odnosno do 32.000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Iznad naslova teksta стоји име и презиме аутора чланска (i eventualna titula), назив институције у којој је запослен и њено седиште, као и лична адреса аутора за кореспонденцију (поштанска/институционална или електронска).
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic-u* (npr. *status quo, a priori, de facto, acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog поминjanja u tekstu mора navesti kako глase u originalu, i то u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (-), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). *Ibid.* ili *ibidem* koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. *Ibid.*, str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se

organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice Word formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italic-u*, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. Žaklina NOVIČIĆ).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Vladimiru Trapari, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na e-mail: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs

Uredništvo

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNA politika / главни и одговорни уредник Vladimir Trapara. - God. 1, br. 1 (1950)-. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privrednu, 1950- (Beograd : Donat graf). - 24 cm

Tromesečno.

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika
COBISS.SR-ID 3092482

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

Dobrica D. Vesić, *Konstruktivna i kreativna destrukcija – u ekonomiji i menadžmentu*, tvrd povez, 2018, 222 str.

Budućnost saradnje Kine i Srbije, Ivona Lađevac (ur.), broširano, 2018, 150 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina SHS i Sovjetska Rusija (SSSR) 1918–1929*, tvrd povez, 2018, 402 str.

Srbija i svet u 2017. godini, Dušan Proroković, Vladimir Trapara (ur.), broširano, 2018, 244 str.

Ivana Božić Miljković, *Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka*, broširano, 2018, 204 str.

Kosovo: sui generis or a precedent in international relations, Dušan Proroković (ur.), tvrd povez, 2018, 344 str.

Initiatives of the 'New Silk Road' – Achievements and Challenges, Duško Dimitrijević, Huang Ping (ur.), broširano, 2017, 530 str.

SPAJAJUĆI ISTOK I ZAPAD – Spomenica profesora Predraga Simića, Jasmina Simić (prir.), tvrd povez, 2017, 624 str.

Međunarodno javno pravo i međunarodni odnosi – Bibliografija 1834–2016., Đorđe Lopičić, Jelena Lopičić Jančić, (prir.), tvrd povez, 2017, 912 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1935–1941*, broširano, 2017, 496 str.

Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti, Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (ur.), broširano, 2017, 406 str.

Ana Pantelić, *Suzbijanje siromaštva i zemljama u razvoju*, tvrd povez, 2017, 396 str.

Aleksandar Jazić, *Vanredne situacije i savremeni trendovi razvoja sistema zaštita*, broširano, 2017, 128 str.

Ivan Dujić, *Novi svet i Evropa: od početka procesa globalizacije do globalne finansijske i migracione krize*, broširano, 2017, 322 str.

Vladimir Trapara, *Vreme „resetovanja”*: *Odnosi Rusije i Sjedinjenih Država u periodu od 2009. do 2012. godine*, broširano, 2017, 414 str.

KNJIGE:

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1929–1935.*, broširano, 2019, 290 str.

David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications, Nebojša Vuković (ed.), tvrd povez, 2019, 482 str.

Energetska diplomacija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima, Dušan Proroković (ur.), broširano, 2019, 274 str.

Mihajlo Vučić, *Mehanizmi ostvarivanja načela neuzrokovanja štete u praksi upravljanja međunarodnim vodotokovima*, broširano, 2019, 276 str.

Srđan T. Korać, *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*, broširano, 2019, 212 str.

Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, Milorad Stamenović, *Svetска trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite*, tvrd povez, 2018, 309 str.

Upotreba sile u međunarodnim odnosima, Žaklina Novićić (ur.), broširano, 2018, 286 str.

Dragoljub Todić, *Ujedinjene nacije, međunarodni ugovori i životna sredina*, broširano, 2018, 372 str.